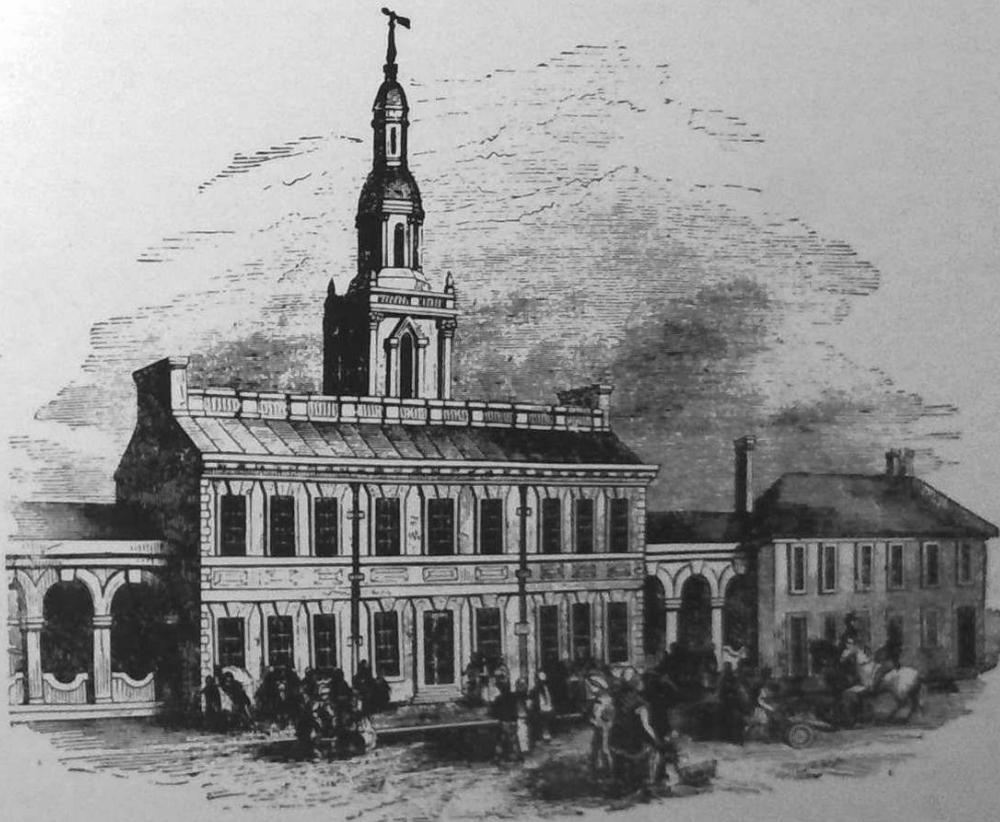

BARR-HEOL

WAR FEIZ HA BREIZH

D'ar 4 a viz Gouere 1776 eo e oa bet savet e kêr Philadelphia, Stadoù Unanet Amerika. Daou-c'hant vloaz zo eta er bloaz-mañ.

E keit-se eo deuet an trizek stad orin da vezañ hanter-kant ha deuet da vezañ kanetrezo bro binvidikañ er bed.

Setu amañ ur skeudenn bet tennet eus ul levr amerikan bet embannet e 1871. D'ar mare-se ne oa c'hoazh nemet 27 stad unanet.

TAOLENN

1 - Klerg. Gouelioù an hañv	1
2 - A. Duval. Plegen plijus ; Dindan ur wezenn Dindan un avalenn en Bleuiv	4
3 - Klerg. Prosez war Vuhez ha Burzhudoù Sant Erwan	5
4 - I. Galbrun. Evel ur pardon : Itron Varia-ar-Porz	11
5 - L. Andouard. Ar Romancheg	13
6 - J. Konan. Trelevenn	13
7 - J. Lec'hvien. Corret de la Tour d'Auvergne	15
8 - Klerg. Istor eus Buhez Sant Beuno	16
9 - I. Galbrun. Un droiad verr	20
10 - Klerg. Dielloù an Atom	23
11 - Soaz an Tieg. Keginerezh	24
12 - J.P. Brown. Ann Griffiths	26
13 - Klerg. Eskern ar Yezh e Bro-Gintin	28
14 - Levrioù. J. Rieux. La Chouannerie Y. Lainé. Europe, rends-moi la mer J.P. Richardot. La France en miettes Histoire de Brest (J.C.) Erwan Menga. Breurlezh Vreizh R. Hemon. A Historical Morphology and Syntax of Breton Geraint Jones. Bywyd a gwaith John Dyfnallt Owen (Klerg)	36
15 - Per ar Maenour. Reuzioù ar Bed-Mañ	41
16 - Priz an ed kant vloaz 'zo	44
17 - Gerioù ar Bed Newez	45
18 - G. Bruneau. Prederadennoù dilorc'h	46
19 - Keleier	47

KOUMANANTIT DA VARR-HEOL
KLASKIT KOUMANANTERIEH DA VARR-HEOL
Koumanant-bloaz : 30 Lur — KRP 245 453 Roazhon

Nevez embannet :

Tu levez evit ar vugale, skeudennet e liv :

- 1 - AR C'HAZIO PENN-SKANV
- 2 - ISTR AR PONSIN-MALEH
- 3 - AN NADODIZ VURZHODUS

Priz : 8,00 Lur pep levr

Mou J. OUSILLE - 47, Rue Notre-Dame
33010 GURDIAAMP - KRP 1136 82 Roazhon

Regr ar wezenn-mad.

E ti Giraudon

E kaver levrioù eus ar broioù keltiek :

Kembraeg, Kaneweg, Iwerzhoneg
Gouezeleg (Bro-Skos)

ha levrioù all e saozneg.

30, Straed Karampont — 22000 LANNUON
Tel : 37 04 81

Gouelioù an hañv

1976

KLERG — Alo, Yann, penaos emañ ar bed ganit ? Setu an hañv oc'h echuiñ hag e karfen klevout ganit petra a soñjez eus ar Gouelioù a zo bet e Breizh evit ar bloaz.

YANN — Ur bern traoù a vefe da lavarout a dra sur, kement a ouelioù evel ma vez graet ! An hañv 'vel ouzoc'h, eo an amzer vat evit ar Gouelioù, hag er bloaz-mañ, pa n'eus bet takenn c'hlav ebet, edo pep tra a-du evit dedennañ an dud.

K — Ya, tud ar vro, hag evel just, touristed... Met, mar kerez e-lec'h komz eus an holl ouelioù, dibabomp ur gouel bennak graet evit ar Vretoned hepken, evel da skouer, Gouel ar Brezhoneg e Pont'N-Abad, er bloaz-mañ, e-kerz ar Pantekost (6 a viz Mezheven).

Y — Evel ma ouzoc'h, ez eo bet savet ar gouel-mañ tri bloaz 'zo diwar un emglev etre SKOL AN EMSAV, BREZHONEG YEZH VEW (BYV) ar FALZ mod nevez... A re-se o deus goulennet digant an oberezhioù all kemer perzh en azidigazh ar gouel, hag evel-se ez eo set d'o heul EMGLEV BREIZH gant ar FALZ mod kozh, ar BLEUN-BRUG mod nevez, EMGLEV AN TIEGEZHIOU, EVID AR BREZHONEG, KUZUL AR BREZHONEG (Embannadurioù al Liemm, Skol Ober, KEAV). Ar perzh o deus kemeret ar re-mañ a zo bet dreist-holl derc'hel stalioù er gouel o tiskouez o levrioù

K — Nemet BARR-HEOL ! N'em boa kavet den ebet kontant da soursial ouzh traoù Barr-Heol... Me 'zo person : pall emañ Pont'N-Abad ac'halenn, ha da geñver ar Gouel edo pardon va farrez vihan Lanvezeg ha Pask ar Vugale... Ha kavout tud n'am boa ket graet... Spi am eus 'benn an amzer-da-zont e c'hellin ingaliñ gwelloc'h an traoù...

Y — Despetus eo, rak dallezout a ra BARR-HEOL e vefe graet bruderezh evitañ, ha gourc'hemennoù kalonek a ran deoc'h rak B.H. a vez bepred ken plijus da lenn.

K — Bruderezh a vez graet evalkent ! Sell, Yann, abaoe deroù ar bloaz-mañ, hon eus gonezet 47 koumananter nevez... Met dalc'h gant da gaoz...

Y — SKOL AN EMSAV eo he deus lakaet an traoù da vont en-dro : klask ul lec'h, goulenñ anostreadurioù ober bruderezh hag all... Ur mennad mat-tre eo bet sevel ar seurt gouel-se.

K — Ya sur-mat, rak plijus-meurbet ez eo bevañ ur panned-amzer en un aergelc'h brezhonek-rik ; plijus-meurbet en em gavout etre mignoned, ha donet d'ober anaoudegezh gant stourmerien all dedennet evelloc'h gant ar Vro hag ar Sevenadur breizhat. Un degouezh mat evit ober anaoudegezh gant tud ha na anavezet nemet dre o anv.

Y — Se 'zo, hep mar ebet, unan eus perzhioù mat GOUEL AR BREZHONEG... Bodadegoù e brezhoneg a vez e-pad ar Gouel, pezhioù-c'hoari c'hoariet-mat. Ar wach-mañ e Pont'N-Abad ez eo bet c'hoariet AN DOGAN, gant Jaksz Riou (renket un tamm), ha MEURLARJEZ R. Hemon, c'hoariet mat-kenañ gant paotred ar Vro-Bagan.

K — E-skeud ar Gouel, deoust ha n'eus ket bet kaset mennadoù, goulennoù, lakaomp, da bennou-bras ar politikerezh ? Pe glemmoù a-enep da bolitikerzh ar Gouarnamant, evit degas da surf dezhañ eus e bromesaoù didelvoud hag eus an distar a skouzell a-barzh ul lezenn war gelennerezh ar yezhoù bihan, ar yezhoù rannvroel, evel ma lavaront ?

Y — Aet eo skuzh an dud gant seurt traoù ha na gasont da netra. Gwelloc'h e kav ar re yaouank labourat hag ober bruderezh. Pep tra-ha goude na vefe ket peurvat a vez graet ganto en un doare sirius-tre, gant tud hag a zo kale a c'hred enno. Na «folloù» n'eus bet tamm abet ar Gouel-mañ. Netra d'ober gant «GOUELOU KERNEV»

K — Me'm eus anavezet Gouelioù ivez a-raok ha goude ar brezel, **GOUELIOU AR BLEUN-BRUG** -me 'zo bet hanter-eskumugnet ganto, ha setu perak ne heulian mui anezho- Kalz a vruderezh a raent. Gouelioù kper a veze, Labour vat a veze graet. Kenstrivadegoù a bep seurt a veze, dreist-holl evit ar vugale : kanañ, lenn, displegañ. Alies a-walc'h avat, e save nec'hamant er renerien, rak dav e oa an zav e chome diefedus a-walc'h al labour. A-benn ar fin n'eus bet saveteet netra. Gwander ar Bleun-Brug, d'am meno (met ne fell ket din ober fae tamm ebet war youl hag emroustet ar re a emelle el labour kas-war-raok, evel Perrot, Kadoudal, hep menegiñ tud all), gwander ar BLEUNBRUG a oa bezañ re greizennet en-dro d'ar Gouelioù bloaziek... Dav e vefe d'ar re a soursi ouzh **GOUEL AR BREZHONEG** bezañ war evezh war ar poent-se ; ha betek-hen ez eo distroc'h o skiant-prenañ eget hini paotred vras ar BLEUN-BRUG, ha techet dre-se d'ober faziou... Met, Yann, un dra all em befe c'hoant da glevout ganit, mar permetez din.

Y — Ya, ya, evel just. Lavarit 'ta.

K — Setu eta ar pezh a fell din lavarout. Er-maez eus ar Relijion emañ Gouel ar Brezhoneg. Ne lavaran ket se evit ma teufe da vezañ ur Gouel Relijiel, se 'zo sklaer, ha te 'gompren se a-walc'h. Met bremaik edos o komz eus bruderezh, daoust ha ne vefe ket un dra dalvoudus ober bruderezh... penaos e lavarfen-me dit... «bruderezh evit ar Yezh en Iliz !» Da vitanañ gant un ofis ar yezh vrezhonek ; kement-se ne rafe ket a zroug, er c'hontrol. E Gwengamp e oa bet un ofrenn gant an Aotrou Troal. Warlene, avat, e Kastell-Peol ne oa bet netra, met un tamm meskailhez a oa bet, a-hervez, gant ar strollad-ren. E Plabenneg gant ar Gouelioù en enor da Dangl Malmanch, e oa bet gwashoc'h ; nac'het gant ar veleien lavarout un ofrenn vrezhonek. Evit ar bloaz, e Pont'N-Abad, ger ebet a ofrenn...

Y — Kersa eo ganec'h, war a weilan, pa ne fell ket d'ar re yaouank komz eus Relijion. Me n'on ket a-du evit ma vefe graet ! Aon am eus na savfe trouz ha tabut. Hag a-walc'h a dabutoù a zo bet evel-se. Enzalc'h ar re yaouank e-keñver Relijion n'eo na souezhus, na dic'hortoz. Deuet eo ar re yaouank da vezañ digas e-keñver ar Relijion -na lavaran ket e-keñver ar Feiz

kristen- hogen d'am soñj n'emaint ket a-enep, an darnvuiañ anezho. An Iliz -kentoc'h an dud-a-iliz- eo a zo a-enep Breizh hag ar Brezhoneg a zo evito traoù eus an amzer dremenet, traoù diamzeret... Em farrez, un toullad bloavezhioù 'zo e lavare ar c'hure da unan eus va bugale an dra gare-mañ : «Me 'gav din ac'h eus c'hoant da lakaat ur maen ouzhpenn war ur vur hag a zo o kouezhañ en he foull...».

K — Ne c'hellan ket da heuliañ penn-da-benn, met arabat din ober va faotr souezhet ! Ar pezh a leverez ne deo ket un nevezenti evidon...

Y — Sellit, en deiz all, e oan bet o c'houlenn ma vije badezet e brezhoneg ur verc'h vihan din : «Amañ, eme ar c'hure hag a oar brezhoneg, ne vez ket graet... Ret e vo deoc'h klask ur beleg all !» Ha koulskoude ez eus bet embannet levrioù evit ar Vadeziant... Hemañ ne seblante ket gouzout...

K — Ma ! peogwir emañ ar familhoù brezhonek dindan, ret eo dezho en em zibab e stumm pe stumm, ne gav ket dit ? Re abaf ez int ; kompren a ran ne fell ket dezho lakaat trouz da sevel, met dav eo dezho en em gemerout en doare da lakaat ar veleien da blegañ, dre gaer (henezh eo ar stumm gwellañ) pe dre heg (ma n'eus tu ebet d'ober a-hend-all).

Pa gavo ar familhoù fas-koad pe evit badeziant, pe evit eured, pe zoken evit obidoù, neuze goude bezañ displeget ervat ar gudenn d'o beleien, ha ma ne zeuont ket a-benn eus o mennad, pellgomz d'an niverenn-mañ : 43.91.25 hag e vo lavaret dezho penaos en em gerner. Ma vez un taol start bennak ur wech, ne vo ket div wech, sur ha n'eo ket marteze, rak a-benn neuze o devezo pennadurezhioù an eskoptioù raet o urzhioù !

Y — N'eo ket stank avat, an tiegezhioù a gredo mont keit-se.

K — Neuze ne dalvez ket ar boan dezho lavarout n'eus netra nesoc'h d'o c'halon, goude o Feiz, aget o Bro... Met un dra eveek a-walc'h a garfen lavarout dit.

Y — Ya ?

K — Ar pezh ez an da lavarout dit n'eo ket diwar va danvez va-unan, met un dra am eus klevet gant ur beleg all, ur c'heneil din... A-wechoù, evel ma'z eus bet c'hoarvezet ganit gant badaziant da verc'h

vihan, e kav ar familhoù fas-koad a-berzh ar veleien da gentañ. A-barzh ar fin ec'h asantont plegañ da «sorc'henn» ar familhoù, hag e teu ur beleg-diavaez d'ober badeziant, eured (ne gomzan ket eus obidoù dre ma'z eo luzietoc'h an traoù). Mat-tre. Ma ! Arabat dit kaout se bras : ar bersoned hag a oa bremaik o c'hoari ar c'hontrol ouzh ar familhoù eo a gemero an arc'hant (da zigarez a c'houlennat, evit menegiñ arc'hant, met evel-se emañ ar bed !). Hag ar beleg kouviat a ranko tremen gant un tamm gwerzhig-butun !

Y — Ya, gwir eo, n'am boa soñjet e kement-se. Met ar familh a c'helfe digoll ar beleg kouviat ganto.

K — Marteze, met n'eo ket se eo se ! Na badeziant, nag eured n'en em gavont evel-se soupresamiz, geo moarvat ! Amzer a vez da ingaliñ an traoù gant ar beleg-diavaez ha mar deo person e penn ur barrez bennak ez eo mont di eo a zo da ober. Gwazh-a-se evit ar sevended hag an doujañs dleet da veleien ar barrez...

Y — Ur menoz dispar ez eo... Met erru omp pell diouzh **GOUEL AR BREZHONEG** !!!

K — Ya, en ur stumm, met en ur stumm all, daoust ha ne zefe ket pep badeziant ha pep eured bezañ o c'hemend-all a Ouelioù-ar-Brezhoneg ? Daoust ma seblant ar re yaouank bezañ digas ouzh ar Relijion, n'eo ket gwall-stank ar re anezho na fell ket dezho tremen dre an Iliz pa zimezont, na ken niverus-se ar familhoù ha na reont ket badeziñ o bugale...

Y — Met perak ez eo ken aheurtet ar veleien dre emañ, pa weler ar veleien e Flandrez, Euskadi, Katalounia, Elzas, a-du gant o yezh, o bro, o sevenadurezh ? Hag emañ ez eo ar c'hontrol... En abeg da se marteze emañ re yaouank an EMSAV o pellaat diouzh an Iliz pe o treiñ kein dezhi.

K — A-wechoù ivez o tichañs d'ar veleien, dre youl vat, ober un tamm meskailhez. Sell, anaout a ran ur barrez 'lec'h ma'z eus bet graet ar bloaz-mañ ur Gouel-an-Eost. Tennañ kuit eus al lab ha lardet evel m'eo dleet ur vaper da zornañ, eus ar seurt na vez mui implijet nep lec'h ebet koulz lavarout, abaoe ma vez troc'het, dornet an ed er parkier and-seun gant an eosterezed bras. Ha c'hoariet «dornañ» evel «gwechall-gozh» (10, 15, 20 vloaz III). Bernioù tud o terekek d'ar gouel, dreist-holl

«kujiapaned». Evit ober bravoc'h c'hoazh : an ofrenn e brezhoneg war blasenn ar vourc'h. Daoust ma oa tud yaouank eus ur baged bennak o seniñ hag o tañsal, daoust ha n'eo ket stagañ ar yezh ouzh traoù kozh hag an ofrenn zoken da heul ? Diskouez a-barzh ar fin ez eo ar Relijion hag ar Yezh traoù mat da vont d'an Antikite, evel ma lavar ar bobl.

Y — Ya ! Anaout a ran ivez ur barrez, e traoñ Kernev, 'lec'h ma'z eus 80 ha 90 % eus an dud o komz ar yezh bemdez. Ma ! E-kreiz miz Eost e vez graet un ofrenn e brezhoneg, met ar sul a-raok evel ar sul goude (evel a-hed ar bloaz a-hend-all) pep tra e yezh ar C'hallaoued. Se n'eo nemet «touvelerezh». Lakaat ar bobl da grediñ n'emañ ket an dud-a-iliz a-enep ar yezh, nag a-enep kelennadurezh ar Pibien ! Nann da ! A-du gant ar yezh evel ar Stad c'hall gant ar brezhoneg er vachelouriezh, evel prezidant ar Republik o tiskleriañ e vefe un dra drist ma'z afe an eurskarag hag ar brezhoneg da goll. Gouelioù-ki, evel ma lavar e brezhoneg Gwened !

K — Ah feiz, Yann gaezh, en dra-mañ ez eo diflipet diganeomp neudenn hon diviz war **GOUEL AR BREZHONEG** e Pont'N-Abad. Hejet hon eus ur bern menozioù, met hep nemeur a urzh. Poent eo klozañ. Petra 'lavarfes evit echuiñ ?

Y — Distreiñ a ran war ar pezh am eus lavaret diwar-benn ar veleien hag an Iliz... Gouzout a ran ez eus tud hag a lavaro din -se 'vez klevet alies- «N'eo ket d'ar veleien da saveteiñ ar Yezh, hag an Iliz n'he deus ket d'ober muioc'h eget ar stad war an dechenn-sea. N'emañ ket a-du gant ar menozioù-se, tamm ebet. Rak da gentañ pelec'h emañ dleet ar Stad ? Daoust ha n'eo ket he dleet difenn herezh speredel ur bobl ha n'he deus mui difenner ebet nemet ar Stad and-seun... Ha neuze ar veleien e Breizh a zo keodediz evel al laiked, ha kenvroiz dezho, hag evel ar re-mañ ez eo dleet dezho strivañ ha stourm da zerc'hel bev ar yezh hag ar sevenadurezh vrezhat.

Lizher a-berzh Y.B.
18 a viz Mezheven 1976
ha kompennat a-giz un diviz gant Klery

Pegen plijus !

Divizout e Yezh ar Vretoned !
Ha bout gouest da gomz gant pep hini
Diwar-benn pep tra
Gant gerioù kozh ha gerioù nevez
Holl ta zhet eus Ijin ar Ouenn
Ar gerioù kozh-se rimiet ha flouret
Ha dalc'het divergl,

Tremenet den na oar -nemet Doue-
Dre bet ha pet rummad
Evel tonket d'ur beurbadelezh
Hag ar gerioù arnevez leun a fouge
Ganto stirlink skintin metal skañv
Metal flamm-flimmin nevez-c'hoveliet
muiañ-karet ar Yaouankiz desket !

Plijus an traoù kozh. Plijus an traoù nevez
Pegen plijus o implijañ
O tivizout etre mignoned seven
P'emañ ar gaoz war gement a sell
Ouzh hor Bro. Ouzh hor Broiz.

Truez 'm eus ouzhoc'h, Yaouankizoù
Bet nac'het ouzhoc'h Glad ho Kouenn.

12.6.76

Anjela DUVAL

Dindan un avalenn ER BLEUËV

— Bez 'oa un devezh Klour a viz Mae. Bez 'oa
ur Belg.
Bez 'oa ul Leanez. Bez 'oa div wech ugent
-pe ouzhpenn- Kozhlad eus an Ospis ganto
ar ra a ra war o zro.

Bez 'oa ur Bourmenadeg.
Azezet 'oa lod war al leton blot e brizh-heol
an avalenned en o bleuñv. Lod all azezet war
skabelloù-koad. Lod all en o sav.

Ma c'houlennas e-dool-trumm an aluzenner
e zorn war ur skourr izel karget a vleuñv :

— Petra eo evidoc'h ur vleuñvenn avañ ? Un dra
saky ?

— Promesa avaloù, emeve, 'n ur mousc'hoerzh.

— Met c'hoazh. Penaos e wellt se en ho spered-
barzh ?

... Chom a ris boud un allenn. Ha :

— Den n'eo gouest d'ober ur vleuñvenn ! Un
den ampart a c'hell tresañ, livañ, kizellañ er
c'hoad, er mein, er marmor, ur vleuñvenn.
Un arzour a c'hell stummañ er pri hag e bep
seurt danvezioù, bleuñvioù a bep seurt, a bep
liv.

Met den, den -pagen fentus 'vefe f- ne
c'hell dre e nerzh e-unan 'n em c'holo a
vleuñv evel ma ra ur wezenn !

Ul lod 'oa dirollet da c'hoarziñ o soñjal
pegen lu 'vefet bet o pourmen goloet a vleuñv
evel an avalenned e miz-Mae !...

Lod all a soñje, 'michañs en o don-donañ
'oa ket evit an Den peadra da gemer lorc'h pa oa
trec'h dezhañ ar gwez-avaloù gant o gwisk-
mant gwenn ha roz, o frondoù fresk. Ma fraoñv
enno ar gwenen d'an nevez-hañv.

Mae 76

PROSEZ WAR VUHEZ ha BURZHDOÙ SANT ERWAN Bevans - Trevadon - Loened - Kofvers en amzer Sant-Erwan

Evel m'hon eus merket dija, en ur
gomz eus an dornañ-ed e ti Ivo Trewezel, e
vefe un dra eus ar plijusañ taolennañ, dre
vras da vihanañ, buhez ar bobl en amzer
Sant Erwan, dre an dielloù a gaver e levr
bras e Brosez. Allaz ! Ret eo tremen gant
bruzhunachoù. Ha koulskoude ez eus tu
e-skeud rolloù-meuzioù Sant Erwan da
gaout un alberz eus ar stumm m'en em
veve an dud, eus ar pezh a hadent, eus al
loened a savent hag eus ar goñvers a
raent !

Meuzioù Sant Erwan a oa eus an
treutañ : soubenn an irvin, soubenn ar piz,
soubenn ar fav ; tamm kig na pesked, hag
evel boeson, sistr glesker, evel ma lavar
Tregeriz, dour rik livet a-wechoù gant ur
bannac'hig gwin evit ober plijadur d'e
vignoned. A-boan ma'z implije holen ;
soubenn dall a veze gantañ, rak ne lake,
nemet ral a wech, amann enni ; predoù
dilarjez-kaer e oa eta e bredoù. Ur vi a yae
gantañ d'ar sul, ha daou, deiz Sul-Fask.
Evel bara e rae gant bara segal-winizh
a-wechoù. Met n'eo ket aezet bep tro, pa
gomzer eus an ed en amzer Sant Erwan,
gouzout eus peseurt ed e komzer e
gwirionez, rak er grennamzer o devoa ar
gerioù latin ur ster disheñvel diouzh o ster
klasel. Da skouer ar ger «siligo» o
talvezout gwinizh, a veze implijet en amzer
Sant Erwan da lavarout «segal». Avena
hag hordeum a dalveze, na petra 'ta,
kerc'h hag heiz. Ha neuze bladum ha
frumentum a dalveze gwinizh.

Lavarout a reer ivez ne zebra ket Sant
Erwan a fourmaj, nag a graoñ nag a gig,
nag a besked. Ma ! Gant kement-se holl, a
gav din, ez eus tu da gompren un tamm
penaos a veve ar bobl d'ar mare-se, evel
ma'z it da welout. Ne vo nemet adkemeret
a bep eil an holl draoù ouzh o displegañ un
tammig.

Petra a hade an dud en o farkoier ?
Irvin, piz ha fav. Hadañ a raent ivez heiz,
kerc'h, segal, gwinizh, rak a-hend-all, ne
vefe anv ebet anezho e buhez hor Sant.
Diaes eo gouzout pegement e veze gonaezet
eus an holl drevadoù-se, met un dra a zo
sur, kaset e veze ed er-maez eus ar vro.

Unan eus ar porzhioù-mor a veze kaset
ed evel-se d'an estrañjour a oa ar Roc'h ; ar
Roc'h-Derrien. E-toez an testoù e veneger
an itron Sibilla, intañvez Remont GRUNILA
eus ar Roc'h, hag a gontas penaos e oa bet
diwallet ur vatimantad-ed a zaouzek
tonellad e porzh er Roc'hell (Bro-C'hall).
Eoriet e oa ar vatimant er porzh, ha
diskennet ar vartoloded d'an douar, tra ma
chome mab an itron Sibilla : Amaod
(Arnaldus) e anv, er bourzh, gant deou
vartolod all, da ziwall ar vatimant.
A-greiz-holl, e savas un tempest eus ar
brasañ hag e teuas an amzer da vezañ
teñval-spontus ; hejet ha dihejet e oa ar
vatimant ken e oa en riskl da vont d'ar
strad, hag ar re a oa warni ne oant ket
zoken evit en em welout. Neuze Amaod
hag an daou all a oa gantañ er bourzh, en
em ouestias da Sant Erwan : «Sant Erwan,
emazo, hor sikourit !». Kerkent e voe
gwelet ur sklerjenn o parañ a-us d'al leatr
hag e tavas an tempest war an taol. Ar
vartoloded all a zistroas en-dro gant ur vag,
hag e c'hellas neuze ar vatimant derc'hel
gant he hent etrezek Bro-Waskogn.
Kement-se a c'hoarvezas er bloaz 1328.
war-dro Goual an Hollsent, 25 bloaz goude
ma oa bet Sant Erwan da Anson ; ur merk
ez eo an darvoud-se a veze graet kofvara
etre Breizh ha broioù ar C'hreisteiz, en
amzer Sant Erwan. Evit kas ed er-maez eus
ar vro e veze ret gortoz ken ne veze dornet,
hag evel m'hon eus gwelet, en ur studiañ
anv Ivo Trewezel e tichañs d'an dud
dornañ ken diwezhat ha miz Here. N'eo ket
souezhus eta e komz an itron Sibilla eus
«war-dro Goual an Hollsent».

Meur a gudenn avat, a zo stag ouzh an arroudad-se... Rak div Sibilla a gaver evel testoù e Prosez Sant Erwan, hag o-div eus ar Roc'h, intañvezed o-div, hag o-friedoù a oa Remond o anv : Remond de Gressilh ha Remond de Grunlia. Damoad o-div ivez : 50 vloaz pe war-dro an hini gentañ, ha 55 bloaz eben. Nemet ur Roc'h hard bennak a rafe, n'eus tu ebet da ziskleriañ an daou anv : Gressilh ha Grunlia. Ha koulskoude... N'eo ket difennet esae. Marc'hadourien-ed e oa an div Sibilla hag o gwersed. Dav e oa dezho kaout pealec'h da glenkañ an ed-se a-raok hen gwerzhañ. O vezañ ne oa ket anavezet ar ger «magazin» d'ar mare-se, e ranker klask ur ger all : solier pe gentoc'h GRIGNOL. Neuz e vefe anv GRESSILH da vezañ lennet GRENILH : n'eus netra o herzel ouzh kement-se, dreist-holl pa gaver al lizherenn N end-eeun, e-kreiz an eil anv GRUNLIA.

Evit pezh a sell ouzh GRUNLIA avat, e vefe peadra da skeiñ hor boned war-lerc'h hon tog, ma ne oufemp ket ar respont en a-raok ! Lenn a rafemp eta Grunial = GRENIAL evit Greniel.

Heñval-tre an daou c'her Grenilh ha Grunial (Greniel) ouzh hor ger-ni grignol.

Neuze, n'eo ket diaes hor c'helad da zibunañ : REMOND AR C'HRIGNOL a dalvezfe an anv iskis-se. Netra souezhus e kement-se, rak alies e vez anvet un den bennak diouzh e vicher... Bremañ e vefe lavaret kentoc'h Remont ar Vagazin.

Ma l' N'eo ket echu c'hoazh l Sibilla «Remond ar C'hrignol», Gressilh eo an hini diwezhañ bet o kofessat gant Sant Erwan : dougerez daou vugel e oa. Arnaod, mestr ar vatiment savetaet dre vuzhud e porzh ar Roc'hell, ac'helle bezañ unan eus an daou vugel-se, hag e 1328 e vefe bet 25 bloaz l Boazet e oa bet abred gant e vamm da bediñ Sant Erwan...

Da beseurt porzh-mor edo ar vartolod o vont da gas o ed ? Da Vourdel, pe marteze izeloc'h-traoñ, da Valona. Eno e kavfent fred da zonet d'ar ger : gwin, moarvat, eoul...

Evit pezh a sell ouzh oad an (div) Sibilla, unan 50 vloaz pe war-dro ha 55 bloaz eben, n'eo ket ur gwall-afet : ar gwellañ hag eeunañ respont ez eo soñjal ne deo ket gant ar memes sekretour eo e vefe skrivet an daou desteni, hag en abeg da se, e kaver sifroù disheñvel hag an hevelep anv skrivet e daou stumm. Arabat ivez

ankouazh hon eus d'ober amañ, evit pezh a sell an dornskridoù embannet gant La Borderie, gant skridoù eildorn, ha setu perak e vefe bet lennet fall ha distummet an anvioù.

•
•

Pa oa ed e Breizh, e oa ret evel just labourat an douar. Penaos avat, e veze graet al labour-se ? Gant dorn an dud dreist-holl, met ivez gant kezeg. Bez'en devoa Sant Erwan, e Kervarzhin, ul loen-kezeg da arat e zouar, met un deiz bennak en em gavas berr an arc'hant gantañ, ha ne oa mui evit prenañ bara da reiñ d'ar beorien. Petra 'reas ? Mont da gaout e vreur-kaer a oa o terc'hel ur stal-goñvers e Landreger : «Ne garfes ket, emezañ, prenañ va loen-kezeg ?» «N'oc'h nemet un inosant, a respontas e vreur-kaer dezhañ. C'hoant hoc'h eus da werzhañ hoc'h anevael evit kaout arc'hant, ha goude-se ez ay an arc'hant-se e-kerz ar beorien !». Graet e vefe marc'had evelkent, ha gwerzhet al loen 50 gweneg-(aour) ; ha kerkent ha m'en devoa bet Dom Erwan an arc'hant, e tapas 10 gweneg da reiñ d'e c'hoar da brenañ bara evit ar beorien. (test 32, paj. 83-84). Ar breur-kaer-se da Sant Erwan e veze graet Riwalan «Tranquin» anezhañ, hervez levr La Borderie, ha Rivalon «Traquin», hervez Acta Sanctorum paj. 556. Un anv iskis ha diaes da ziskleriañ.

•
•

Lavarout a reer ne zebre ket Sant Erwan a geuz, pe a fourmaj. Evel ma ouzer ez eo gant laezh eo e vez graet fourmaj, N'eo ket merket avat, gant peseurt laezh e veze graet : laezh-buoc'h pe laezh-dañvad. E-pad ur pennad mat ez eo chomet ar Vretoned hep debrñ fourmaj, ha n'eo deuet ar c'hiz da zebriñ fourmaj gant ar bobl nemet abaoe un toulladig bloavezhioù. En amzer Sant Erwan, war a seblant, e veze implijet. Pa oa saout en amzer-se, e c'helled ober keuz gant laezh-buoc'h. Met deñved a oa ivez, hag an dud o devoa daou c'her evit envel un dañved : dañvad end-eeun, hag un anv all set da goll pell 'zo moarvat hag a zo bet studiet gant L. Fleuriot en e C'heriadur ar Brezhoneg kozh, paj. 206 : ar ger OUZ.

Meur a wech e kaver ar ger-se OUS-OUZ e La Borderie hag en Acta Sanctorum. Evel anv, pe lesanv-tud hag evel anv-lec'h...

Ar wech kentañ evel anv person Berlawenez, ar chaloni Herve OUCHEMAL. Hemañ a oa yaouank p'en devoa graet anaoudegezh gant Sant Erwan, peogwir, da vare prosez Sant Erwan, e oa 55 bloaz ; pa varvas Sant Erwan e oa eta 28 vloaz Hennezh eo a gont an darvoud dic'hortoz en em gavas gant gwreg Jafrez Tournami na, e kastell Boloi (skrivet Voloy el levr), e parrez Planiel : ur c'henaouad-vara a roas Sant Erwan d'an itron hag a oa dihet, hag homañ en em gavas sampar war an taol.

Anv ar beleg-se, person ha chaloni, a zo skrivet e daou stumm : OUCHEMAL hag OUCHEVAL. Ne c'heller ket derc'hel kont eus ar stumm OUCHEMAL merket en taolennoù, e dibenn levr La Borderie, peogwir n'emañ nep lec'h ebet a-hend-all, e korf al levr : ur fazi ne deo ken a-berzh an «taolenn». OUCHEVAL ez eo ar stumm a gaver en ACTA SANCTORUM, paj. 552. Testenn an ACTA SANCTORUM avat, evel m'eo anat e meur a lec'h, a oa bet «modernaet» kent he c'has da Vollandiz da sevel o levr ; adskrivet e oa bet ar skrid a oa en Iliz-Veur Landreger, met en ur reiñ d'an anvioù, pa vezent komprenet, ar stumm bev ar XV^{vet} kantved...

Setu perak e weler OUCHEMAL, stumm ar XIV^{vet} kantved hag OUCHEVAL, stumm dibenn ar XV^{vet}. Evit meizañ an anv-se, e ranker hen rannañ e daou : OUC-HEMAL (Haval). Ouc a zo evit OUS-OUZ ; hag an S pe Z gant an H war-lerc'h e veze distaget OUCH. Talvezout a ra ar ger OUZ = dañvad. Sklaer ez eo HEMAL-HEVAL = heñval, hañval, havat (yezh Gwened) hag alies e veze implijet evit sevel gerioù, evel ma reomp gat ar ger GWIRHENVEL...

... En un afer diaoulerezh hag a gontimp diweshoc'h, e kaver anv un den : Guillemus ONZCANI «Yvonetus, filius Guillemi ONZCANI (la Borderie, paj. 261)». Da lavarout eo Ivoned, mab Gwilherm ONZKANN. Met an N hag an U a zo diaes o digemmeskañ en dornskridoù kozh, ha setu perak n'eus ket da zigarezal evit lenn OUZKANN = dañvad kann, dañvad gwenn.

Da glozañ gant ar ger OUZ-se, merkomp c'hoazh an anv-mañ : De Villa Ouzi (La Borderie, paj. 202) hag a zo evidomp (eus) Kâr Ouz gant ar ger OUZ latinekaet en OUZUS hag o tonet da vezañ OUI, en dro-c'henañ. Ar gâr-se a zle bezañ KEROUZ (evit Kerouz) e parrez Pleurvihan : kêr-dañvad neuze. Evit bezañ leal ha

sikour an enklaskerien da-zont, lavaromp ez eo skrivet an anv de Villa ONSI, en ACTA SANCTORUM, paj. 57. Met e-giz m'emaomp o paouez lavarout, ez eo ken diaes a-wechoù digemmeskañ an N eus an U en dornskridoù kozh, ma ne vo ket bras hor pec'hed, ma lennomp de Villa Ouzi, o talvezout Kerouz.

Kement-se holl evit diskouez ne oa ket dizanav an deñved, e Bro-Dreger, en amzer Sant Erwan, hag e servije o c'hig evel boued, o gloan da wiskamant hag o laezh moarvat d'ober keuz. (1).

•
•

Pa gomzer eus vioù, ez eo anat e oa yer ivez. Ur vi bep sul, daou deiz Sul-Fask a oa ur pred cheuc'h evit Dom Erwan. Sur-mat ne veze ket lezet ar yer da vervel dre gozhni hag e ouie ar Vretoned o rouzañ, o rostañ ouzh ar ber, hag ober soubenn ganto. Vioù a zebrent ivez evel just, nemet e-pad ar C'horaiz, na d'an deizioù-vijal... Ha graet e veze kofvers ar yer ? Daoust hag ez ae ar merc'hed da werzhañ yer, vioù hag amann da varc'had Landreger ? Ger ebet a gement-se en dielloù a studiomp amañ !

E Kervarzhin ez eus ur c'houldri kozh, un tour evit pichoned na na servij mui da netra. An noblañsoù eo o devoa ar gwir da gaout kouldrioù ha da sevel pichoned : dubed evit reiñ o gwir anv dezho. Klamm a rae alies ar beizanted dre ma veze drailhet o zrevadoù gant ar pichoned-se pa gouzhent en ur bagad war ur parkad-ed... Daoust ma'z eo kozh-tre kouldri Kervarzhin ne deo ket eus amzer Sant Erwan evelkent. Evel ma ouzer e veze implijet flugez ar pichoned d'ober palaistroù evit kleñvedoù 'zo, ha debret e veze o c'hig ; hogen n'eus anv ebet a bichoned e levr Prosez Sant Erwan...

Ma ne zebre ket Sant Erwan a besked n'eo ket abalamour ne veze ket taper pesked, se 'zo sklaer. N'eo ket pesketaerion eo a vanka, ha meur a wech, evel ma wellimp, e vefe savetaet pesketaerion goude bezañ en em erbedet, en em ouestlet dezhañ, goude e varv. N'eus anv pesk ebet e brezhoneg en hon diehoù. Despetus ez eo, met evel-se amañ.

Evit pezh a sell ouzh ar jboaz hag ar chase, e oa kement-se afer an notarioù : Yann Bestvian o vont da chasañ de Ennez-Tevenn gant mignonet dezhañ. Evit chasañ loened-plu e veze implijet «alc'huned desket. E levr La Borderie (paj. 232-233

e konter dre ar munud istor Gwilherm Tournamina a voe darbet dezhañ koll e vuhez war draezhenn Lez-Hellion (Hillion), e-tal Sant-Brieg. Dafjerus-tre ez eo an draezhenn-se gant ar revorennoù, ha meur a zen dlevezh bet sourprenet gant ar mor eñ deus bet kollet e vuhez eno, beuzet, pe lonket gant an traezh. Hemañ eta, Gwilherm Tournamina, mab da Jafrez Tournamini, en ur vont da gastell an Hunodae gant ur gompagnunezh tud uhel eveltañ, ha chaloniad eus Landreger, a oa chomet war an draezhenn da chaseal, pa en em welas paket gant ar mor. Ar re all a dec'has war gein o c'hezeg, met ne oa ket Gwilherm evit hen ober hag e kouezhas div pe deir gwech diwar gein e varc'h er poullou-dour hag a-barzh ar fin, ec'h en em ouestlas da Zoue ha da Sant Erwan, hag hep gouzout dezhañ penaos, ec'h en em gavas war dalier e varc'h, hag eñ krog gant e zaouarn en dibr, hag evel-se e voe douget d'an douar. Hag a-benn ar fin ne gollas nemet e yalc'h, e falc'hun hag an touell, hag e drompilh. (Dixit eciam quod rodundellum, et falconem et lo loire et tubicinam que habebat tante casum, amisit). Daoust ma oa bet tremenet an darvoud-mañ, e 1326, da lavarout eo, 23 bloaz goude marv Sant Erwan, hon eus kavet mat hen menegiñ amañ, kement ha diskouez edo ar chase c'hoarioù Aotronez, sportoù Aotronez ha n'eo ket c'hoarioù pe sportoù evit ar bobl vunut, en amzer Sant Erwan.

*
* *

Bara a zebre Sant Erwan. Bara segal-winizh ha neket bara gwinizh pur. Bara heiz pe gerc'h a zebre ivez. E kement ha ma ouzon avat, ne gomzer ket eus yod-kerc'h, daoust ma tlee bezañ implijet. Evit ober bara e oa ezhomm forniou. An dudjentil a c'hopre fornieren, evel an Aotrou Pleug, e Poullouen o kemer da boazhat e vara, ur paotr yaouank a voe darbet dezhañ menel, ur sadornvezh goude kreisteiz, e stank an Ti-Meur e-lec'h ma oa aet d'en em walc'hiñ. Se 'vo kontet diwezhatoc'h. Ur «forniad-vara» a veze graet e latin : *furnata panis* hag ur «gwenneg bara» : *solidata panis* ! Blaz ar brezhoneg 'm eus aon, a zo war al latin-se, ne gav ket deoc'h ?
Da boazhat bara ha da sozañ boued, evel da dommañ an tiez, e oa ezhomm danvez-tan. Koad a oa er vro, ha koad e oa

veze implijet evel just. Met gant lann e veze graet ivez. Touellus a-walc'h ez eo ar ger a vez graet gantañ e latin evit lavarout «lann», e levr La Borderie : «*mirice*» (*myricae*). Meur a ster en deus ar ger-se. E latin klasel : tamariskl (gwez-lorn ?). Er Vulgata : brug. E latin Prosez Sant Erwan ez eo implijet evit «lann», pe marteze a-wechoù, evit «balan». Evel Sant Erwan o permetiñ d'ar beorien mont d'e bark da droc'hañ lann ha kas ganto ar pezh o devoa ezhomm, gant lezel evelkent un tamm gant ar re a zeufe da c'houde : «*N'am eus ket a goad da reiñ deoc'h, met it d'ar park-mañ-park a zo din-me, e-lec'h ma'z eus lann (MIRICE), ha kemerit kement a gerot, met lezit ar peurrest ; arabat da zen kemer nemet ar pezh en deus ezhomm, met ra vo lezet ar peurrest gant ar re all o devoze ivez kement a ezhomm anezho.*»

E-pad ar goañv, pa zeue peorien da c'houlenn lojeiz digantañ, e rae Dom Erwan tan dezho, en ti-traoù, tra ma tremene e-unan hep tan. Estreget lann a oa ezhomm evel just, evit derc'hel tommdr, daoust ma'z eo mat an trufoù hag ar chosoù-lann da ober glauo bev.

*
* *

Mat eo komz eus boued, eus bara segal-winizh, pe eus bara-brizh, eus kig-dañvad pa gig-buoc'h, eus yer hag eus pesked, met arabat ankouazh ar boeson ! Rak un tamm hep ul lomm a chom war ar galon evel plom ! Evel m'hon eus gwelet, ne eue Sant Erwan nemet dour. Ar vourc'hizien hag an dud vras a eue gwin. Daoust ha sistr e oa d'ar mare-se ? Nep lec'h ebet, ret eo hen anzav, ne gomzer eus sistr, e buhez Sant Erwan ! Ha koulskoude e oa avaloù er vro : «*Biskoazh*, eme an test XXII, paj. 64, Gwilherm Keranzan, *n'em eus gwelet Dom Erwan o tebrñ kig, na pesked, na keuz, na perenn (ebet), nag aval (ebet) na krañ. Ur wech am boa aozet ur pezh pikol silienn, met n'en devoa ket goulet tañva anezhi...*» N'eus ket da grediñ e teue an avaloù-se eus diavaez ar vro. Met marteze ne veze ket graet sistr d'ar mare-se, pe da vihanañ, ne veze ket graet e Bro-Dreger. N'eus ket keit-se c'hoazh, e Bro-Dreger, e prene an dud avaloù poazh a lakaent da drempañ evit ober sistr... Dour rik a ranke bezañ evaj ar bobl vihan.

Sant Erwan koulskoude a c'helle kaout ur bannac'h gwin bennak da reiñ d'ar re glañv, met ger ebet a gement-se en e istor.

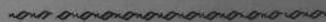
E-touez ar boesonioù all ha na eve ket Dom Erwan, e komzer eus «bochetum» (boched) ; diaes a-walc'h ez eo gout petra 'oa ar boched-se : ur seurt boeson graet gant traoù apotikiri, a-hervez.

Er Grennamzer e veze graet un diforc'h etre «biorc'h», «bier», «sistr-(avaloù)», «sistr-per», ha «boched».

Gwin a veze produet e Breizh d'ar mare-se, hogen tud avel konversanted Landreger ha konversanted ar Roc'h, evel an ltron Sibilla Remond-ar-C'hrignol, e-giz m'hon eus merket uheloc'h, na zeuent ket en-goullo d'ar gêr gant o batimantou, goude bezañ bet o kas marc'hadourezh da borzhioù-mor Okitania : gwin a zeue ganto, ha moarvat d'ar c'houlz-se, evel bremañ, e oa brudet gwin ar c'hreisteiz, ha ne oa ket ken sec'h hag hini Breizh !!!

*
* *

Danvez eus an treutañ, siwazh ! a zo ganimp, evit taolennañ buhez ar bobl en amzer Sant Erwan, da vihanañ, diwar an diellou a implijomp en hol labour. Mizer a oa, peorien a oa, met ne oant ket oll peorien ha ne vezent ket oll o klask an aluzen. Ret eo derc'hel soñj, penaos pa gomz Prosez Sant Erwan eus an dud o deus darempredet hor Sant, en e vuhez, e komz dreist-holl eus peorien, eus an dud kaezh-se a zeue da glask boued ha lojeiz da Gervarzhin, da lavarout eo, eus ur rummadig-tud hepken, rak n'eo ket a-gantoù eo e teuent di. An dud all a oa gant o labour, ha daoust ma oa start ar vuhez e ouient en em zidiñ, rak a-hend-all, e vije bet koulz da Riwallon, ar soner, bezañ chomet en e vro a Briziag e-lec'h donet da joausaat degouezhioù bras ar vuhez : pardonioù hag euredoù...

EMBANNADURIOU AL LIAMM
FRANSEZ KERVELLA
**YEZHADUR BRAS
AR BREZHONEG**
503 pajenn
Eil mouladur reizhet
Priz : 50,00 lire

Da rakprenañ betek an 30 a viz Mezheven
Alexandr SOLJENITZYN
Ti Vatriona
Ikaet e brezhoneg
gant Ernest ar Barzhig
Wer baper breizh : 10 lire hag mizad-kec'h e-lec'h 12 lire
Wer baper kaez niverennet, hag mizad ... 17 lire
Mlle J. QUÉREL, 47, rue Notre-Dame, Guingamp
— C.C.P. 1136 82 Rennes —

Evel ur pardon : ITRON-VARIA-AR-PORZH

(KLARMONT-FERRAND)

I. GALBRUN

D'ar sadorn 5 a viz Mae, en oferenn d'abardaez, e Kastell-Gwion, e oa bet komzet eus ar gouel a oa da vezañ antronoz, en enor d'ar Werc'hez, e Klarmont-Ferrand, gant ur prosesion dre ar straedoù. Souezhet, ha dedennet war un dro, e oan bet o klevout kement-se, hag an div vaouez ma ris kaoz gante en ur zont er-maez eus an iliz, a seblante ken souezhet all : «*Ne vez ket graet ken seurt lidoù, e nep lec'h, koulz lavarout...*».

Evel-se eta, ez afemp un itron all ha me, da welout penaos e vefe an traoù gant ar seurt pardon...

Antronoz, brav an amzer. Er c'harr-boutin e oa ganimp un toullad tud a ziskennas e-kreiz kêr-Glarmont hag a gemeras eveldomp hent iliz Itron-Varia-ar-Porz. Peseurt ster gant an anv-se ? Porzh ? Lec'h-degemer, lec'h-repu o klotañ gant ar menoz spredel ? Setu da vihanañ pezh a grede ur beleg hor boa goulennataet goude hon distro da Kastell-Gwion. Ret e vefe bet klask hiroc'h, war al lec'h, diwar-benn orin an anv-se, nemet ne oa nag ar c'houlz, nag al lec'h, pa weljomp an engroez a dud o vont dre ar straedoù war-zu an iliz, un hanter- eur a-raok an eur merket d'ar gouel da gregiñ. (1)

Mont a rejomp eta da heul perc'herined all e-barzh an iliz : un iliz roman eus ar c'haerañ, e-kreiz kêr, war ur grapennig, ha dirak, ur blasenn bihan a-walc'h. Ken strizh ar blasenn-se evit un devezh-lid evel-se, ma voe lavaret buan, dre vouezh an uhelgomzer, d'an dud en em vodañ e traoù ur ru vihan war ur vali frankoc'h.

Aet e oamp eta -amzer deomp-e-barzh an iliz, ha gweliet eno, dirak ar c'heul, war he zron, delwenn ur Werc'hez du, azezet, bihan a-walc'h, a-boan 50 m a uhelder, ur vantell seiz alaouret war he

diskoaz, ar Mabig Jezuz war benn he glin kleiz, an dud o pediñ dirazi, darn o tostaat evit stokañ ur chapelad pe un dra all bennak, pe o dorn hepken, ouzh barlenn pe vruched ar skeudenn. Netra nevez ha ken souezhus-se, a c'hellit soñjal, ma'z anavezit eveldon Itron-Varia Wir-Sikour en Iliz Gwengamp, ha doareoù ar bardonerien a zered di da sadorn kentañ miz Gouere evit ar prosesion-noz hag an deiz war-lec'h. E kalz a bardoniou all, e Breizh, e c'hell bezaf heñvel...

Ha koulskoude, gwelout hevelep gizioù amañ, e-kreiz Bro-Aovergna, en ur gêr vras brudet dreist-holl evit hec'h uzin-veur kaoutchouc, hag en hon amzer a feiz o vont war glouaraat, a oa evidon, ha kemend-all evit an itron a oa ganin, un dra fromus a-walc'h.

Bez'e oa ivez en iliz-se, ur chapel-dindan a ranker diskenn dre bazinier a bep tud d'ar c'heul evit he c'havout. Un delwenn all a zo war aoter ar chapel-mañ en ur seurt stern koad alaouret 'giz ur volz-a-anor. Bihanoc'h kalz ez eo eget an hini krec'h, an delwenn-mañ, 25 m uhelder d'ar muiañ, ken du pe zuoc'h zoken eget eben, ha dezhi un emzalc'h divoutin a-walc'h : pleget brav he fenn war he skoaz dehoù, da dostaat he dremm ouzh hini ar Mabig-Jezuz dalc'het ganti war he brec'h, evel pa vije o vont da boket dezhañ. Diaas e oa gwelout se da gentañ, rak teñval a-walc'h e oa al lec'h, bihan eo an delwenn, ha ne c'heller ket tostaat ouzh an aoter. Eno ivez tud o pediñ sioul. Un neved dindan-douar evel e Chartrez, bet gouestlet abaoe pell amzer, ha diazezet warnañ an iliz kentañ, hag an hini roman-mañ, en X^{vet} kantved. Peadra da chom da hirosoñjal !

Clifden (Pwerzhon)

N'hor boa ket avat, amzer da gement-se, rak ret e voe sentiñ ouzh ar vouezh o pediñ an dud da vont er-maez, serret ma vije an iliz dizale, pa oa deuet koulz ar prosession. Sentiñ a rejomp ; tu a gavjomp koulskoude da chom tost a-walc'h ha da welout paotred o tont gant bannieloù davet ar veleien deuet a-benn neuze war ar blasenn. Bez' e oa unan eus ar bannieloù-se hag a oa iskis tamm ebet heñvel ouzh ar re a anavezomp, rag a zo stignet a-dal war un dreustennig-koad ; ouzh hen ober nemet ur pezh tamm danvez laosk o vont gant an avel, hag staget eus un tu hepken d'an troad-koad postek dalc'het gant an douger. An danvez a oa e gwirionez anezhañ ur bern tammoù seiz, gwriet an eil gant egile, a bep seurt liv, hanter dislivet gant ar gozhni, toullou e-barzh zoken, ha c'hoazh ne oant ket gwriet eeun, met a-dreuz un tammig. Iskis ! o tegas da soñj eus ar bannieloù a veze gant ar varc'heien... C'hoant a-walc'h am boa da c'houzout hiroc'h diwar ar seurt arouez ; ne oa ket ar c'houlz, c'hoazh ur wech, da glask kaoz !

Goude ur brezegennig verr gant Eskob Klamont, ec'h en em aozas an dibunadeg hag e voe gwelet douget war skoar pevar baotr ar Werc'hez vihan du, en he stern koad alaouret bolzet.

Kerkent e krogas ur c'hantik gant gerioù e yezh Ok, ha da c'houde diskan ha pozioù all, e galleg. En ur sevel gant ar straedig e kerzhe an dud renket brav pevar-ha-pevar. A-leizh a dud. Ouzhpenn ur c'hardeur e chomjomp da sellout oute o tremen dirazomp, e-keit ha ma kroge ar chapeled heñfichet gant an uhelgomzer ; an holl o respont gant eil pennad ar bedenn. Sioul an dud, gorrek ar c'herzh, tud a bep seurt en o dilhad-sul ; kalz a baotred. Anavezet e veze, e-mesk ar re all, sotronez hag itronezed, noblañs ar vro sur-mat, gant o dalc'h anet -togoù a-zoare gant an itronezed ! (Kement-se a verzis gant ur mousc'hoarzh a-zibarzh, ket a fent avat !).

Mont a rejomp da heul, ni ivez, a-hed ruioù strizh ar gêr-gozh, savadurioù kaer a-gleiz pe a-zehoù gwelet en ur dremen, gant dorioù-dal meurdezus o tigeñ war borzhioù kempenn ha brav-betek tizhout an iliz-Veur. Anavezet eo an iliz-se gant kement hini en deus bet graet un dro-vale er gêr-benn a-vremañ (2) eus Bro-Aovergne, gant mein du -mein rnanz-tan- oc'h ober anezhi, evel ma vez gwelet war ar

c'hartennoù-post. Eus a-dost ez eo ken meurdezus all, bras, tourioù uhel a-us d'an teir dor-dal pintet a-zioc'h skalieroù a ouzhpenn ugent derez. An diabarzh frank ha ledan evel ma tere ouzh un iliz-veur. Gwerinier bras kelc'hiek, o livioù war ar ruz ; re all ken kaer all, da geñveriañ gant re vrudet ilizoù-meur all, evel reoù Chartrez.

An holl dud, pe an darn-vrasañ, a oa deuet e-barzh, da heul an tri eskob, hag an niver brav a veleien en o saeou-gwenn en ur lavarout diwezhañ dizenez ar chapeled. Kanet e galleg gerioù ar MAGNIFICAT, hag an delwenn o kuitaat an iliz-veur da zistreiñ d'hec'h iliz-hi, heuliet gant darn eus an dud, darn all o chom en iliz-veur e-lec'h ma tlee bezañ lavaret an oferenñ da 17 eur...

Ouzhpenn un eurvezh hanter e oa padet ar prosession. Ret lavarout e oa reizhet ervat mouezh an uhelgomzer, en doare da vezañ klevet ingal ha brav hed-ha-hed an hent, kerkoulz hag e diabarzh an iliz-veur. An dud sioul, o pediñ, o kanañ, sentus -o emzalc'h o klotañ gant an aergelc'h a-lid a oa gant ar gouel.

Peadra c'hoazh ur wech da vezañ fromet ha da brederiañ... ha da geñveriañ gant pezh a vez gwelet du-mañ, e Breizh.

Ne oan ket bet er bloaz-mañ adarre a pardon Sant Erwan Landreger. Va soñj a nije etrezek eno. Met ur frealz hag ur seurt digoll e oa bet evidenn gouel ar Werc'hez, Itron-Varia-ar-Porz, e Klamont d'ar sul 16 a viz Mae 1976.

NOTENNOU

- 1 - Gwel. Barr-Heol, niv. 71, Nedeleg 1971, p. 9 sq. Ne oar den ebet dre sur, petra a dalvez ar ger «porzh». Moarvat porched, antre da gentañ, dor-dal, ha goude-se porzh, ha da echuñ «plenn ar marc'had». Setu pezh a glevet tud «ouzi-ek» o lavarout.
- 2 - Ar gêr-benn gwechall a oa Riom (Rigomagoe).

L. ANDOUARD

Ar Romancheg

(Da glokaat pennad B.H. niv. 89)

Setu amañ un nebeut notennoù da glokaat ar pezh a oa bet embannet war niv. diwezhañ Barr-Heol.

Da gentañ, ar pezh a lavar ar yezhonour brudet A. Meillet en e levrl : «Ar yezhoù en Europa nevez».

Kozhik eo, avat, peogwir eo bet embannet e tro 1928, gant Payot, pe gentoc'h adembannet. Pezh a zo prizioù-meurbet en adembannadur-se eo ez eus en dibenn anezhañ ur pikol studiadenn gant L. Tesnière, a voe mestr-kelenner e Skol-Veur Strazburg, hag hi hogos ken bras ha levrl Meillet e-unan. Klasket en doa Tesnière, evit klokaat labour Meillet, gouzout gant pegement a dud e vez komzet yezhoù an Europ, an holl anezho, pe vras pe vihan e oant. Ne oa ket, evel just, ul labour aes rak ma vez goulnnet, e broioù 'zo, gant ar gouarnamantoù, peseurt yezh a gormz an dud dindano, e broioù all ne vez ket hag, er c'hontrol, e klasker reiñ da grediñ ne vez komzet gant an dud nemet ar yezh-stad. E-ve, n'eus ket a gudenn yezhel da ziskoulmañ ! Ouzhpenn-se, pobloù 'zo o kormz ur yezh dezho, o-unan a zo dindan dalc'h meur a stad ha pep lodenn anezho a zo disheñvel he stal en he bro. Rak-se, dre en em harpañ war an niveradegoù pe ar stadoù, pa oa anezho, pe war studiadennoù, dielloù ha skridoù a bep seurt, pa ne oa ket, e oa deuet a-benn Tesnière da jediñ niver ar pennoù-tud o kormz ar yezh-mañ-yezh, en Europa, d'an 31 a viz Kerzu 1926. Ha sed amañ dindan trouezh e labour evit Romancheg Bro-Suis :

Orin an niveroù	Bloazioù	Niver
Niveradegoù-stad	1 888	38 357
	1 900	38 651
	1 910	40 234
	1 920	42 940
Jedadenn	1 926	44 774

Evel-se, e oa nebeutoc'h eget 50 000 romancheget e Bro-Suis dres goude ar brezel-bed kentañ nemet ez ae o niver war greskiñ goustad. Abaoe, a-hervez, 'zo bet cheñchet penn d'ar yezh. Goude bezañ sellet ouzh levrl Meillet em soñjet ivez lakat va fri en hini Gi Heraud : «Europa ar Gouennoù» (Gwaskoù Europa, Pariz, 1963). Kavout a reer ennañ ur pennad dudius war ar Rheto-romaned (pp. 193-196).

Lavarout a ra Heraud ez eus anezho ur c'haer a skouer eus «dilerc'h ur gumuniezh yezhel n'he deus biskoazh anavezet an unvaniezh politikel hag a zo rannet, hiziv an deiz, e teiz zachennad : Bro ar C'hrioued, Dolomitoù ha Frioul. Emañ an daou gorn-bro diwezhañ en Italia.

N'eus ket a yezh unvan, eme Heraud, nemet 3 strollad rannyezhoù : ar romancheget, e traoñiennoù uhelañ ar ster Rhein, al ladineg en Engadina hag en Dolomitoù, hag ar friouleg. Friouleg a zo an niverusañ : 400 000 a zo anezho, hervez G. Heraud, nemet a lavar ivez e vezont gwall italianeket, dasout dezho da chom stag ouzh o yezh. Lazenn-veur 1962, avat, hag hi o krouñ rann-vro Frioul-Venetia Julianna ne ra ket mening zoken eus ar friouleg.

Ladinegerien Italia a zo o chom tro-dro da venezieg Stella. Re Udina (e-lec'h m'eo bet santet ar c'hren-douar diwezhañ en e washañ nevez 'zo) ha Trentina, 10 000 anezho, n'int ket anavezet gant al lazenn. Re ramvro Botzen, avat, ur 15 000 bennek anezho, a zo bet evurusoç'h, o vezañ graet o mad eus amnerezh Tirol-ar-C'hreisteiz. Lazennadiaz ar 28 a viz C'hwevrer 1948 e anavez ar skol ladinek e-keñver ar skolioù alamanek hag italianek. Unan eus skingaserien Votzen a skign bemdez tost da ziv eurvezh e rannyezh ar Gaderal hag an hini ar Gredental.

Rheto-romanegerien Vro-Suis (pe ar Rheto-romaned) a zo 49 000 anezho, hervez G. Heraud, 44 000 anezho o chom e kanton ar C'hrioued ma reont nav warn-ugent dre gant (29 %) eus ar boblañs. O yezh, aet da bedervet yezh vroadel ar C'hengevedad, n'eo anavezet, avat, evel yezh-stad, nemet e kanton ar C'hrioued. E-ve, ma n'eo ket unvanet ar yezh e vez embannet ar skridoù a bep eil, bep daou vloaz, e romancheget hag e ladineg.

Gwelout a raer, dre se, eo disheñvel stad ar Rheto-romaned hervez ar broioù ma vevont enno, hag ez eus bet klasket reiñ un diskoùl deread da gudenn ar yezh, evit lod anezho da vihanañ estreget dre an nerzh hag an hevelebekast.

Pennad ar gelouarn «Construire» a zikoues, ouzhpenn, n'eo ket aet o nerzh da hank, hag e stourmont bepred kalonek, evit mirout pezh a ra o dibarelezh. Dre-se ez int ur skouer dibar evidomp.

JAKEZ KONAN

TRELEVERN

E niverenn 79 BARR-HEOL (Kerzu 1973), ez embanne an Aotrod Klerg ur studiadenn diwar-benn orin anv ar barrez-mañ a Vro-Drager. Setu ma kredan, d'an zro, lavarout ur ger bennak hag a c'hallfe sikour teurel un tamm siklirjenn war ar c'haer rouestlet-se.

AN ANV A-VREMAN

Gwir eo e vez klevet tud o listagañ «TRELEVERN», met un doare-distagañ «moderna» eo. Kustum a oa ar re gozh da lavarout TRELEVERN hag annezid ar barrez a zo bet, a-viskoazh, TRELEVERNIZ. Donet a ra soñj din en ur rimadell gozh (ha oa ket brav-brav penno-gwir ne veze meneg enni nemet eus sioù merc'hed ar c'hanton) hag ar paouriezh Trelevenadized ne oant ket meulet-kaer enni.

C'hwec'h ar staoñ en o gwele
A zo gant merc'hed Sant-Kla.

C'hwec'h ar barzh en o bern
Zo gant merc'hed Treleven !

Sur a-walc'h ez eo bet savet ar rimadell - mañ gant ur Perroziad bennaket rak, da echuiñ, e tisklêried :

*C'hwez al levant hag ar roz
A zo ganit merc'hed Perroz !*

Pa veze dibunet ar seurt rimadelloù e veze an taol-mouezh krefañ war silabenn diwezhañ ar werzenn evit ma vije klevet mat ar glotenn, zokan pa veze liessilabennek ar ger-dibenn. Kement-mañ e fell din pouezañ warnañ da ziskouez anet e klot ar ger BERN (er rimadell) gant TrelêVERN. Ac'hane e c'haller dezastum n'eo ket dre zagouezh eo e vez skrivet, abaoe kantvlosioù 'zo, anv ar barrez er stumm-se.

AN ANV DA GOULZ AR C'HRENNVREZHONEK

Er pevarzekvet kantved, da goulz prosez santelezhadur Sant Erwan, hervéz panned BARR-HEOL, e kaver ur stumm TRIEVELEVERON. Hemañ, euzh ma lavar an Aotrou Klerg, a zo tost-tre ouz ar stumm estadela TRELEVER(E)N. Gwelet e vo un tamm pelloc'h, nend eo ket hep abeg.

Eil lodenn gentañ an anv, TRIEVE, evit gwir, n'eus kudenn ebet da zrouestlañ : n'eo nemet ar brezhoneg TREVE (galleg Breizh : Trève) disneuziet gant ur sekretour.

Evit an eil lodenn e c'haller degemer ar stumm LEVEREN meneg gant an Aotrou Klerg (TRIELEVEREN), ar pezh a ro dimp an anv krennvrezhonek TREVELEVEREN/TRELEVEREN.

AN ANV DA GOULZ AN HENVREZHONEK

Lodenn gentañ : TREVE a oa TREB en amzer an hen yezh. Amañ n'eus kudenn ebet adarre.

Eil lodenn : LEVEREN. Tremenet eo an Aotrou Klerg tostik-tre ouz ar pezh, a gav dimp, a zo an diskoulm d'ar gudenn, pa skriva e c'haller tostaat ar stumm LEVER ouz ar c'hembraeg LLEUFER (= luc'hus, lugernus, lufur). Ar ger-mañ a zo diwar an hengembraeg LOU-BER elux, splendor.

Ac'hanta, en henvrezhoneg ez oa un anv-den LEUVERIN (distaget : LEWVERIN) diwar LOU-BER-IN ! Hen kavout a reer e Levri-Dielloù Redon dindan ur furn wragel latinekaet : LEUFERIN (E), LEUPHERINA (M).

Diwar-benn kement-mañ, gwelout Léon Fleuriot, Yezhadur an Henvrezhoneg, p. 116-117.

Evit ar pezh a sell ouz ar c'hemmadur B/V, skrivet F pe PH, e tispleg an Ao. Fleuriot e c'hoarveze se a-wechoù e skritur an henvrezhoneg. (GOB/GOF-et TREB/TREF).

Kavet e veze an dibenn IN a meur a anv-den. Un doare-envel o verkañ ar garantaz hag an doujañs ez oa, par da AN, IC, O, OC, OU h.a. (L. Fleuriot, Yezhadur an HV, p. 401).

IN a c'halle, kenkouez all, bezañ un dibenn anv-gwan : en degouezh-se hon befe LEUVER (Lux, Splendor) ha LEUVERIN (Lufus, lugernus).

Diwar gement-se holl n'eo ket difur soñjal ez oa an anv TRELEVEREN an henvrezhoneg : TREBLEUVERIN (distaget : TREBLEWVERIN).

DA GLOZAN

Setu m'en em gavomp dirak an emdroadur-mañ :

TRELOUBERIN
TREBLEUVERIN (TREBLEWVERIN)
TREVLEOVEREN (f)
TRELEVEREN
TRELEVERAN

Taolomp evezh ivez e tispleg mat-kenañ an divvogalenn EW (EO) an doare ma vez distaget Trelêvern en deiz-a-hiziv. (Keñveriañ : N'eo ket/n'êket pe BLEORIM (levit BREOLIM) aet da v-BLERUM e yezh Treger).

An divvogalenn EW (EO) a zo kiriek ivez, sur-mat, da zilec'hjadur an taol-mouezh. A bep seurt abegoù iskis a vez a-wechoù d'an dilec'hjadur-se, da skouer, e Treger, DIZANVEZ evit DIZANAVEZ.

Un dra souezhus eo ar stumm TRES e TRESLEVER (TERZLEVER, TRESVELER). Zoken en henvrezhoneg e kaver TRES e-lec'h TREB. Menegit a ra L. Fleuriot en unnekvet kantved TRESLOEN ha TRESHORET, hag en daouzekvet kantved TRESLERIAN (Yezhadur anHV, p. 102). Marteze ez eo diwar fazi un adskrivour bennak, kammgemeret gantañ ur B evit S ?

En diwezh, n'haller ket chom fep teurel plê ez eo gwall-hañval eil lodenn TRESLEVER (LEVER) ouz LEUVER/LEOVER, stumm berr LEUVERIN.

E Gwimæeg e-kichen Lokireg (Lok-Gireg) ez eus ur gériadenn nepell diouzh ar stêr Douron, hag a zo anvet TRELEVER. Kaeroc'h a zo : ar Sant Lever enoret eno a vije bet un diskibl da Sant C'hireg, hervez Louis Le Guennec (Vieux Souvenirs bas-bretons, Un coin du Trégor Finistérien) ! Daoust hag ul liamm bennak a vefe etre Lok-Gireg ha Tre-Lever diouzh un tu all ?

Notenn : E vefe bet anvet un den GOULOU, LU GERN, LUC'H (Lux, Splendor) n'eo ket an dra-se evit hon lakaat souezhet. E «Vita Samsonis», troet e saozneg gant an Ao. Chaloni Gilbert H. Doble, e lenner (The Saints of Cornwall, Part. V, p. 87) kement-mañ : «... the wisest of them, VINIUVUS by name -who himself also was named among them, in the British language (e brezhoneg) LIGHT.

Jakez KONAN
Mae 1976

1 - Keñveriañ : Leuhemel/Loohemel (L. Fleuriot, Yezhadur an HV, p. 61, chap. 19).

J. LEC'HVIEN

CORRET-LA TOUR D'Auvergne

(1743-1800)

War niverenn 88 Barr-Heol e komze L. Andouard eus «Ur Breizhad kalon-uhel : La Tour d'Auvergne». Familh an den brudet a zo bet o chom e Tremargad ; dielloù ar barrez a ro testeni a gement-se, ma weler enno sinadurioù ar Gorreded adalek 1662 betek 1724.

Furchet eo bet ar rejistroù gant personed kozh Tremargad, ha war gajer-ar-barrez e kaver munudoù bourrus. An Ao. Emile-François-Marie L'HEVEDER, ganet e Logivi-Plougraz d'an 12 a viz Genver 1839, ha bet person Tremargad (1871-1878) en deus kiasket ha notet an darvoudoù a ginnigan un diverradur anezho amañ war-lerc'h, da lennerien BARR-HEOL.

Er bloaz 1662, Mathurin CORRET (1) a oa noter e Tremargad ; dimezet e oa gant Marie du QUELLENNEC. E 1668 e teu da vezañ den nobl. Mervel a ra e wreg e 1670. Daou vugale o doa bet : Marie ha Nicolas.

Addimeziñ a reas Matilin Korred er bloaz 1676 gant Barbe SCAFFUNEC, itron e g-Kerbeauffret, ha 7 pe 8 bugel all, badezet e Tremargad, a zeuas da greskiñ an tiegezh a oa o chom e Lampoull-lzelañ, stok ouz ar Blaouezh. Mervel a reas Matilin er bloaz 1705. E verc'h, Françoise CORRET, ganet e 1694, a gemeras da bried Louis-Malo LE ROUX, aotrou a Wazdoue (Goasdoue), eus Karaez, parez Plougar, d'an 8 a viz Gwengolo 1714, e chapel Sant Anton (parez-Larrien), a-dal da Lampoull, en tu all d'ar Blaouezh.

Barbañ Skahuneg hag he bugale, nemet Françoise hag a oa aet da chom davet he fried, a sin c'hoazh war ar rejistroù betek ar bloaz 1724. Goude ez a familh Korred diwar-wel eus Tremargad. Chom a ra perc'hann da Lampoull koulskoude betek an XIX^{vet} kantved (2), kement ha kan bihan ma weler c'hoazh eno (3) arbaeuri ar Gorrekad kozh. Setu, troet ger evit ger, ar pezh a skriv person ar barrez :

«Ar gwele, gant gwerzhidou en-dro dezhañ, hag a oa gwechall ur volz a-us dezhañ, met dispennet bramañ, a zo e koad-derv ; bras-tre eo 'vel ma oa gweleoù

an amzer gozh. Diouzh ma lavarer, ez eo er gwele-se eo e voe ganet Corret da la Tour d'Auvergne ; n'eus diell ebet a-du gant ar gredenn-se hag e c'hello Karaez kendervezañ bet lec'h genidik greunadour kentañ Frañs. Ar gredenn-se evelato a rank kaout un diaez bennak, nemet e vefe bet ijinet a-c'houdevezh gant spered faltaziak unan bennak c'hoant dezhañ brudañ Tremargad koustet pe gousto.

Neoazh, n'eo ket diwirhañvel e vefe bet ganet La Tour d'Auvergne e Lampoull a oa dezhañ, hag e-lec'h ma tistroe a-wechoù tiegezh ar Gorreded. An hini en deus bet lakaet ar gredenn a reomp meneg anezhi, ne oa ket evit nac'h ez eo e Karaez e oa bet badezet La Tour d'Auvergne, nemet e Lampoull an hini e ranke bezañ bet ganet : ya, ha setu ar gwele !

N'eus netra avat, er rejistroù bet furchet pizh ganin, o harpañ ar gredenn-se. Gwir eo n'eus enno nemet roll ar badeziantoù ha n'eo ket roll ar ganedigezhioù.

War a lavarer he doa abegoù a-walc'h mamm La Tour d'Auvergne d'en em dennañ pell diouzh an drouz, pell diouzh ar bed. Gwell eget Tremargad ne oa ket da guzhat ur c'hanedigezh a zo bet gwalc'hed ar saotr anezhi a-c'houdevezh gant gloar an den illur. (4).

Ti-annez Lampoull-lzelañ, hanter-zismantret hag hanter-adsavet hiziv an deiz, a ziskouez c'hoazh d'an dremenarien un dampskeud eus e splannder diogen

J. Lec'hvien
Person Kergrit-M. ha Tremargad

NOTENNOU

- 1 - Lezet hon eus an anvioù evel m'emaint, da vitan nañ, en dro gentañ m'en em ziskouezont en deus tenn.
- 2 - N'eo ket merket reas peseurt bloaz ar c'haier-perraz : 18...
- 3 - Skrivañ a ra ar person kement-se, bez'ez eus 100 vloaz.
- 4 - N'eo ket sklaeroc'h ar person eget kreour ar vojenn pe ar gredenn, diwar-benn ganedigezh Korred e Lampoull-lzelañ ! Ne lavar ket petra 'oa an abegoù e devije graet da vamm Korred d'ont da Lampoull da zispakañ. Abegoù anavezet, war e seblant. Bezet pe vezet, e Lampoull-lzelañ, enañ kavell ar Gorreded, pa m'eo Karaez, na petra 'ta, mammvro La Tour d'Auvergne.

Istor eus Buhez Sant Beuno

(DIWAR AR C'HEMBRAEG-KRENN)

1 - Un den nobl a oa kent e Powez el lec'h anvet Banhenig 'tal-kichen ur stêr a veze graet anezhi en amzer-se Sabrina (en amzer-a-vremañ e reer Havren anezhi). Anv an den nobl-se a oa Bugi hag e wreg a oa anvet Beren, merc'h Lavzen. Tud divlam e oant ha mat o buhez, ha gourc'hemennou Doue a heulient e pep stumm eus o gwellañ hep na vefe tu da damall dezho tamm fallentez ebet. Met n'o devoa ket a heritour. Tud oadet e oant ha n'o devoa mui esper ebet ken da gaout bugale, rak tremenet e oa al lodenn vrasañ eus o buhez. Abaoe 12 vloaz e kouskent asambles hep na vije darempred ebet etrezo, ha kement-se diwq emglev etrezo o-daou.

2 - Un devezh m'edont o tivizout, e weljont un ael o tonet d'o c'haout gantañ dilhad ken gwenn hag an erc'h; hag hemañ a lavaras dezho : «Bezit laouen hag evurus, rak Doue en deus selaouet ho pedenn». Ha neuze e lavaras d'an den : «Heno, az p'et darempred gant da wreg, hag hi a goñsevo ha divar ar c'hoñsevi-se e c'hano ur mab a vo leun a enor hervez Doue hag hervez mab den». Evel ma oa bet gourc'hemennet dezho, e rejont. Hag en noz-se e koñsevas Beren, ha diwar ar c'hoñseviñ-se e voe ganet ur mab dezhi. Hag ar mab-se e voe lakaet da anv dezhañ Beuno.

3 - Sevel a rejont o mab betek an amzer ma voe poent lakaat anezhañ war ar studi. Ha kaset e voe neuze d'ur sant a oa e Kaerwent. Anv ar sant-se a oa Tangusius. E dud eta hen roas dezhañ hervez ar gouesti o devoa graet. Chom a reas gant ar Sant-se ken na voe desket gant sikour Doue, war an holl Skritur-Sakr. Neuze e teskas servij ha reolennoù an Iliz, e resevas an urzhioù sakr hag e teuas da vezañ beleg.

4 - Neuze eo e kejas Ener Gwent gantañ. Hemañ a oa roue er vro-se, un den sentus, gnan, haer e oa, hag o seveniñ ar gourc'hemennou e pep stumm. Hen degemer a reas gant enor ha madelezh, hag

e roas dezhañ ur bizoù-aour hag ur gurunenn; en em lakaat a reas evel diskibl hag evel manac'h dindan Sant Beuno hag e roas dezhañ teir ranndir en Eviaz war an holl bobl a oa en ranndirioù-se, ha war e holl leve.

5 - En amzer-se e voe skoet tad Beuno gant ur c'hlerived diremed hag e kasas keloù d'e vab Beuno da c'houlenn digantañ donet war e dro e-pad e wanded hag e dremenvan.

Neuze e lavaras Beuno d'e gompagnuned ha d'e ziskibled : «Tri ac'hanoc'h (emezañ) a chomo amañ en domani-mañ; me 'zo o vont da welout va zad hag a zo gwall-glañv». Evel-se e rejont. Ha Sant Beuno o erbedas ouzh ar roue hag ouzh tuchentil ar vro. Hag eñ a yeas war-raok betek al lec'h ma oa klerf e dad. E dad goude komuniañ, kofesaat ha goude un dremenvan vat, a varvas.

6 - Goude-se, e chomas Beuno war beadra e dad hag e savas eno un iliz a gensakras en anv an Aotrou Krist. Plantañ a reas ur vezenn ouzh kostez bez e dad, hag e teuas homañ da vezañ un dervenn uhel-uhel ha tev-spontus. War veg ar wezenn-se e tiwasas ur barr a dape betek an douar ha diwar an douar e save en-dro ken uhel ha beg ar wezenn; harp war an douar e oa pleg ar barr-se. Evel-se emañ bepred. Ha mar degouezh gant ur Saoz bennak mont etre pleg ar brank ha korf ar wezenn ez eo sur da vervel; met mar bez ur C'hembread n'en em gav droug ebet gantañ.

7 - Goude bezañ chomet war beadra e dad e-pad ur pennad-amzer, e kuitas Beuno douarou e dad, hag e eas war-raok betek Mawn, mab Broc'hvael. Hemañ e zegemeras gant karantez ha kourtezi, en abeg d'e vignoniezh, d'e vrokusted ha d'e izelegezh e gourc'hemennou Doue. Neuze Mawn, evit e ene hag ene e dad, a roas Aberriw da Zoue ha da Veuno.

8 - Un devezh, evel m'edo Beuno oc'h ober tro e ad, war ribl ar stêr-Havren, setu ma klevas mouezh ur Saoz oc'h isañ e chas war-lerc'h ur c'had. Sed petra a lavare ar

Saoz a-nerzh e benn : «Kergia, kergia !» Ar pezh a dalveze dezhañ en e yezh da isañ e chas. Pa glevas Beuno mouezh ar Saoz, e tistroas kerkent war e giz, hag e teuas da gaout e ziskibled hag e lavaras dezho : «Gwiskit ho tilhad, va mibien, hag ho potoù, ha kuitaomp al lec'h-mañ. Pobl an den barbar hag am eus klevet e vouezh, a ya da aloubiñ al lec'h-mañ, hag e teuo hemañ da vezañ dezho, hag hen mirout a raint dindan o domani». Neuze e lavaras Beuno da unan eus e ziskibled (Rithwlint a oa e anv) : «Va mab, emezañ, sent ouzhin. Me a fell din e rafes da annez amañ, gant va bennozh warnout, hag e chomo ganit ar groaz am eus graet». An diskibl-se a resevas bennozh e vestr hag a reas e annez eno.

9 - Beuno a yeas a-gevret gant e ziskibled betek Meivod hag eno e chomas gant Sant Tesilio e-pad 40 devezh ha 40 nozvezh.

10 - Ac'hano ez eas da gaout ar roue Kenan, mab Broc'hvael, hag e c'houlennas digantañ ul lec'h da bediñ evit e ene hag e geneiled. Neuze e roas ar roue dezhañ Gwezelwern; d'al lec'h-se e voe roet an anv-se abalamour d'ur Skosad a voe dasorc'het eno o varv da vev gant Beuno; e wreg an hini a oa bet pennkaez d'e varv. Eno e savas Beuno un iliz, hag e chomas eno dalc'hmat betek an deiz ma teuas nizien Kenan hag a oa o chaseal, da c'houlenn digant Beuno pourveziñ boued dezho. Neuze e lavaras Beuno d'e servijerien kerc'hat un ejen yaouank eus ar menez, hen lazhañ, da sozañ boued d'ar wazed a o c'houlenn boued digantañ. Sed ar pezh a reas ar servijerien. Lakaet e voe ar c'hig war an tan en ur gaoter da verviñ, d'an deirvet eur eus an deiz, ha betek an endervezh e voe war an tan, hag ar baotred hep ehan o c'hwezhañ an tan dindan ar gaoter. A-benn an endervezh ne oa ket tomm an dour hag ar c'hig n'en devoa ket cheñchet liv. Neuze e lavaras unan eus an dud lik a oa eno : «Ar manac'h-se, emezañ, gant e sorserezh eo a ra kement-se, evit n'hor befe netra da zebriñ». Pa glevas Beuno ar gaoz-se eus genoù egile, e taolas e vallozh war an den hag e varvas hemañ kent diwazh an deiz. Neuze e tistroas Beuno davet mibien Selev ha lavarout dezho : «Ar pezh a roas ho tad-kazh da Zoue, en-dizalc'h, daoust hag e vennit c'hiwi hen reiñ evel gant truj warañ ha sklavelezh ?

Mar en deus Doue hen roet din-me, ha ma reas an dra-se evidon an den emañ o servijiñ, arabat e vefe biken hini eus hoc'h heritourien ouzh hen perc'hennañ, ha ra viot distrujet eus ar rouantelezh-mañ ha dizorniet eus pep rouantelezh hiziviken. Ha eno, evel m'en devoa goulennet Beuno an e bedenn, e c'hoarvezas an traoù.

11 - Ac'hano e tilezas Beuno al lec'h-se, hag e kerzhas betek gnan ar stêr Dourdoue da glask ul lec'h da bediñ Doue. Ha ne gavas ket, ken na deas betek Tevi, mab Eliuz. An Tevi-se a roas da Veuno da viken hag evit mat un domani. Eno e savas Tevi un iliz a gensakras da Zoue. Tevi dindan nebut-tre a amzer a lezas al lec'h gouez-se gant Beuno.

12-13 - Un devezh bennak ez eas Tevez hag e wreg d'an iliz da selaou oferenn ha prezegann digant Beuno ha lezel er gêr e verc'h da ziwall (an traoù). Kaerañ plac'h yaouank ar bed e oa homañ, ha ne ou ket dimezet c'hoazh. Hag evel ma oa hec'h unan-penn o tiwall an ti, setu ma welas ar Roue, an hini a oa d'ar c'houlz-se er vro, o tonet-tre an he betek; Karadog a oa e anv. Petra a reas-hi : sevel d'hen degemer ha diskouez joa outañ. Ar Roue neuze a c'houlennas diganti da belec'h e oa aet he zad : «Aet eo d'an iliz, emezi. Met m'ac'h eus un afer bennak d'ober gantañ, gortoz anezhañ, rak erru eo bremaik».

«Ne c'hortozin ket, emezañ, nemet e teufes da vezañ va serc'h din-me».

Respont a reas ar plac'h yaouank : «Ne zere ket ouzhin bezañ serc'h dit-te, rak roue ez out ha divar rouaned ha me n'eo ket uhel a-walc'h va gwad evit ma terefe ouzhin bezañ da serc'h. Met, emezi, gortoz amañ (me 'zo vont) d'am c'hambri ha pa zeuin en-dro e ri ar pezh a gania. Ha war zigarez mont d'he c'hambri, petra 'reas ? Tec'hel kuit ha redek etredek an iliz 'lec'h ma oa aet he zad hag he mamm. Ar Roue he gwelas o tec'hel, hag er war he lerc'h. Pa oa hi o tapout krog e dor an iliz, ec'h en em gavas-eñ ganti ha gant e gleze e tarc'havas un taol ganti war he fenn ken na gouezhas ar penn an iliz, tra ma kouezhe ar c'horf ar-maez. Beuno, he zad hag he mamm, a welas kement-se ha Beuno o lavarout neuze d'ar Roue en ur sellout outañ e-kreiz e fas : «Me a c'houlenn digant Doue, emezañ, n'az esperio ket ha n'az toujo ket muioc'h eget nac'h eus-te bet dougants evit ar plac'h fur-mañ». Ha war

an taol e teuzas ar Roue hag e teuas da vezañ ur poullad dour, ha ne voe mui gwelret roud ebet anezhañ er bed-mañ.

Neuze e tapas Beuno penn ar plac'h yaouank hag hen lakas ouzh ar c'horf, ha teurel e vantell e-unan dreist ar c'horf, ha lavarout d'he zad ha d'he mamm a oa stouet a-us d'ar penn o c'harmat dezhi : «*Tavit ur pennadig (emezañ) ha lezit-hi evel m'emañ ken na vo echu an oferenn*». Ha Beuno a aberzhas da Zoue. Pa voe echu an oferenn, ar plac'h yaouank a savas holl-yac'h hag a sec'has ar c'hwaz diwar he dremm, ha Doue ha Beuno he rentas holl-yac'h. El lec'h ma oa kouezhet ar gwad, e savas ur feunteun ac'hano ; hag ar feunteun-se betek hiziv, a ro ar yec'hed d'an dud ha d'al loened ha d'o c'hleñvedoù ha d'o goulioù. Hag ar feunteun-se a voe anvet diouzh anv ar plac'h yaouank hag anvet e voe *Feunteun Wannvrevi*. Ha kalz eus ar re a welas kement-se a gredas er C'hrist. Hag unan eus ar re a gredas eno e voe Kadvan, roue Gwenez. Hag hennezh a roas da Veuno kalz a dir hag a zouar.

14 - Goude merv Kadvan ez eas Beuno d'ober ur weladenn da Gadwallon, mab Kadvan, a oa roue war-lerc'h Kadvan, ha goulenn a eure Beuno douar digant Kadvan, rak n'en devoe ket en tro-war-droioù-se lec'h ebet da bediñ Doue na d'ober e annez ennañ. Neuze ar roue a roas da Veuno ul lec'h en Arvon a vez graet Gwaredog anezhañ. Ha Beuno a roas d'ar roue ar blouk-aour (1) en devoa roet Kenan, mab Broc'hvael dezhañ, pa oa marvet, hag ar blouk-se a dalveze tri-ugent buoc'h. Eno e savas Beuno un iliz hag e taroas sevel ur vur tro-war-dro. Un devezh ma oa oc'h ober ar vur-se hag e ziskibled gantañ, setu ma weljont o tonet d'o c'haout ur vaouez ha ganti en he barlenn ur mab nevez-c'hanet hag a c'houlenn digant Beuno bennigañ he mab. Ha Beuno a respont : «*Ma ! Plac'h, gortoz ur pennadig ken n'hor bo echu al labour-mañ*». Ar paotr avat a zalc'he da ouelañ ken ne oa ket aes gouzañv anezhañ. «*A ! plac'h, eme Veuno, gwali-grefiv emañ ar paotr o ouelañ !*» «*A ! va den santel, eme ar vaouez, abeg mat en deus d'hen ober.*» «*A ! itron vat, eme Veuno, petra eo an abeg-se ?*» «*E gwirionez, eme ar vaouez, an douar a berc'hennez hag emsout o sevel un ti warnañ, peadra ar paotr ez sou.*»

Neuze e lavaras Beuno d'e ziskibled : «*Dispegit ho taouarn, emezañ, diouzh al labour, tra ma vin-me o vadeziñ (amañ) ha prientit din-me va c'harr-(beaj). Ni a zo vont gant ar vaouez-mañ hag ar paotr da welout ar roue, an hini a roas din leve ar (bugel)-mañ.*»

15 - Neuze ez eas Beuno hag e ziskibled en hent a-gevret gant ar vaouez hag ar paotr, hag e teujont da Gaerseint, d'al lec'h m'edo ar roue. Bremañ e vez graet Kaernarvon eus al lec'h-se. Neuze e lavaras Beuno d'ar roue :

«*Parak, emezañ, ac'h eus roet din madou unan ha n'az poa ket ar gwir da ober ?*»

«*Peseurt kaoz ez eo honnezh, eme ar roue, ha pelec'h emañ an hini en deus ar gwir war se ?*»

«*Hemañ, eme Veuno, ar paotr hag a zo e barlenn ar wreg-se, eo en deus ar gwir war an douar-se, hag a zo heritour dezhañ. Ro (eta), eme Veuno, an douar d'ar bugel, ha din-me ro douar all e-lec'h egile, pe daskor din ar prof am boa roet dit da lavarout eo, ar blouk-arc'hant.*»

Setu amañ peseurt respont a roas ar roue mac'homer, lorc'hus, da Veuno : «*Ne drokin ket, emezañ, ganit-te, tamm douar ebet. Ar prof ac'h eus roet din-me, me am eus hen roet d'un all.*»

Petra a reas Beuno ? Taerifiñ ha lavarout d'ar roue :

«*Goulenn a ran, emezañ, digant Doue, na vo ket hir an amzer ma vi perc'henn tir ha douar.*» Mont a reas Beuno kuit ha lezel ar roue dindan vallozh.

16 - Bez'e oa unan hag a oa kenderv d'ar roue, da lavarout eo Gwezent, hag hemañ a yeas war-lerc'h Beuno hag hen adaptas en tu all d'ar stêr anvet Seint e-lec'h emedo Beuno en e goazez war ur maen war ribl ar stêr. Hemañ neuze a roas evit e ene, hag ene Kadwallon e genderv, da Zoue ha da Veuno, an dormani a veze graet Keleneg anezhañ, da viken, hep truj na taos, hep na vefe den ebet eus ar bed-mañ perc'henn warnañ nag o kaout gwir warnañ, hag eno e reas Beuno kalz a vurzhudoù dre nerzh Doue, burzhudoù ken niverus ma ne c'helle den ebet eus ar bed-mañ o c'hontañ.

17 - En amzer-se e tichañsas da unan eus labourerien Aberfraw mont da lez Ener Gwent, ha ne oa den yaouank ebet er bed kaeroc'h egetañ. Merc'h Ener Gwent pa welas an den yaouank-se a zeuas kement d'e garout ma ne c'helle ket bezañ hepzañ. Ar roue a anavezias kement-se diouzhu hag a ouezas ; neuze e tivizas reiñ ar paotr-se d'e verc'h da bried, betegout na zeufe hi d'hen kemer en ur stumm all -ar pezh a oa sur d'en em gavout, hervez soñj ar roue, ken kaer e oa ar paotr ha ken koant ma telleze donet da vezañ mab d'ar roue.

18 - Goude ur pennad amzer e tistroas an den yaouank-se hag e wreg gantañ etrezek e vro, hag en em gaout a rejont en ul lec'h a vez graet anezhañ Pennariz en Arvon, hag eno e tiskennjont diwar gein o mirc'hi ha diskuizhañ eno ; ken skuizh ha ken faezh e oa ar briñsez ma vanas kousket. Petra a reas-eñ, e-keit ha ma oa ar briñsez o kousket ? Soñjal e oa mezhus dreist-muzul evitañ distreiñ d'e vro gant ur vaouez ken nobl en e gompagnuezh, ha lec'h ebet da vont ganti da lojañ ; hag e rankje mont en-dro d'ar (stal)-labour e-lec'h ma oa bet kent o c'honit e voued. Ac'hano neuze, ha broudet gant an droukspered e tapas krog en e gleze, hag hi o kousket, troc'hañ dezhi he fenn, ha mont war-raok etrezek e vro, ar c'hezeg mat, an aour hag an arc'hant gantañ, ken ne zeuas da gaout ar roue. Ha gant ar madou a oa gantañ e prenas digant ar roue ur garg hag ur gefridi, da lavarout eo, donet da vezañ floc'h gantañ.

19 - Bugulion Beuno avat, a gavas ar c'horf, hag a yeas buan-ha-buan da gas ar c'helou-se da Veuno. Ha Beuno d'e dro, a zeuas timat ganto betek al lec'h m'edo ar c'horf. War an taol e tapas ar penn hag hen lakaat stok ouzh ar c'horf, ha neuze en em doalas war bennoù e zaoulin ha pediñ Doue evel-hen :

— Aotrou, krouer an nefiv hag an douar, c'hwi hag a oar pep tra, savit yac'h en-dro ar c'horf-mañ.

War an taol e savas ar plac'h en he sav yac'h-pesk, hag e kontas da Veuno kement a oa bet c'hoarvezet. Neuze e lavaras Beuno dezhi :

— Gra da zibab, emezañ, pe distreiñ d'az pro, pe chom amañ da servijañ Doue.

Hag ar verc'h mat ha tener-se a respontas :

— Amañ, emezi, e fell din chom, ez kichen, o servijañ Doue, an hini en deus va adsavet a varv da ve.

Hag el lec'h ma kouezhas ar gwad war an douar, ez en em ziskouezas ur feunteun dour sklaer, ha diwar an ar vaouez yaouank e tapas ar feunteun hec'h anv, da lavarout eo, Feunteun Digiou.

20 - Goude ur pennad-amzer e teuas breur ar briñsez, Izon mab Ener Gwent, da gaout Beuno da glevout diwar-benn e c'hoar. Pan erruas eno, e kavas ar plac'h a-gevret gant Beuno oc'h ober servij Doue. Goulenn a reas digant e c'hoar ha donet a raje gantañ d'ar gêr. Met hi a respontas na venne ket mont, na dilezel al lec'h ma oa bet dasorc'het. Izon o welout ne zeue ket a-benn da gaout e c'houlenn, a bedas Beuno da vont gantañ da Aberfraw da c'houlenn digant ar roue rentiñ dezhañ ar c'hezeg, an aour hag an arc'hant bet kemeret gant an den digant e c'hoar. Neuze ez ejont o-daou betek lez ar roue. Ha setu ma kejas Izon gant an den edo o klask, hag eñ kerent da dennañ e gleze, d'en em deurel war egile ha da droc'hañ e benn dezhañ. Droug a yeas er roue hag e roas urzh da dapout krog en den en devoa lazhet e enebour. Met Beuno a lavaras : «*Na lakit ket ho torn war an den a zo deuet ganin*», emezañ. Neuze e torras da gonnar ar roue, hag e touas e tistruje an den hep dale, nemet ec'h adlakafe Beuno da vezañ bev an den a oa bet lazhet. Ha Beuno dispont ha leun a fiziañs e Doue a savas da vev an den a oa bet lazhet. Hag ar roue a savas keuz dezhañ da vezañ graet un aprou war ar sant, hag a roas neuze da Veuno an dachenn-se e-lec'h m'emañ Qaled Veuno.

21 - Kalz a draoù all ez omp tremenet hep o menegiñ, hag hon eus lezet a-gostez hep konz diwar o fenn, gant aon d'ober gant al lev-mañ un dra diskempenn. Un nebeudig hepken eus burzhudoù Beuno ez eo kement-mañ. Ne oar den ebet petra a reas Doue da Veuno, nemet Doue e-unan. Piv bennak -un dra anat eo- a raio ar mad, Doue a vo skoazell dezhañ. Holl gourc'hemennoù Doue penn-da-benn a reas Beuno. Boued ha died a roe d'an neb a wela o kaout naon ha sec'hed, dilhad d'an den en noazh, lojeiz d'an estren. Mont da welout klañvourien ha prizonoù a ras. Kement seurt vad gourc'hemennet ober gant ar Skritur-Sakr a sevine.

22 - Hag evel ma oa buhez Beuno oc'h echuiñ ha deiz e varv o tonet, ar seizhvet deiz goude Pask, e welas an nefiv digor hag

Aelex o tiskenn hag o sevel en-dro. Neuze e lavar Beuno : «*Gwelout a ran an Drinded, an Tad, ar Mab, ar Spered Glan, ha Pêr, ha Paol, ha Dewi an den santel, ha Deniel, ar sent, ar brofeded, an ebestel, ar verzerien o'n em ziskouez dirak kador an Tad uhelañ, holl Dadoù an neñv hag an holl ganadeg o lavarout : «Evrus ez eo hemañ hoc'h eus dibabet ha kemeret hag a vo o chom (ganeoc'h) da virviken». Klevout a ran, emezañ, mouezh trompilh an Tad ouzh va fediñ hag o lavarout din : «Va mab, taol enkreiz da gorf warnon. Setu an amzer o tont, ha da gouviñ a reer da gemer perzh er pred na echuo ket, a-unan gant da vreurdeur. Ra chomo da gorf war an douar. Da ene avat, armeoù an neñv hag an Aelex hen reno da rouantelezh an neñv ac'h eus dellezet (meritet) amañ dre da oberoù».*

23 - Ha bremañ, e vo muioc'h (2) deiz ar varn, pa lavaro an Aotrou d'ar Sent «*Bugale venniget va zad, deuit da biaoñ ar rouantelezh a zo bet prientet deoc'h abaoe deroù ar bed*» e-lec'h ma vo buhez hep marv, yaouankiz hep kozhni, yec'hed hep klefved, levenez hep tristidigezh, ar Sent er renk uhelañ gant Doue an Tad an unaniezh gant an Aelex hag an Arc'haelez an unaniezh gant diskibien Jezuz-Krist, en

unaniezh gant nav rummad an neñv, ar re ne bec'hjont ket, en unaniezh gant an Tad hag ar Mab hag ar Spered Glan. Amen.

Goulennomp, ni ivez, trugarez an Doue hollc'halloudek dre sikour Sant Beuno, evit ma c'hellimp ni ivez kaout a-unan gantañ buhez peurbad e kantvedoù ar c'hantvedoù. Amen.

SETU AMAN LIGNEZ BEUNO

Beuno, mab Bugi, mab Gwenniv, mab Tegid, mab Kadell Dornlug, mab Kategern, mab Gorzeirn, mab Gorzegern, mab Ritegern, mab Dehouwent, mab Eudegan, mab Eudegern, mab Eluz, mab Eudoz, mab Eudoleu, mab Avallac'h, mab Amalec'h, mab Belim, mab Anna, Mamm an Anna-se a oa keniterv d'ar Werc'hez Vari, mamm Grist.

NOTENNOU

- 1 - Blouk (bouk) ar ger kembraek a zo diaes : gwañll. Marteze spilhenn pe... gof. Teurel evezh : en dro gentañ e lavarer blouk-aour hag an eil tro : blouk-arc'hant.
- 2 - N'omp ket sur eus hon troidigezh : Yr awr honn mee vyd dydbrawt.

Un droiad VERR...

I. GALBRUN

O vont eus Treger, dre Kernev, da Wened... evit un eured a oa da vezañ lidet e Gwiskriv.

Hag en ur dremen, da heul hentoù a eil-renk, ma karer o diforc'hañ eus an hentoù bras, dre barrezioù war harzoù Bro-Dreger, etrezek Sant Servez, ha pelloc'h dre Rostran, Bro-Langoned, ar Faved, da dreñ, en diwezh, war-zu Gwiskriv... e soñjen :

Ar re yaouank e Breizh, an amzar a-vremañ a red, hervez pezh a glevan, d'en em gavout a-dolpadoù evit ar gouel-mañ-gouel, ar vodadenn-studi-mañ-bodadenn, eus an eil penn d'egle da Vreizh. Bert e vez an amzar gante, sur mat, ha daoust hag e c'hellont tañva a-walc'h perzhioù don

douar Breizh, sellout ha prizout kaerderioù disheñvel Leon, Kernev, Gwened ha Treger, hag al lodennoù bro o stokañ ouzh an div-rann diwezhañ-mañ, tachennoù ha n'emaint ken marteze e Breizh-Izel, ket distag diouti kennebeut. Me, en enep, ne valseñ ket kaer, ken, nemet evit pennañ bihan a hent, ha dre-se e oan, moarvat muioc'h war evezh.

Etre Ploue, Gwiskriv, Gourin, am eus tremenet abardaevezh ar sadorn hag hanter-devezh ar sul. Gwelat ganin ma-zioù, kêrioù... ha tud, ha merzet ez eo kollet gant an dud, kenant tra a arouezie o buhez, o fersonelezh hengounel da vont gant ar rann-vro 'lec'h ma vavent. Ur plac'h kozh bennak, amañ pa shont am eus

merzet o tougen koef ar vro : hini Ploue o tennañ da hini an Oriant, re ar Faved ha Gwiskriv da geñveriañ gant re Arvor Kernev, hag hini Gourin, gant Kernev-ar-menezioù.

Kaout eno un eured lidet e brezhoneg a souezhe an dud, miret gante hepken an tu da sellout ouzh an euredoù evel un dra da ziskouez pouez, pinvidigezh an tiegezhioù. Ouzhpenn 150 a dud ! Soñjit l se a zo brav !... An emzalc'h gant an dud-se ? Dereat ha kempenn... gant ar gizioù a-vremañ, kenkouiz evit an dud en oad hag un darn vras a re yaouank. An ozhac'h nevez gant e wiskamant voulouz du ha mezher, giz Gwiskriv, en devoa ton bras dirak ar re all. Ar re all ? O vont da heul, diseblant a walc'h, hag anat, en diavaez eus pep menoz lidet, mesk-ha-mesk, evel ur bagad distumm ; a-boan daou goublad renket tamm pe damm da vont warlerc'h an danvez-priedoù, ha c'hoazh, en iliz ez eo bet ret gervel an dud a-enor hag an testoù da dostaat...

Youl start un nebeut tud-un den hepken marteze a c'hell, gant kalz a dabuterzh en arao, dont a-benn da virout ur steuenn lidek d'an traoù. Lid ar briedelezh a oa aze, divoutin : ul lodenn hervez doareoù ar reizhkredenn, hag an eil lodenn gant an oferenn, en iliz-parrez Gwiskriv katolik roman... pap tra e brezhoneg. Hag aze am eus kavet frealzus gwelout e kaver e Breizh, c'hoazh, beleien (nabeut, nebeut anezho, a gredan) gouest da zegemer evel-se an ekumenegezh ha da asantiñ ober diouzh-se ha gant ar brezhoneg. E chapel Sant-Tual (skrivet Tugdual war sichenn an delwenn a oa eno), e voe al lid reizhkredennel. Ne oa eno nemet un nebeut tud gant an danvez priedoù ; kerent ar wreg yaouank, hag hi ivez, reizhkredennerien anezho, gant ur beleg hag ur manac'h eus ar gredenn-se. An doareoù am eus kavet kar-tost da re hon iliz roman, nemet lid ar c'hurunannoù lakaet ha lemet, a vareoù, war benn ar priedoù nevez, hag ar gouleier lakaet a-wechoù en o dom.

En iliz-parrez, da c'houde, evit an oferenn, e oa a-leizh a dud. Ur beleg Gwenedad, brezhoneger, a oa da oferenner ha da lenn lizher an Abostol eo bet lakaet ar beleg reizhkredenn, hag en ivez a reas ar brezegenn, warlerc'h an Aviel. Lidoù roman ar briedelezh a voe graet gant ar beleg oferenner. Distagañ brav a reas e vinnige ar gwialnier «a oa war vizied ar priedoù» :

peogwir e oa bet graet dija, er chapel, lid ar gwialnier lakaet gant an daou yaouank an eil war biz egile, ne oa ket da adober. Ur seurt-evezhdedereat eus perzh ar beleg am eus kavet kaer, hag o reiñ un testiñ a unvaniezh, a ekumuniezh, a dalvez, en hon amzer. Heñvel, pa roas ar beleg Korf ha Gwad Hon Salver d'ar wreg yaouank kerkoulz ha d'he fried. Fromus ha kaer e oa ivez tonioù Bro Wened ar c'hantikoù, gerioù darn anezho bet savet a-ratozh evit an eured-se, ha, da echuiñ, unan anavezet ha kanet gant an holl.

An amzer a oa brav, hag ar pennad-hent d'ober da vont eus Gwiskriv da C'h-Gourin, e-lec'h ma oa ar pred da vezañ, a oa ur valeadenn blijus... re vuan, gant ar c'hirri-tan, a soñjen... Pa n'eo ket me eo a oa o vleniañ, e oa aes din sellout en-dro din, ha war ar pennad-hent-se am eus anataet ar c'hemm a ra evel un disparti-natur etre Bro ar C'hoad (evel m'hec'h anvis, evidon va-unan) an hini a guitaemp, hag an hini a dostaemp dezhi en ur dizhout Gourin, an dremmvel linenn noazh ha rust ar Menezioù Du.

«*Bro ar C'hoad*» am eus bet tro d'ober un tamm muioc'h a anaoudegezh ganti en ur zistreiñ, an deiz warlerc'h eus Ploue betek, adarre, Gourin. Ar c'hoad eo a seblant, en gwirionez, bezañ mestr an dachennad-se ; an hentoù, ar parkeier, pradeier, an traoñiennoù a zo evel troc'hadennoù gounezet war ar c'hoad-se ma stok ar selloù outañ a bep tu, gant linennoù ar gwez uhel war an oabl, amañ stankoc'h ha brasoc'h, meurdeuzus, pelloc'h war izalaat ur pennadig, o sevel adarre dirazoc'h gant glasvez splann an delioù, d'ar c'houlz-mañ-bloaz, nevez-dispak. Ha n'hellen ket herzel da soñjal e Koadeg-Veur an amzerioù-kent o c'holoñ douar Breizh, troc'het a draoñiennoù don gant o zachennoù gaotek hag o stêrigoù kuzhet !

Un tamm bale war droad am eus bet tu d'ober, din da dalva eus a-dost, un tammig eus kaerder kevrius ar vro-se. Miret eo am soñj ! Ar c'hleuzioù a zo a bep tu d'an hentoù a zo warno gwezennigoù derf ha kistin, stank, «en em ober a reont o-unan a lavaras din unan a oa ganin er c'hant, en'eus ket ezhomm d'ober savadennoù douar evite». Anat e oa din, dre-se, mestrionezh ar c'hoad eno. Ar gwez bras a chom tolpel, an advoutadennoù a vag o gwiriziennoù hag o skourmoù gant an douar o deus ezhomm, d'ober garzhier e-lec'h m'eo mat. Brav ar vro-se n'eo ket bet

dismantret c'hoazh gant an adlodennañ ! Anat ivez an doujañs o doa tud ar vro d'ar gwez, gant an renkadou kaer anezho oc'h ober evel ur vali-degemer d'ar c'hêriou a gaver war an hent.

Ma ! Ma oan bet plijet gant ar vro, petra lavarout diwar-benn an dud a vev eno, dre ar pezh am eus merzet, un tamm diwar c'horre, gwir eo, e-pad an eured-se ? Heñvel int, en o dalc'h hag en o doareoù ouzh n'eus forzh piv a weler e pep lec'h, bremañ, gant o c'hirri-tan a zo evel o ardivink-bevañ, ken na c'hellont na prizout, na gouzout ober, un ergerzhadenn renket brav daou-ha-daou, evel m'em eus lavaret e penn-kentañ an danevellig-mañ. A dolpa-dou stlabezet eo ez eont, hep ober van ouzh ar re en-dro dezho. Hag evel-se e rank, da skouer, ar re a die servijiñ ar pred, chom da c'hortoz, hep gouzout pegeit, ken na vez deuet a-walc'h a dud, tamm-ha-tamm, en o lec'h ouzh taol ! Ken ma taper, evel just, un dilañs spontus, ha ma krog ar pred da dremen seizh eur hanter, tra ma oa merket da vezañ da c'hwec'h eur ! Ha penaos e vez renket an dud ouzh taol ? Un tamm evel ma tro en o fenn ! (ken niverus int, gwir eo, ken ma vefe diaes a-walc'h merkañ e lec'h da bep hini) ha d'an diwezhañ, koubiad ar priedoù hag o zud-tost, ouzh un daol bet miret -memes tra l- evite, e penn-krec'h ar sal !

Sonerien, kanerien, korollerien, bez'e oa dioute, un toullad, e-doug ar pred. Ne oa ket avat na soner na koroll-lid da vont etrezek an taolioù evel m'an eus gwelet, bloavezhioù a zo, gant ar galv kanet da lakaat an dud d'en em aozañ, evel da brederiañ e-pad ur pennadig, arak kemer perzh en un dra a dalvoudegezh evito. Nann, netra evel-se ! Un dro bennak, un toulladig tud yaouank a guzulikas gant sonerien, en ur c'horn bennak, ha da gregiñ gant un tamm «gavoten an Avena» -hervez pezh a gleviñ- hep ober van ouzh den... ha tost a-walc'h, den kennebeut oc'h ober van oute ! E-doug ar pred, a-greiz-holl, e savas adarre un toullad korollerien da ober un dañs a denne -evidon- d'ul «laride» bennak (bremañ e vez graet gant «an dro» pe «hanter-dro» evel anv d'ur seurt dañs, gant finvadenoù-brec'h. Ar re-mañ a gavis mat ha deraet, nemet ar pazioù ! Un tamm kerzhout mentet, ul lammedig, da heul al lusk -memes tra- hag awalc'h ! Gant unan pe zaou eus an dañserien e oa anat, en o dalc'h, e oant «kemeret» gant lusk arzel ha

lidek an dañs ; ar re all a yae da heul gant hejadennoù-korf divalav a-walc'h, ha setu. Daou soner, tri soner gante binvioù iwerzhonat a groge, a-greiz-holl, da seniñ, azezet e lec'h ma oant ouzh taol, hogos evite o-unan, diseblant. Tost awalc'h e oan oute hag e verzis e oa mat ha brav an tonioù hag al lusk, gante, ha pa oant krog gant ton ur «reel» e savas teir flac'h yaouank, en o c'hichen, da zañsal, skañv ha dilu, evel ma teree... nemet, adarre, evel evite o-unan hag o kenderc'hel, tra ma c'hellent, evel-se. Soñj a zeus din eus ar seurt koroll am boa gwelet e Dulenn, e sal-vras «Mansion House» e-kerz Kendalc'h Keltiek 1947 ! : Kelc'hioù dañserien renket a-zoare, da leuniañ ar sal, o vont e-pad ur pennad, dorn-ouzh-dorn en un dañs-tro skañv betek ma kemme an ton sonet. Neuze e chome darn en o lec'h en ur ober ur paz gorrekaet, tra ma teue, a-bep eil, daou pe bevar, e kreiz ar c'helc'h da ober neuze pazioù-koroll taeroc'h, rouestlet kaer, skañv ha mistr da heul ar pennad-sonerezh da vont gant-se. Renket, reolennet spis an doareoù, sentus hag aketus an holl, kaset gant ar sonerezh. Amañ, bremañ ? Anat e oa o doa ar c'horollerezhed-se a welen, desket brav ar pazioù rouestlet-se, nemet kenderc'hel a raent gante, dibaouez, hervez o soñj, hep ober van ouzh kemm an tonioù. An hini ampartañ, koulskoude, a ouie, a-wechoù, kemer ul luskad gorrekoc'h, nemet evel ma teue ganti, hep steuenn ur reolenn ! Dre voutinaat an dañsoù, -pe iwerzhonat pe vreizhat-e teuer, d'am soñj, dre o eeunaat, d'o distummañ, da goll an temz-spered, ur seurt awen a oa stag dre orin, oute, ha ne santer ket ken ! Mantras a walc'h ha fall, gant ar seurt difoultre a zeu da heul, kement e-keñver an danvez hag e-keñver an dud a zo eno !

Lakaet e oa bet ul leurenn-c'hoari e penn ar sal, d'ar sonerien ha d'ar ganerien da bignat warni, nemet, hervez ar c'hiz a-vremañ, gant n'ouzon pet kresker-mouezh ! Kreskiñ... ha distummañ spontus eo a raent ! Dre ma oa anat, ne oa ket barrek ar re a rae war o zro d'o reizhañ evel ma oa dieet ! Un drouez a oa, eus al lec'h ma oan, bezañ bouzaet gant boubou an ardivinkoù-se fall renket ! Ac'hanta, den ne glemme, den na seblante ober van, gwir eo ne seblantent ket, kennebeut, na selaou, na klevout ! A-boan treiñ o fenn etrezek ar re war al leurenn, pa grogent, ha kerkent ken diseblant all, o kenderc'hel da zivizout,

dichek etrezo. Dre un taol-chañs e oa bet deraet a walc'h kanaouenn gentañ an «Deri Daoulaz» hag ivez pennad kentañ an ilin-pipe hag ar fleüt iwerzhonat. Da c'houde, koulz lavarout diouzhtu, e oa dirollet ar binvioù-mouezhiañ, ha war washaat tra ma klaske ar re diampart skotañ oute ! A-hend-all, -ha kement-se eus perzh ar ganerien int o-unan- distummet o tonioù, un drouez ! Dre zegouezh, e taper un tolpad gerioù a lakae ac'hanoc'h da soñjal peseurt son a oa. «Graes mat, Pier !» ken brav evel ma kleviñ ar son-se evit ar wech kentañ, e Pariz, gant paotred eus Baod... gwechall, 50 vloaz 'zo ! ha da c'houde, gant hon laz-kanañ blieniet gant Jef Penven ! Ha petra lavarout c'hoazh da skouer, diwar-benn ar son hir ha diston a zibunas, e yezh trefoedet ar Pelem, ur c'haner all, hep teurel pled ne veze komprenet gant den pezh a seblante evitañ bezañ fentus ! E-vel-se e vez graet gant hon tonioù, hon tonioù, hon c'horolloù ? En em c'houlenn a raen piv a zeske d'ar re all ? Diwar pe skouer, pe reolenoù e tiazozont o c'helennadurezh ? Me 'soñj e vez, peurliesañ, an eil gant egile eo e vez desket, pe gentoc'h an eil o selaou pe o sellout ouzh egile... hag o klask ober gant pezh a dapont evel-se, ha den d'o divankañ, d'o

hentchañ ! E-vel ma teu e teu... ! Ha pa vez stlakadennoù-dorn en diwezh, eo mat an traoù ! Stlakadennoù-dorn ken dievezhie all, ha marteze dre laouenidigezh o welout echu ar reuziad ! Lorc'h-pouferezh -avat, er c'haner o kuitaat al leurenn ! Da unan hag a hucho (n'eo ket «kanañ» e c'heller lavarout) en ur zerc'hel ar «mikro» gant e zorn an tostañ ma c'helle ouzh e c'henou, e kredas unan bennak lavarout dezhañ pellaat ar benveg-se dioutañ. Hag en o respont -e galleg evel-just- «Met, neuze, me n'en em glevan ket !».

Dre eurvad e vez kenstrivadegoù aozet a-zoare (da grediñ eo !) hag e vez dibabet enne ar pep gwellañ hag evel-se e vo miret hag adkavet, pa vezo ezhomm, an traoù reizh. A-hend-all pa ne vez ket ken tro-spered eun, glan, awen manoz ar Vro, an hengoun, ne c'heller mont nemet war ziskar !

Evidon, plijadur d'en em gavout gant mignoned, oc'h eskemm gante, e brezhoneg, efvorennoù eus hon strivad a-wechall, kaerder al lidoù relijiel, levenez ha karantez kaer anat er priedoù nevez, kened strobinnellus ar vro en he disheñvel-ded diouzh Gwened en distro da Vro-Dreger, a zo bet trec'h d'an traoù divalav all, ha kement-se eo a virin em efvor.

KLERG

Dielloù an atom

Derc'hel a reer da lavarout e vo savet ur Greizenn atomel e Breizh, war ribl ar mor ; krog emeur zoken da bigosat an douar 'kosteze Plogo e traoñ departamant Penn-ar-Bed. E deroù miz Mezheven e oa bet klevet he devoa Bro-C'hall sinet ur c'hontrad gant Afrika ar C'hreisteiz da bourchas da homañ div greizenn nukleel, hag e lavared e oa broioù all, evel an Holland da skouer hag a oa kouezhet o biz-meud en o dorn dre m'o devoa c'hwitet war an afer arc'hantus-se : 5 Milliard en arc'hant nevez. Ne vez ket kavet seurt-se dindan droad ur marc'h, eus na vez !

Ha koulskoude e sav nec'hamant dirak ar c'hreizennoù nukleel o vont war liesaat.

Ar Stadoù-Unanet hag Unvaniezh ar Soviedoù a zo nec'het o welout marc'h had ar c'hreizennoù nukleel o vont war greskiñ, gant ar riskl da ziskar a-grenn ar c'hempouez diasur diazezet betek-hen etre «izili ar C'hlib atomel». E-vel-se, e 1975, d'an 18 a viz Mezheven e oa bet ur goñfereñs-kloz-kloz ebet anezhi n'eo bet lezet da vont ar-mas- gant ar 6 bro nukleel : U.S.A., U.R.S.S., Frañs, Alamagn ar C'hornog, Breizh-Veur, Kanada. Da glask un diskoulm d'ar redadeg da varc'h had ar c'hreizennoù nukleel gant ar broioù nann-uzinekaet -ar pezh a vefe risklet da liesaat en un doare direol ar VOMBEZEN «A».

23

22

En hevelep deiz (na souezhusat kendegouezh !) ur senedour amerikan, an Ao. Walter Mondale en devoa lakaet war vurev ar Sened Amerikan ur mennad-lezenn da verkañ edo ar Sened a-enep e vefe gwerzhzet kreizennoù nukleel gant Bro-C'hall, Alamagn ar C'hornog da vroioù evel Arc'hantina pe Vrazil. Ne oa ket an enebiñ-se un dra nevez : klasket e oa bet meur a wech pouezañ war an Alamagn ha war Vro-C'hall da rouestlañ o marc'hadoù.

Gallout a reer kompren ar seurt emellerezh e daou stumm. Kentañ diskleriadur : goût a ra ar Stadoù-Unanet pebez riskl ez eo ar riskl nukleel, ha setu perak e fell dezho hen dizarbenn. E gwirionez, ar restajoù nukleel diwar ar c'hreizennoù nukleel a c'hell bezañ treuzfurmet en uraniam pinvidikaet, pe e plutonium, a c'hell bezañ implijet da sevel ar Vombezenn A. Gwall-skoet e oa bet bet speredoù pennoù-bras an U.S.A. o welout Bro-Indez o lakaat he bombezenn atomel gentañ o tarzhañ d'ar 16 a viz Mae 1974. Ar vro-mañ, Bro-Indez, he devoa prenet er C'hanada, ur reaktor nukleel dre zour ponner.

Eil diskleriadur : dindan seblant santi-mantoù mat e fell d'ar Stadoù-Unanet chom mestr a-gevret gant Soviedez war ur goñvers bleunius, arc'hantus, en abeg d'an enkadeg a-vremañ war an eoul-douar.

Bezeta a vezo, o vezañ n'emañ ket an Amerikaned nag ar Rusianed evit herzel ouzh broioù ar C'hlub Atomel da werzhañ o dafarou d'ar broioù warlerc'hiet e-keñver ijinerezh, e klaskont tizhout warno ma lakafent war o c'hontradoù un diviz o rediañ ar brenerien da brometiñ chom hep sevel bombezennoù A diwar o dilerc'hioù nukleel.

Komzoù kaer, marteze, met 'lec'h n'eus anv nemet eus gonit arc'hant ha d'ober marc'hadoù eus an ampletusañ, ne vo ket nec'het ar varc'hadourien kreizennoù-nukleel ; hag ar broioù o prenañ kreizennoù nukleel a brometo ar pezh a vo c'hoant hag a raio goude ar pezh o devo c'hoant, kement ha ken bihan m'he devo, pep bro a-barzh nemeur, en he dorn, he zammig strakerez-distrujañ-ar-bed.

KEGINEREZH

KEUSTEURENN AR MOR-KREIZ

Evit 4 a dud eo ret kaout :

- 1 lur oberjinez
- 2 lur tomatez
- 1 lur kourjetez
- 1/2 lur pebrigoù * glas
- 2 werennad eoul (eoul olivez mar karer) holen pebr, kignen.

Ober ruihenoù tanav a-walc'h gant an holl legumaj, en ur lezel gante o flusk evelkent. Frikañ ar c'hignen. Tommañ an eoul en ur billig vras pe ur gaketenn. Pa vez tomm an eoul, lakaat ennañ al legumaj, ha poazhañ mat betek m'o devo koazhet eus an hanter. Neuze lezel da boazhañ dousik betek ma vo deuet al legumaj da vezañ yodek. Holen ha pebr.

Debret e vez tomm pe yen.

Evel m'eo deut hon bro da vezañ ken bras ha broioù ar Mor Kreiz, eo kerkoulz din kenderc'hel gant ar memes doare obar :

KEUSTEURENN NISEK

Gant an hevelep legumaj e vez graet, met e karterer en tu-hont : ognon hag avaloù-pebr*.

Gwalc'hiñ, peilhañ ha troc'hañ a-dammoù al legumaj.

Lakaat da rouzañ an ognon hag ar c'hignen ha neuze da heul 300 g silzig.

Da c'haude e rouzer ar c'hourjetez, an oberjinez hag ar pebrigoù. Lakaat neuze an tomatez diblusket hag an avaloù-pebr.

Lore, tin, persilh... Pebrañ. Sallañ. Ha lezel da boazhañ war un tan bihan.

Ar meuz-se a c'heller servijañ gant patatez poazhet en dour pe gant riz.

*pebrig : paivron

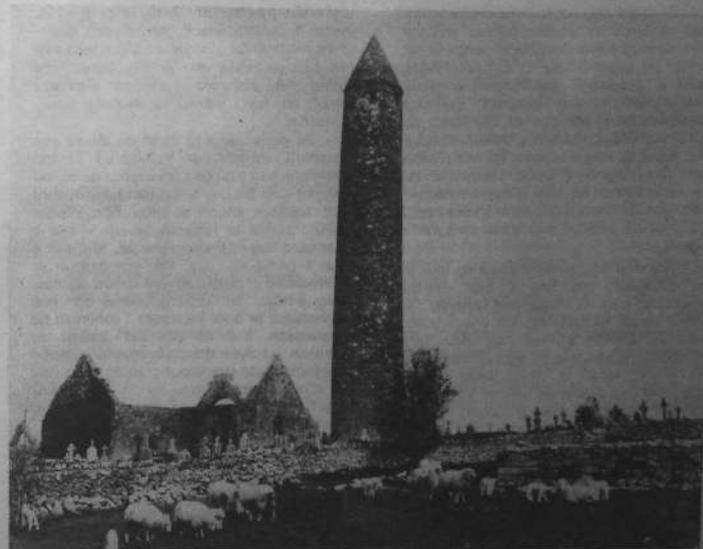
*aval-pebr pe pebr-Spagn : pimant

LIPIG TOMATEZ gant TAPIOKA

Evit 4-6 a dud ; amzer : 45 mn.

- Tapioka : 30 g
- Tomatez : 2 lur
- Amann : 40 g
- Ognon : 1
- Sukr : 2 damm
- Persilh, tin, lore
- Holen ha pebr : 1 briñsennad.

Lakaat da deuziñ e-barzh 20 g amann, ar penn-ognon bet troc'het a-dammoù. Da c'haude e lakaer an tomatez bet troc'het a-dammoù ivez. Hag al louzeier-kegin, ar sukr, ar pebr, an holen. Goleiñ ar gastolodenn ha poazhañ e-pad 30 mn war un tan izel. Silañ ha lakaat war an tan adarre da goazhañ. Da echuiñ, lakaat ar peurrest eus an amann.

Kilmacduagh (Iwerzhon)

Ann Griffiths

(1776-1805)

En tu-hont da ilizoù-meur ar Grennamzer, al lec'h ar muiañ poblek evit ar berc'herined e Bro-Gembre, en amzer-mañ, ez eo an atant bihan, DOLWAR FACH, kollet e torgennoù glas Powez, e parrez LLANFIHANGEL-yng-Ngwynfa, e-kichen Llanfyllin. Amañ e voe ganet, 200 vloaz 'zo, ANN THOMAS, unan eus brasañ kantikerien Kembre, hag e kement ha ma c'heller barn, unan eus Sent Doue. Tremena reas he buhez verr en hevelep ti, hag e timezas e 1804 gant Thomas Griffiths. Mervel a reas e 1805, ur miz bennak goude ma oa ganet o bugel.

Bez'eo oa tiegezh Ann ilizourien (eus an liz diazezet), tud hag a blije anezho sevenadur-pobl an drivechvet kantved : an dañs, kanañ rismadelloù, an «nozvezhioù laouen». Deskiñ a reas ivez Ann lenn kembraeg ha saozneg ha skrivañ kembraeg. He breur henañ a droas kein da liz Bro-Saoz hag a yeas da heul ar Vetodisted kalvinat ; ha goude marv o mamm, e teuas tad Ann, ur breur all dezhi hag he div c'hoar, da vezañ Metodisted ivez. Daoust m'he devoa doujañs evit koustiañs he ziegezh, e plije da Ann «implijañ he donezonoù da gomz en un doare damzismegañs diwar-benn relijion an nann-ilizourien, ha diwar o fenn o-unan». Ar ger «donezonoù» amañ a ziskouez e oa Ann helavar dija.

Un deiz bennak m'edo o vont da zañsal da Llanfyllin, ec'h en em gavas Ann gant ur vignonez kozh dezhi, hag ez eas ganti da selaou ur prezeger nann-ilizour, e-lec'h mont da zañsal : «*Efed don a reas ar brazegenn war Ann ken e tivizas en em dreiñ ouzh ar relijion e-lec'h mont da heul «traoù goulo»*. Goude bezañ klasket bevañ gant muloc'h a zavosion e-diabarzh liz Bro-Saoz, e reaske soñj a-barzh ar fin, da vont da ofis ar Vetodisted da Bont-Robert ; hag *no selaou ar brazegenn, e voe diskaret he rakvarioù a-enep ar Vetodisted*. Dambrest goude e teuas da vezañ ezel eus o ranngredenn : e 1797 moarvat. «*Kement a sklerijenn a resevas en he spared*

diwar-benn person ar C'hrist, priz e sakrifis, nerzh e hanterouriezh, pinvidigezh didermen e c'hras ha leunder ar silvidigezh evit an hini gwashañ eus ar bec'herien, ma ranke hen diskouez a-wechoù a-zivaez dirak an holl, e-kreiz al laouenedigezh vrasañ».

Ar gerioù-se a ro dimp un alberz eus doareoù kredenn ar Vetodisted kentañ -kredenn hag a oa evel ur respont da ofisoù reizhet-kaer liz Bro-Saoz; met na vroudent ket marteze eneoù an dud fidel d'ober dezho soñjal er binijenn, en ur vuhez a barfeted hag er bedenn brevez. Met koll a oa a-hend-all, dre ma kondaone ar Vetodisted ar pezh a anvent «traoù goulo», hag e-touez an traoù goulo-se edo holl sevenadur ar bobl kembreat : sonerezh ha lennegezh. Met ne voe ket laosket an toull-se goulo : donet a reas an imnoù metodistat da gemerout plas an dañs hag ar c'hanañ «penillion». Ha piv a oa gwell eget Ann Griffiths da aozañ gerioù an imnoù ?

Da gentañ avat, e teskas doueoneiezh ar Vetodisted dindan renerezh he c'heneil John Hughes, a oa skolaer en ur skol relijiel hag a resevas da c'houde an urzhioù-sakr. Hemañ eo a skrivas buhez Ann Griffiths daou-ugent vloaz diwezhatoc'h (eus al levr-se eo tennet ar pezh a zo a-us), hag eñ eo a viras hec'h imnoù, he lizheroù, enno ur stumm all eus kemennadurezh an imnoù.

Studiet en deus Saunders Lewis (e *Meistri'r Canrifoedd, Gwasg Prifysgol Cymru, 1973, L. 4*) pennañ menzioù teologiezh uhel-meurbet hec'h imnoù -imnoù hag a zo ivez lennegezh veur : **Enoriñ Doue** eo kalon ar relijion : «*Evit enoriñ Doue eo e resev an den e silvidigezh dezhañ e-unan*» Enoriñ Doue eo pal an Emzenedur hag ivez Aberzh ar C'halvar. C'hoantaat a rae Ann mont er-maez eus ar bed-mañ evit na c'hellje mui dizenoriñ lezenn Doue, dre ober idolennoù gant traoù ar bed. O prederiañ war an doueoneiezh-se, kentañ tra a rae Ann e oa **estlammiñ**, ger hag a gaver alies en hec'h

imnoù hag en he lizheroù, hag hec'h uhevennad eo diraez an nefiv evit **arvestiñ** ouzh misterioù **estlammus** Doue hag e Grist. Met daoust m'he devoa son rak kement tra a c'hellje he dispartiañ diouzh Doue, n'eo ket aon, met **karantez** eo ar pezh a zo da gentañ-holl :

*Chom estlamm, o gwreg nevez, o welout
Piv eo an hini a zo ouzh da garout !*

An hent gwellañ da ziskouez brasted Ann ez eo reiñ un nebeut pozioù eus hec'h imn brasañ :

*Estlamm, estlamm gant an Aelez !
Pebzh estlamm evit ar foiz,
Gwelout krouer ar bezañ, kendalc'hour pinvik
Ha renour kement tra 'zo,
Er prezab mailhuret
Hep lec'h ebet da harpañ e benn,
Hag arme skedus ar c'hoar, kouskoudo
Duzh hen azeulih evel an Aotrou Meur.*

*Eh eo an Digoll a voe etre al laeron,
Eh a c'houzhañs anken ar marv ;
Nerzhañ 'reas divrac'h e vourroevien
D'hen tachañ eno war ar groaz,
Da baeañ dle e-tivi-tan (ar bec'herien)
Ha da enoriñ lezenn e Dad ;
Reizhed, emañ o skediñ, o weleviñ
En ur bardoniñ hervez urzh an Emglev digoust.*

*O va ene, gwel al lec'h ma c'hourvezas
Mestr ar Rouaned, oberour ar peoc'h ;
Ar groudelezh ennañ o kaout ar tiñv,
Hag eñ marv er bez ;
Kan ha buhez ar re gollot,
Pebzh estlamm evit selez an nefiv ;
Gwelout Doue 'n ur c'horf-den, hag e gonazouñ
A ra ar c'hor an ur youc'hel : «Dezhañ-eh !»*

*E-lec'h dougen ur c'horf a vrainedur,
Sevel er vann leun a dan a-unan gant ar c'hor
Betek misterioù estlammus ha diadomen
Silvidigezh ar C'halvar ;
Bezañ bev evit gwelout an Diveluz
A varvas hag a zo hvenañ leun a vuhez ;
Unanod peurbadal hep disparti
Hag unvaniezh gant va Doue da vikan.*

*Ene e c'hellin meulih en Ann
Bet lakaet gant Doue evel Digoll,
Hep faltazi, na mouch, na golo,
Ha va ene leun-barr diouzh e skouer ;
E kompagnunazh ar c'hevrien
Dizoloet en e c'hoñh,
Pokat d'ar Mab da virviken !
Hep mui treiñ kein dezhañ biken*

En amzer-mañ ez eus bet tabut da vat diwar-benn vertuzioù Ann Griffiths. Evit darn ez eo re droet gant ar bed all, hag o tisprizout ar bed-mañ evel un dra dic'hlan. Bez'ez eus tud all hag o deus llinet, hep an disterañ testeni, amourouzien bet dilezet gant Ann pa en em ouestlas d'an devoision. Ar re a zo o tifenn relijion Ann n'o deus ket pouezet a-walc'h, marteze, penaos edo hi o chom er bed-mañ hep bezañ eus ar bed-mañ, evel ma reas an Abostol Sant Paol ha kalz a re all, ha neuze Hor Salver e-unan, hep komz eus tud all. A-barzh ar fin, pa vo sellet ar selledoù, e oa Ann pried ha mamm, hag e leverer en devoa he fried karantez don eviti, ha poan a vefe o kredid n'he doa ket hi karantez evitañ ivez diouzh he zu. Da glozañ e lakaen amañ an nebeut gerioù-mañ tennet eus levr buhez Ann gant John Hughes : «*Ober a rae kalz a reoù loeroù dispar... da reiñ d'ar brezegerien a ouie-hi ne oa ket druz ar peuriñ gantoù*. Imnoù kaer, loeroù kaer : setu danvez ur sant (3).

NOTENNOU

- 1 - Moarvat ez omp chomet pell-pell diouzh herzhioù niezh an imnoù-se !
- 2 - Un tamn evel e Breizh, e kaver alies e testennoù ar c'hantikoù ps an imnoù, e Bro-Gembre, komzoù disheñvel hervez ar ranngredennoù. Amañ da skouer hon eus lakaet POKAT d'ar Mab da virviken, hervez testenñ J.P. B. (Cf Salm 2), mat e levr ar Vetodisted Kalvinat, e lenner «Azeulih ar Mab». Un tamnig disoare moarvat e kaver an dro-lavar : pokat. Gerioù disheñvel a zo c'hoazh er poz B : ar ger pech'he rien lakaet ganeomp etre klochedoù, evit astiv-tana. Ha neuze ar poz E adarre, e levr ar Vetodisted linenn diwezhañ. Heb goll 'ngolwg armo mwy : hap koll ar wel divarvañ pelloc'h, e kem braeg eus gwela 'ngolwg.
- 3 - Daoust m'z eo ar briediezh un dra eus ar sant-tañ, em eus kavet lakio a-vikozazh, gwelout unan set ken don en azouedigezh eus Jezuz-Krist, hag o kaout gant he Doue darempredoù heñvel ouzh an darempredoù o deus bet kevri-nourien getoù evel Sant Yann-ar-Groaz, a time ziñ da c'houde. Ar c'horrol a vefe asoc'h da zagemer : hugin evel ma lever ar Santur-Sakr heredoù Doue n'eo ket heredoù an dud eo ez int.

Eskern ar Yezh e Bro-Gintin

E dibenn miz Mae 1976, war hent bras Kastellaodren-Kintin, e kroazhent Plouvara, em boa ranket evel an holl vlenierien girri-tan, treiñ war an tu dehoù, treuziñ ar pont a zo war ar stêr-Lefiv, evit kemerout an distro dre Voskav, en askont d'al labourioù emeur oc'h ober da ziblegañ an hent : distro «Boquého-St-Gildas»... Setu avat, hep ne vijen bet o klask, adlakaet bev dirak va spered ur gudenn ha n'am boa ket pleadet ganti abaoe 35 bloaz bennak : anvioù-lec'h ar c'hornad-se hag a zo holl brezhonek, war-bouez unanig bennak ; gwelet-mat e vez an anvioù-se war ar skritelloù ar c'hroazhentoù hag e begoù an hentoù-parrez. Daoust d'am gweled fall e klaskan lenn an anvioù-lec'h merket war ar seurt skritelloù, e kement parrez 'zo, bremañ, pe dost : gorrekaat a ran, ha diouzh ret, p'am bez amzer, ha pa ne vez riskl ebet, e teuan zoken war va c'hiz da welout penaos ez int skrivet (fall-daonet peurvuiñ !). An distro-se hag a gomzan anezhañ, e dremen dre ur vro c'hallekaet, hag evidon - me ez eo an anvioù-lec'h brezhonek en ur vro c'hallekaet, - evel eskern ar yezh, eskern eus ar yezh bet bev-mat ha bremañ marv-mik. Ur galonad...

Meur a wech e oa bet degouezhet ganin lakaat estonet kelennierien eus kjoerdi bihan Kintin ouzh o lakaat da verzout e oa brezhonek anvioù-lec'h parrezioù evel Sant-Gweltaz... Ne glaskent ket hiroc'h avat, ha me ne ouien ket kement-se a draoù d'o sklerijennañ an un doare resis...

Ar studiadennoù graet gant tud evel Sebillot e 1886, hag an enklask pouezus graet gant GWALARN e tro 1927 ne dint ket resis a-walc'h, ne roont nemet un alberz eus stad ar brezhoneg er parrezioù hed-ha-hed bevenn an div yezh. Komz a reont eus parrezioù Bro-Gintin, evel just, ha gwir ez eo ar pezh e leveront, met, allas ! aif resis ebet ne roont... (1).

Un toullad bloavezhioù 'zo, en devoa bet c'hoant ur studier eus Skol-Veur Brest d'ober un dezenn-vestrañs war istor ar yezh e Breizh-Uhel, ha setu ma skrivas din e

baeron-tezenn, ur c'helenner war istor ar Grennamzer, a gav din, da c'houlenn diganin un disklariadur bennak da heñchañ e «filhor». Respontet em boa e vije ezhomm bloavezhioù ha bloavezhioù (10 vloaz, 20 vloaz ?) evit kas da-benn ur seurt labour, dre ma vije ret furchal e kalz a baperoù, mont d'an dielloù, evel, da skouer, diellid departamant ar Morbihan, e Gwened, e-lec'h m'emañ dielloù Bro-Borc'hoed (ar Pourc'hoed), mont da welout ar skridoù kozh a gaver e tiez an noblañsoù, ha neuze an aktaoù o sellout ouzh traoù ar Relijion... «Ar gwellañ d'ho studier e vefe dibab un dachenn strishoc'h e-lec'h m'emañ ar yezh o paouez mervel, koulz lavarout : Bro-Vur pe en-dro da Gastellaodrenha Kintin). Aes e vefe kaout testenioù...» War am boa klevet da c'houde, en devoa ar studier dilezet e soñj kentañ evit dibab un dachenn all aesoc'h ; ha cheñchet paeron-tezenn. Ur ger a drugarez am boa bet digant ar paeron kentañ o kadamaat ar pezh am bos skrivet diwar-benn Bro-Borc'hoed, p'en devoa bet keloù heñvel, emezañ, digant an itron karget eus dielloù ar Morbihan.

*
* *

Goude an digoradur-se ez eo poent stagañ a-zevri gant ar studiadennoù-mañ. Evit bezañ onest e rankan lavarout ez eus bet graet, en tu-hont da Sebillot ha Gwalarn, ur studiadennoù war istor ar yezh e Bro-Gintin, gant ar Actoù H. HUERRE, embannet gant SOCIÉTÉ D'EMULATION DES C.D.N. Bulletins et Mémoires, Tome LXXX, 1950-1951, paj. 38 sq. Titl ar pennad a oa LE QUINTIN, PAYS DES CONFINS, gant ur gartenn o verkañ bevennoù an tri eskopti kozh o kajañ e-kichen Kastellaodren (un tamm izeloc'h) : Eskoptioù Kernev, Treger ha Sant-Brieg ; merkañ a rae ivez lod eus an hentoù kozh a stage Bro Sant-Brieg gwechall ouzh Bro-Gernev, hep lavarout ger ebet eus an hentoù kozh all a dreuze Bro-Gintin eus ar Gwalarn d'ar Gervad ha ne dint ket bet studiet ervat betek-hen.

En em harpañ a rae ar skrivagner hepken war an anvioù-lec'h o kregiñ gant Kêr da verkañ betek pelec'h e oa bet komzet brezhoneg, betek pelec'h e oa bet poblet bro Sant-Brieg ha Kintin gant brezhonegerien.

Un dra a-bouez-vras ez eo evel just, e-keñver Istor ar Yezh an anvioù e kêr. Sellit da skouer, er c'hornadoù e-lec'h m'eo bet mouget ar yezh abaoe daou-c'hant vloaz bennak evel parrez MARZHAN, e Bro-Wened : diwar 135 anv ez eus 56 o kregiñ gant «Kêr», ar pezh a ra 41 % eus anvioù-lec'h ar barrez. (2).

E Bro-Wened avat, met en tu 'lec'h ma klevet c'hoazh ar yezh e Bignan, ez eus 96 anv o kregiñ gant «Kêr», ar pezh a ra 28 %. Gwir eo ne gontomp ket an anvioù evel Kozh-Kêr (Cosquer) nag an anvioù treet e galleg, hervez levr an NOMENCLATURE DES C.D.N. evel «Villeneuve» (3 anezho) e-lec'h ar Gêmevez, pe «Ville-Blanche» e-lec'h «Ar Gêrwenn», ar pezh a rae 30,58 %.

E Boulvriag e kavomp well-wazh 25 % a anvioù o kregiñ gant «Kêr». KerKent e weler pegen touellus e vefe en em harpañ hepken war an anvioù e «Kêr» evit gwelout betek pelec'h ez eo bet brezhonek ar barrez-mañ-parrez. Parrezioù evel Bignan, Groñwel, Boulvriag hag a zo bet brezhonek 100 % a zo enno estreget anvioù evel-se. Ret eo darc'hel kont eus an anvioù-all ivez.

Hor MARZHAN e-unan, pa seller ervat a zo brezhonek enni an darnvuiñ eus an anvioù all, daoust ma'z eo marv ar yezh eno abaoe pellik amzer 'zo.

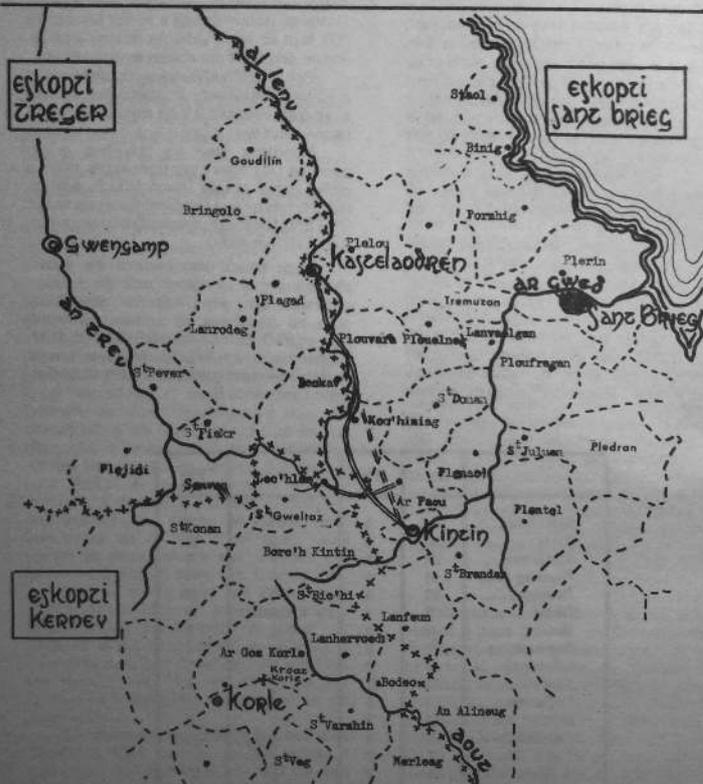
Merkomp ivez un dra hag a zo pouezus-tre : alies e vez treet ar ger «Kêr» e galleg hag e teu da vezañ VILLE, evel an teir Gêmevez eus Groñwel deuet da vezañ VILLENEUVE. Dav menegiñ ivez ar stumm Kar (Car) evit «Kêr».

Setu amañ eta, kement ha lakaat sklaeroc'h ar gudenn roll un toullad parrezioù eus Bro-Gintin ha Sant-Brieg gant an niver eus al lec'hioù annezet, hervez NOMENCLATURE DES C.D.N. (Embannadur an INSEE), an niver eus al lec'hioù o kregiñ gant KER, KAR (Car) hag al lec'hioù e VILLE.

	Niver	Kêr	Kar (Car)	Ville
SANT-BRIEG	144	0	1 (?)	19
Pledran	194	0	2	25
Sant-Donan	110	5	0	11
Plouelneg	64	1	0	4
Ploufragan	183	0	0	13
Pleutel	132	0	3 + 1 (Kamal?)	15
Plenaod	79	0	4	9
Tremuzon	37	0	1 (?)	2
Lanvaelgen	66	0	0	3
Plouvara	86	12	0	6
Koc'hiniag	51	6	0	4
Kintin	19	3	0	8
Sant-Brandan	122	0	5	12
Lanfeun	71	0	1	7
Ar Faou	79	2	0	7

Evel ma weler raktal, a-ziavaez da Blouvara, ez eo distank-kaer an anvioù o kregiñ gant KER. KerKent avat ha ma tremener al linann KINTIN-KASTELLAODREN a teuont da vezañ ken stank

hag e n'eus forzh peseurt parrez eus ar Vro Vrezhonek : Borc'h-Kintin, 18 anv e kêr, ha neuze an div barrez emsorp a-wel da studiñ bremañ : Sant Wiltaz ar-Stivell 16 anv diwar 42 ha Boskav 40 diwar 110...

bro-gintin
ha bro-gazelaodren

Distroomp eta d'an div barrez meneget ganeomp e penn kentañ ar skrid-mañ : **BOQUEHO** ha **SAINT-GILDAS**.

Gwelomp da gentañ an daou anv-mañ. **BOQUEHO** a vez graet anezhi e brezhoneg : **BOSKA(v)**. Adkemeret en deus geriadur R. Hemon stumm kozh an anv : **BODKAZOU** (paj. 90).

An anv **BOSKA (v)** eo an anv implijet gant brezhonegerien Bro-Wengamp. Gant resped deoc'h, pa vez un den bennak ur pennad mat oc'h ober e droiad pemdeziek, e vez lavaret : *aet eo da g... da Voska (v)* ! An anv-se a gaver evel anv ur gêriadenn eus ar barrez : **BOSCAU** (skritur an **Nomenclature**) hag a c'heller intent moarvat : *«Bod-Skav»*. Kaout a reer c'hoazh an anv-mañ er Faved (kanton Lanvolon-Lanon) hag er C'hillaou (kanton Uzel), ur barrez aet war ar galleg pell hag amzer 'zo. Daoust hag ac'hano e teufe anv brezhonek ar barrez ?

E gwirionez, an anv kozh a oa **BOTGADOU** pe **BOTGAZOU**. Arabat bezañ souezhet gant an daou stumm-se peogwir e veze distaget an D evel TH dous saonek : darn a skrive eta gant D hag ar re all gant ur Z. Ma ! Distagsadur ar romanegerien a zo bremañ **BOKO** hag a seblant bezañ stumm emdroet naturel an anv kozh : **BOTGAZOU** distaget **BOTKATHOU** o tonet da vezañ **BOKATHOU - BOKAOU - BOKO**.

Stumm legadet gant diwezhañ brezhonegerien ar barrez d'o diskennidi deuet da vezañ gallegerien. E vit ar skritur **BOQUEHO** avat, ne ouzomp ket eus a belec'h ez eo difluket. 100 vloaz 'zo e kaved **BOCQUEHO**.

Betek ar Reveulzi e oa **BOSKAV** eus eskopti Tregere. Goude bezañ bet trev eus parrez Plagad, en amzer gozh, e oa deuet da vezañ ur prioldi eus abati ar Porzh-Kaer (Bellus Portus). Eno e oa ivez un ti d'an Demplourien, er Gêrwenn (Caerguen, eme Goufon), deuet da vezañ en deiz a hiziv *«La Ville Blanche»*. E-tro ar bloavezh 1880, e oa 1 620 a dud er barrez, bremañ n'eus mui nemet 628 hervez Almanag ar Post 1976.

Greomp ur sell bremañ war an eil parrez a fell dimp studiañ : **Saint-Gildas**. Gwir anv ar barrez a zo **SANT-GWELTAS-ar-STIVEL**, hervez Koufon (*Répertoire des Eglises et Chapelles du diocèse de St-Brieuc et Tréguier*). An Aotrou Seran-

dour, bet marvet person Duod, a skrive en e levr war an Tad Maner, paj. 50, **Gweltas-Stivel**, ha paj. 54, **Sant-Weltas-ar-Stivel**. N'hon eus klevet nemet **ZELTAZ** gant ar bouez-mouezh war ar silabenn ziwazhañ, met pec'hed e vefe skrivañ evel-se un anv ken brav, a zo da vezañ skrivet eta **SANT-GWELTAZ-AR-STIVELL** (pe **Sant-Weltaz-ar-Stivell**). Skrivañ a reomp **Sant-Gweltaz** ha **Sant-Weltaz**.

Sant-Gweltaz-ar-Stivell a oa pellañ parrez eskopti Kernev a-raok ar Reveulzi : bez'e oa un drev eus parrez Borc'h-Kintin ; deuet e oa da vezañ parrez e 1804.

Bez'e oa un drev all c'hoazh da Vorc'h-Kintin : al **Lezlae** pe al **Lec'hlae**. **BORC'H KINTIN** a zo meneget e geriadur R. Hemon dindan ar stumm **Ar Vourc'h Kozh**, paj. 98, met **Borc'h-Kintin** pe gentoc'h **Bole'h-Kintin** eo a vez distaget gant brezhonegerien ar c'horn-bro (3). Abaoe ar Reveulzi ez eo bet staget an holl barrezioù-se ouzh eskopti Sant-Brieg, ouzh kanton Kintin, hag abaoe nevez 'zo ouzh Kumuniezh-Veleien Gintin enni : Kintin, Sant-Bic'hi, al Lec'hlae, Borc'h-Kintin hag ar Faou (4).

Claskomp bremañ resisaat traoù 'zo e-keñver istor ar Yezh e Bro-Gintin hag ispisial e Sant-Welaz hag e Boskav.

Rak traoùigoù resis a-walc'h hon eus da sklaeraat an istor-se. En un notenn, e traoñ ar bajenn 39 lakaet gant an Ao. Huerre (Op. Cit.) e lennomp kement-mañ :

«Hervez un enklask graet war-dro 1605, war vraster ha levioù kontelezh Kintin, e veze komzet galleg a-benn neuze e KINTIN, ar FAOU, e SANT-DONAN, e PLENTEL, e PLENAOD, e SANT-BEDAN (St-Brandan), e LANFEUN, en ALINEUG hag a oa holl parroziou eus eskopti Sant-Brieg ; ha neuze e Sant-Bic'hi, e Bodeoù hag e trev homañ Lanharvoed, hag a oa eus eskopti Kernev. An holl barrezioù all eus kontelezh Kintin hag a oa eus eskopti Kernev, a gomze brezhoneg.»

Diaes e vefe kaout sklaeroc'h ha resisoc'h. E vit Lanharvoed avat, n'eo ket difannet kredif e oa bev ar yezh c'hoazh e kêriadennoù pellañ ar barrez evel Kêr-Gafaleg, 6 km diouzh ar vourc'h.

Anat eo eta e Borc'h-Kintin gant he div drev al Lec'hlae ha Sant-Gweltaz parroziou brezhonek e 1605.

Er bloaz 1649 e teuas an Tad Mener gant ur misioner all da reiñ ur mision da Sant-Weltaz. Un darvoud evsek a-walc'h en em gavas gant an daou visoner. E levr an Aotrou Serandour e lenner kement-mañ : «E Gweltz-Stivel ur goz c'hallez toull he botez, pa welas an Tadoù o c'hoarvezout evit rei eur mision a yeas da embann dre holl e oant daou sorser barrek da stlepel ar bar pe ar gwall-avel war dud ha loened. Darbet e voe d'ar C'hallsoued lazant an daou baourkaez misioner a-daoliou-main».

Diaes eo gouzout pegement a dud a ra ur C'hallez ha Galloued ! Ne zlee ket bezañ ken bras-se ar bern anezho, met ar pezh a zo sur eo e oa krog ar c'hallegerien, pe ar romanegerien, mar kavit gwel, d'en em ziazezañ e Sant-Gweltaz.

Goude-se avat, n'hon eus testeniet ebet war ar yezh, er barrez, nemet e talc'hed da gilañ peogwir e 1869 e skrive ar person war ar c'haier-parrez an notenn brizlus-mañ : «750 a dud a zo er barrez, galleg o yezh ; koulskoude diouzh tu ar c'huzh-heol ez eus kalz a vrezhoneg». N'eo ket resis-resis an traoù. Tu a zo da reizhañ marteze ar pezh a lavare Sebillot : e veze komzet dreist-holl brezhoneg e Sant-Weltaz, e 1886 (Gwel. Gwalarn, op.cit.) ; n'en devoa ket bet amzer ar yezh da lañsañ kement-se etre 1869 ha bloavezh an enklask graet evit gwir e 1878, gant Sebillot. Re moarvat a lavare Sebillot.

220 vloaz a zo etre misionoù an Tad Mener ha testeniet an Aotrou Gouezigoù (Gouésigou) person Sant-Weltaz e 1869, hag e-pad an 220 vloaz ez eus bet stourm etre an div yezh ha bountet eo bet ar brezhoneg war-gil etrezek ar c'huzh-heol. En deiz a hiziv, 1976, ez eus c'hoazh un toullad familhoù (pet avat, ne ouzomp ket) hag a gomz brezhoneg, met tud deuet eus kostez Senon (Senven-Lehard) pe Sant-Jili-Plijo ez int. Ret e vefe ober un enklask pervezh.

D'ar gwener 25 a viz Mezheven en ur dremen dre Sant-Weltaz hag al Lec'hlae am boa graet un nebeudig goulennoù ouzh daou zen : den al Lec'hlae ne ouie ket zoken e oa bet komzet brezhoneg eno, hag en o kaout un anv brezhonek 100 % koulz hag e atant ! E Sant-Weltaz, er vourc'h, am boa kavet un den erru war an oad ha genidik eus kostez Sant-Jili-Plijo : komzet en devoa brezhoneg betek an oad a 3 bloaz (III), emezañ, ha neuze e oa deuet e dud da zerc'hel menaj da Gergadoret (moarvat ar gêriadenn anvet Bas-Cadoret an Nomen-

clature, er biz da Vorc'h-Kintin nepell diouzh Sant-Weltaz) ; ha ranket en devoa deskiñ galleg ha daoust ma oa bet paotr-saout e Sant-Jili-Plijo, d'an oad a 12 vloaz, ne ouie mui tamm brezhoneg ebet. Emezañ ! : na zoken ar ger «kenavo» pe «bara» pe «saout», emezon. — O, se n'eo ket diaes...» emezañ. Gantañ an hini am boa klevet e oa familhoù er barrez, diouzh tu Senon ha Sant-Konan hag a rae bepred gant ar yezh. Pa oan o kimiadiñ dioutañ e talc'hed da lavarout : Saout, saout ! o huñvreal marteze en amzer ma oa bet paotr-saout !

Lavaret ez eus bet e oa bet kresket ar vrezhonegerien e-kerz an XIX^{vet} kantved hag o devoa zoken gonezet tachenn. Ya, kresket e oa niver ar vrezhonegerien, met gonit tachenn n'o devoa ket graet, evel m'eo anat diouzh skouer Sant-Weltaz : trec'hed e oa bet ar vrezhonegerien gant ar c'hallegerien, zoken a-raok ma oa anv eus ar Mass Media ! Evel pa vefe eus ar romanegerien tud ha ne c'hellont ket deskiñ yezhoù all, hag ar vrezhonegerien a bleg da gomz romaneg pe c'halleg ; kuit da goll amzer ! A-barzh ar fin hag a-sil-kaer ez a an trec'h gant ar romanegerien.

A-sil-kaer ? Arabat ankouazh evelkent e oa Kintin ur greizenn a-bouez-vras evit pezh a sell ouzh ekonomiezh ar vro, koñvers al lien, foarioù ha merc'hadoù. E 1605, e oa gallek kêr-Gintin, ar Faou, ha pelloc'h war-du Sant-Brieg, Sant-Donan (nemet marteze traoñ ar barrez-mañ e-lec'h ma kaver ar 5 anv e kêr meneget ganeomp war an daolenn a-us, met n'eus prouenn ebet). Diouzh tu ar sav-heol eo e teue ar riskl, ha re wan edo ar parrezioù diouzh tu ar c'huzh-heol da gempoueziñ an traoù : Senon, Sant-Konan, Sant-Fiak'... ha Korle, gant Kroaz-Korle hag ar Gozh-Korle a oa re bell.

Pegoulz avat, ez eo bet kroget ar veleien da ober a bep eil gant ar galleg ha gant ar brezhoneg, evel ma oa kont da skouer, 100 vloaz 'zo bennak, e Sant-Vêg a-raok mont war ar galleg evit mat ? Tu ebet da c'houzout, nemet e vefe dizoloet un testeniet bennak, un drovezh bennak. E 1878, ne oa nemet galleg en iliz : prezeg ha katekizañ, hervez enklask Sebillot. Un tu a zo koulskoude da zamzvinout, hep donet a-benn da vezañ sur hag asur : sellout ouzh roll ar bersoned bet e penn ar barrez, hag e kavimp da vihanañ war-bouez nebeut peur ne c'helle mui ar person sarmon e brezhoneg, dre ma oa ur galleg rik

anezhañ.

Kent ar Reveulzi e oa bet person an Aotrou Morvan, an hini a adkempennas an iliz-parrez ; genidik e oa eus Borc'h-Kintin, a gav deomp, hag e varvas e Borc'h-Kintin, e Kolledig, e 1790. Brezhoneger e oa, setu ar pezh a c'hellomp degemer, rak Borc'h-Kintin a oa brezhonek koulz lavarout penn-da-benn en amzer-se. Evel kure en devoa an Aotrou DAVID, bet ganet war-dro ar bloaz 1750, e Borc'h-Kintin ivez ; hemañ eo a voe anvet da berson Sant-Weltaz er bloaz 1804, pa oa bet distaget ar barrez diouzh Borc'h-Kintin evit donet da vezañ gwir barrez. Mervel a reas d'an 9 a viz Meurzh 1814. Nebeut-tre a riskl a zo da faziñ ouzh hen lakaat da vrezhoneger ! Ma oa deuet e barrez da vezañ divyezhek, e komze a dra sur an div yezh en e zarempredoù gant e barrezianiz, met en iliz ?

War e lerc'h avat, e teuas an Aotrou CHANDEMERLE, hag hemañ a oa genidik eus Plental, ur barrez c'hallek ; eno e oa bet ganet e 1786, bet e oa bet person Faou-Kintin e 1825, ur barrez c'hallek, ha neuze e 1837, person Tregidel, ur barrez divyezhek d'ar mare-se. Gallout a reomp krediñ ez eo an amzer ar beleg-mañ eo e voe dilazet ar prezeg hag ar c'hatekizañ e brezhoneg (ma ne oa ket bet graet a-raok evel just !).

Me 'gav din ne dalvez ket ar boan en ur studienn evel homañ, komz eus ar bersoned all hag a zo bet holl romanegerien ma c'heller en em harpañ war o farrezioù genidik hag a oa gallek d'ar mare-se : Plouvinaz, Sant-Brieg, Sant-Barnabaz (etal Loudieg), Ploueg-Breizh-Uhel, Kintin... Ha koulskoude, paotr Ploueg-B.U. a oa brezhoneger, mar plij, rak setu amañ e «gurriculum vitae» : «An Aotrou Rebindaine, beleget e 1816, person Sant-Jili-ar-Beskont (kanton Pontrev), e 1826, person Tregrom e 1851 ; amañ avat ne chomas nemet ur bloavezh rak e 1852, e oa anvet da berson da Sant-Weltaz e-lec'h ma varvas e 1860... Ur furcher bennak a lavar deomp e pelec'h en devoa desket brezhoneg, ha pelec'h e oa bet kure a-raok bezañ galvet da berson da Sant-Jili-ar-Beskont.

Dav menegiñ adarre avat, anv an Aotrou GOUEZIGOÙ, an hini en devoa skrivet war ar c'haier-parrez an arrouad hon eus merket a-us. Ganet e oa bet e Sant-Varzhin-Korle, ha bet e oa kure e Sant-Aaron, Erieg (Ereag), Sant-Brandan, Ploufragan, Morieg (kanton Lambal), Pañ-

vid-Lambal, Sant-Telo, a-raok dont da Weltaz-ar-Stivel evel kure hag evel person da c'houde (1861-1872). Hervez e «gurriculum vitae» ez' eo anat e oa sellet evel galleg. Dishañvel war ar point-se diouzh kenvroidi dezhañ evel an Aotrou Charlez MORVAN, genidik ivez eus Sant-Varzhin (1732 pe war-dro) ha person Rospez da vare an Dispac'h bras. Dishañvel c'hoazh diouzh an Aotrou Frañsez-Olier ar Gow genidik eus an hevelep parrez, person Plourin-Montroulez ha fuzuilhet e Sant-Varzhin, e 1799 (5).

Gant lakaat e oa bet ganet an Aotrou Gouezigoù war-dro 1800 pe 1810, ez eo sklaer edo ar yezh war he zalareoù e Sant-Varzhin, e deroù an XIX^{vet} kantved pa oa krog an dud da sevel o bugale e galleg.

Evit pezh a sell ouzh Sant-Weltaz e c'hellomp krediñ penaos ar Reveulzi hag a stagas anezhi ouzh eskopti ha departamant Sant-Brieg, hag ouzh kanton Kintin eo a roas an taol gwashañ d'ar yezh, evel hogozik sur e parrez Boskav ez eomp da studiañ bremañ.

Gant BOSKAV, ez eo diaesoc'h c'hoazh ar jeu, rak n'omp ket deuet a-benn da gaout an testenioù hor bos ez-homm. Dav e vo deomp martezeañ ha kinnig an diskoulmoù gwirheñvelañ da c'hortoz doareoù resisoc'h. Evel m'hon eus merket uheloc'h diwar 110 anv-lec'h ez eus 40 o kregiñ gant «kêr» ar pezh a ra 36,36 %. An darnvuiañ eus ar re all a c'heller sellout evel brezhonek, daoust ne deo ket aes kompren pep hini anezho -ar pezh a c'hoarvez estreget e Boskav.

Gallout a reomp moarvat tesurel evezh ouzh an teir «VILLENEUVE» a zo ar barrez, hag adreiñ dezho hep son da faziñ o stumm brezhonek «Ar Gêrvez» ha neuze gant ar «Gêrvenna» e kavomp 40 % eus an anvioù o kregiñ gant «kêr».

Bez'ez eus tri anv avat, ha na seblantont ket bezañ brezhonek, tri anv gant ar ger «Tertre». Ar ger-mañ «tertret» : kreo'h, tosen, torgenn, run, h.a., ne deo ket ur ger naturel, ur ger-noter ez eo, ur ger gouziek, mar kirit, daoust ma kustum ar bobl ober gantañ a-benn ar fin. E Plouvael, da skouer, e-lec'h ma'z eus ur gêriadenn anvet «LE TERTRE» e vez komzet eus ar «bos» pa leverer anvioù ar parkoù diwar-dro. Arabat eta bezañ dallet gant ar ger-se... Evit pezh a sell ouzh

Boskav e vefe dav studiañ taolenn an douaroù, pe ar paperoù kozh, pe ober un enklask war al lec'h da glevout soñj ar bobl... Un toullad bloavezhioù 'zo, hor boa klasket gouzout penaos e veze lavaret e brezhoneg NOTRE-DAME DU TERTRE, ur chapel eus Kastellaodren. Ne ouie den. E-kreiz ur vro hag a oa brezhonek betek nevez 'zo, e oa sur-mat un anv brezhonek, rak poan a vefe o krediñ ez eo an titl-se, titl-orin ar chapel-se, brudet evit al livadurioù a zo ouz he c'haeraat ; chapel hag a oa eus an XIII^{vet} pe eus deroù an XIV^{vet} kantved. Dalc'homp soñj e oa e Kastellaodren ur chapel, kouezhet en he foull abaoe pell 'zo, hag a veze graet anezhi : chapel Runveret (evit Run-ar-Ve-red) hag a oa bet kaset an aoter anezhi da chapel an Itron-Varia. Ar ger «run»-se troet e galleg eo en deus root (Notre-Dame-du-Tertre, da lavarout eo, ITRON-VARIA-AR-RUN hag a zle bezañ anv kentañ ar chapel, da lavarout eo he gwir anv.

Dre-se e c'heller, hep diegi ebet, gwelout RUN pe unan bennak eus an anvioù kenster da RUN, dindan an anvioù «Tertre» Boskav.

Dav eo deomp bremañ ober evel m'hon eus graet gant Sant-Weltaz. O vezañ ma seblant bezañ heñvel planedenn ar yezh en div barrez, e c'hellomp krediñ e oa brezhonek Boskav, en amzer an Tad Maner. E 1657, e oa bet an Tad Maner o reiñ ur mision e Boskav, hag hep re a riskl e c'hellomp krediñ e oa bet an traoù da brezhoneg : diwallet ouz ar galleg e oa Boskav rak an div barrez, diouzh tu ar sav-heol -an tu ma teue an «enebour» : Plouvara ha Koc'hiniag- hag a zo brizhellet a anvioù brezhonek modern-, a oa evel ur goudor evit ar yezh.

Un dra da deurel evezh outañ : en tu ar c'hornog eus ar vourc'h emañ koulz lavarout an holl gêriadennoù. Evit abegoù douaroniel, peogwir emañ ar stêr-Leñv o vevannañ ar barrez diouzh tu ar sav-heol, a-boan ur c'hard-lav eus ar vourc'h. Diwar 110 kêriadenn ez eus 73 en tu ar c'huzh-heol, 9 en hanternoz, 21 er c'hraisteiz, ha 7 hepken diouzh tu ar sav-heol (NE, E, SE). Peadra da gradiñ ez eo bet gallekaet ar barrez adalek ar vourc'h... diouzh tu ar sav-heol (na petra 'ta li). Nebeut a-walc'h a zarempredoù a oa etre Boskav hag ar parrezioù all chomet brezhonek : Sant-Fiagr, Sant-Pever, Lanrodeg, dispartiet ma oa diouto gant koadoù.

... Evel gant Sant-Weltaz e rankomp menegiñ levezon drastus ar Reveulzi : torret e oa bet eskopti Treger, ha setu ma tichañsas da Voskav bezañ staget ouz eskopti Sant-Brieg ha gwashoc'h c'hoazh, lakaet a-gevret gant Plouvara, Koc'hiniag, Plouelneg hag un nebeut parrezioù all d'ober kanton Kastellaodren, parrezioù aet war ar galleg.

Kastellaodren a oa sur-mat abaoe pellik amzer e oa, ur greizenn c'hallek dre ma oa war an hentou bras, hag ivez neuze ur greizenn-c'hallekaat ; met goude ar Reveulzi ez eo bet gwashoc'h he levezon : korvers, servijoù-ar-stodrenenezh, barnar a beoc'h, h.a. Boskav a oa tonket dezhi mont da heul, hag hogozik sur e oa boulc'het tachenn ar yezh a-benn neuze. Rak tu a zo marteze da gaout un albez eus stad ar yezh en iliz-parrez war-dro ar Reveulzi, hep bezañ sur tamm ebet, rak beleien sellet evel gallegerien geneomp a c'helle bezañ bet desket ar yezh !

Pa grogas ar Reveulzi ez eo an Aotrou LE SAGE eo a oa person Boskav. Chaloni eus urzh ar Bremontrézidi an hini e oa, peogwir e oa eus abati ar Porzh-Kaer (Boport, e Keriti-Pempoull), ha person-priol Boskav : ur person gwenn, evel ma veze graet eus e bried eus Urzh Premontrez. Ganet e oa bet en Uzel, d'an 2 a viz Ebril 1750. E-pad ar Reveulzi e voe harluet da Jernenez hag ac'hano ez eas d'an Alamagn. E 1804 e voe anvet da chaloni iliz-veur Sant-Brieg. Ur mestr-skrivagner, lemmik e blienn avat, hag en deus lezet war e lerc'h Eñvorennoù eus ar saourusañ, met diambann, siwazh ! E Germania, e-kerz e harlu, e teskas alamaneg... Ha peogwir e oa bet barrek da zeskiñ alamaneg, e oa bet gouest da zeskiñ brezhoneg ivez, met se ne ouzomp ket, ha dav eo dimp hen sellout evel galleg. Evel kure en devoa an Aotrou YANN LE SAULNIER genidik eus Tregomeur, ur barrez c'hallek ; hemañ a dennas e basport da vont da Jernenez, en e barrez c'henidik, e miz Gwengolo 1792. Goude-se ne gavomp roud ebet anezhañ.

Met pa oa aet kuit an Tad Le Sage eus e barrez, e voe anvet en e blas, gant ar «sitosian» Yakob, eskob Sant-Brieg, an Aotrou Per HERVE eus Plourc'han, da berson Boskav, hervez al lezenn, d'an 11 a viz Mezheven 1791 ; met hemañ a zilezas e garg, daoust m'edo bepred o vevañ e Boskav, e 1797. Ganet e oa bet e Pledran, ur barrez c'hallek.

War a seblant eta ez eo galleg eo a veze komzet en iliz-parrez hag er chapelioù,

pa veze an ofis enno, evel chapel Sant-Bleaz, chapel Sant-Herve, chapel Itron-Varia-al-Linadeg, chapel Sant-Erwan hag ar chapelioù all a c'helle bezañ en o sav c'hoazh d'ar mare-se (11 chapel a oa bet en holl).

Goude ar Reveulzi e oa bet anvet da berson da Voskav an Aotrou Jili LE CORVAISIER, genidik eus parrez-Plou (Peurloc'h) ; ur beleg didou e oa ha forbannet e oa bet ur pennad eus ar vro. Un den a-enep-krenn d'ar Reveulzi e oa bet hag ar rentañ-kont a reas ar pefred Boule evit ministr Pariz (1802), diwar-benn ar veleien, a lavar «e oa torret un tamm d'ar beleg-se !» (6).

Pe e ouie brezhoneg pe ne ouie ket, se ne ouzomp ket, met o vezañ ma oa un tamm brezhoneg e Plou, diouzh tu ar c'huzh-heol, e c'helle an Aotrou Korvezier bezañ brezhoneg. E c'helle, setu holl ar pezh ez omp gouest da lavarout. Ha petra a rae gant e vrezhoneg (mar gouie brezhoneg), se 'zo c'hoazh un afer all.

E 1834 e tegouezhas e Boskav evel person an Aotrou GROSSET : hemañ a oa o tont eus Sant-Weltaz a-lec'h ma oa bet person e-pad 3 bloaz (1831-1834). Genidik e oa eus Plouvinaz ha na zlee ket gouzout nemeur e vrezhoneg. Setu d'hor meno un troc'h resis. Ha dres d'ar c'houz e oa bet degaset ul leanez Gabrielañ KAREL (Carel) da Voskav hag a zlee chom eno e-pad 50 vloaz (+ 1885) ; ur blakenn en eñvor anezhi a zo bet staget ouz antre an iliz en diavaez. Ha pa ouzer, hervez enklask SEBILLOT, ne oa nemet galleg en iliz e 1878, bloavezh e enklask, e c'heller soñjal un tamm a bep seurt.

War-dro 1880 e oa 1 620 a dud o chom er barrez. Bremañ, hervez Almanag ar Post, 1976, n'eus mui nemet 828. Gant ar skolioù, gant mererezh an ti-kêr, gant an iliz oc'h ober gant ar galleg, ne oa mui nemeur a esper evit ar yezh : un kozh bennak a gomz c'hoazh ar yezh, met an dud yaouank ne ouzont mui. Gout a oar ar bobl evelato ez eus bet komzet brezhoneg e Boskav, hag a talc'hont da zistagañ anvioù ar c'hêriadennoù evel ma rae o zud-kozh, brezhonegrien anezho, nemet o deus laosket da gouezhañ an T pe an D eus an anvioù evel KERNABAD, LISKOED deuet da vezañ Kernaba, Liskoe, evel Pennprad deuet da vezañ Pennpra. Kollet o deus ivez, war a seblant, an C'H Pennkrec'h deuet da vezañ PENNKRE, h.a.

Kement ha spisaat kudennoù 'zo setu amañ penaos e oa bet kont gant ar parrezioù diwar-dro Boskav, goude ar Reveulzi. E Koc'hiniag e oa bet anvet an Aotrou RESMOND, genidik eus Ivignag-an-Arvor, galleg. E Plouelneg e oa bet anvet an Aotrou Per-Julien BOTREL, genidik eus Pafvrid-Lambal, galleg, e Plouvara : an Aotrou Frañsez-Rodolf Bouetard, eus Henon, ur beleg desket-kaer, galleg. E Ptiagad, Yann-Zakariaz Bourgneuf genidik eus Yugon, bet kelennar war ar retorik e Sant-Brieg pe e Landreger (diaes eo gouzout), ur beleg touet, brudet a-walc'h e-kerz ar Reveulzi ha goude. Hen adkaout a raint diwezhatoc'h... (7).

En-dro da Gintin, merkomp hepken, en dro-mañ, e Sant-Brandan, an Aotrou F. Richard, genidik eus Eviaz, bet o chom e Plaezaneg, ur penn-kalet, brezhoneger, enep-krenn d'ar Reveulzi, notet fall-tre gant pefred Sant-Brieg, ha kaset e pinijenn da Sant-Brandan. E Faou-Kintin, an Aotrou Olier-Pêr Duval, genidik eus ar Faou end-eeun, galleg.

Hogen an holl draoù-se e vo ret deomp ober ur studiadenn all a-ratozh warno, hag e wellimp emzalc'h Pefred Sant-Brieg, ar sitoian Boule, hag hini ar «sitosian» Caffarelli, eskob Sant-Brieg, e-keñver ar brezhoneg.

DA GLOZAN

Gwelout a rit, ne domp ket deuet a-benn da ziskoulmañ pep kudennoù, na tost, o sellout ouz ar yezh e Sant-Weltaz hag e Boskav. Mat e vefe bet deomp moarvat lakaat un nebeut notennoù diwar-benn parrez Borc'h-Kintin, met ne oamp ket evit displegañ pep tra dre ar munud, nag astenn betek re ar pennad-mañ, ha n'eo ket eus ar berrañ ! Gwellet e vo kement-se diwezhatoc'h.

A-benn ar fin, n'hon eus netra sklaer nag asur da ginnig. Un dra koulskoude a c'heller sellet evel un dra asur, pe dost, ez eo kement-mañ : harzoù ar Yezh war-dro ar bloavezh 1650, -daoust ma oa boulc'het ar yezh e Sant-Gweltaz-ar-Stivell, hervez ar pezh a gonter e buhez an Tad Maner o tont di da reiñ ur mision. Tapit ur gartenn-douaroniezh ha sellit ouz an hent etre Kastellaodren ha Kintin (ur gartenn a gavot da heul ar pennad-mañ, n'eus forzh penaos), an hent evel m'emañ bremañ, e

1976. An hent-se eta, adalek Kastellaodren betek kroazhent ar Faou, pe antre Gintin a verk dre vras e pelec'h edo harzoù ar yezh e 1650- ha marteze diwezhatoc'h, met tu ebet d'hen prouñ. Eskern ar yezh, evel ma lavaran-me, eo a weler hed-ha-hed an hent-se; Kenkiz, Kerguzh, Roz-Karre, Le Grand Kernon (Kernon Vihan), h.a...

NOTENNOU

- 1 - Un enklask all a zo bet embannet war ANNALES de Bretagne, gant Daniel Bernard, met n'hon eus ket gallet her c'haout (1949). N'hon eus ket gallet kennebeut studiañ levrv GEGE.
- 2 - Bet e oa Marzhan evel un enezenn e-touez lavar ar c'hellegerien a-raok bezañ bezet hec'h-unan.
- 3 - **Vieux-Bourg-Quintin** a oa anv ar barrez e galleg. Un diforc'h a ra ar brezhoneg etre **Borc'h-Kintin** ha **Kâr-Gintin**.

LEVRIOÙ

Jean RIEUX, **La Chouannerie. Sur les pas de Cadoudal**, 376 paj. ill. 42 L. Edit. Nature et Bretagne, 38, rue Jeanne d'Arc, Kemper, 1976.

N'eo ket an oberennou war ar Chouanerezh ha brezelioù ar Vande eo a vank, na kennebeut an oberennou diwar-benn Jord Kadoudal. Ha koulskoude, ez eus tud bepred o c'houenn labourioù all diwar-benn an danvez-se; chom a ra ar gredenn n'eo ket diviet ar sujed-se. Studiet eo bet ar Chouanerezh dre ar muiad; marteze avat, n'eo ket bet studiet dre vras gant un istorour pe un den gouizieek bennak barrek a-walc'h neket da zibunañ pep munidig ha pep krogadig met kantoc'h da zispiegañ abegoù ar stourm, an abegoù eus e hirbadelezh.

Bro ar Chouanerezh, dreist ar re all, ez eo ar Morbihan. E gwirionez, e vlegn pep rannvro he stourm diouzh he doare, gant he fenngadourien, laiwazh i marteze. Er Morbihan avat, ez eo kreizennet an traoù en-dro da Jord Kadoudal. Ne skuitzer ket o lenn hag oc'h adlenn al levrioù a gant an den-se, enor ar bobl vreton. Hiziv emañ diouzh ar c'hiz, e-touez tud ar skolioù-meur ha esperedien an tu-kleiz, da sellout gant ur minc'hoarzh-faevs ouzh stourm ar Chouanted dre ma n'eo ket ur stourm «a-gleiz», ur stourm etre ar renkadou. Evelato, unan eus an oberennou kaerañ, ha sus-mat, an hini gloañ ez eo *Cadoudal ou la liberté...* Fortus eo klavout ar bastred vras-se o lavarout ez eo lint eo etud ar frankiz. Ma i Petra eo neuze ar frankiz evito? Gwelout an traoù evito?

E pajennoù Jean RIEUX (Triaux a anv gwirion, un Okitanied anezhañ), ec'h adkaver an darvoudoù kriz o deus merket buhez ar gouron, esperedioù 1789, an emsavadegoù kentañ, buen

- 4 - **Ar Faou** hon eus miret da heul T. Jousset ha R. Hamon evit LE FOELL gant aon da luzion an kroaz Nemet hon eus staget Kintin ouzh an anv FAOU-KINTIN. Hogen dacoust ha ne vefe ket kar an anv-se d'an anv FOLGOAD; *Koad de-liaouek?* (goulodkadur F. Kerveilla). Neuze e vefe koulz skrivañ **Ar Feuilh Cf. Kerfeuilhenn** e brezhoneg.
- 5 - An Aotrou **Frañsez-Olier ar Gow** a oa ganet e Sant-Varzhin-Korle d'ar 4 a viz Gouere 1739. E eont, diouzh tu e vamm, an Aotrou Loëiz Briand, a lezas e garg gant e niz d'an 10 a viz Du 1764. Goude bezañ touet al le a fealdig ec'h en em zislavaras d'an 21 a viz Mae 1791 er «yezh keltiek» (en langue celtique II). Gwel. Lemasson Actes des Prêtres Insérmés dans le Diocèse de St-Brieuc, Prud'homme 1927, paj. 198 sq.
- 6 - A Lemasson: Manuel pour l'Etude de la Persécution Religieuse dans les C.d.N. durant la Révolution Française, Roazhon, 1928.
- 7 - Adkaout a raimp Plagad diweshoc'h a-unan gant parrezioù all a-hed harzoù ar yezh adalek Treveneg betek Sant-Karadeg-Loudieg.

torret, skol rust an emgannoù er Vande betek Granville ha ladhaged Savenneg, an toul-bac'h e Brest, evitañ hag e dud, gant marv e eont hag e vamm. Tamn-ha-tamn emañ talvoudegezh ar c'hador hag ar pennrener o tiwan hag o kreskiñ. Kompren a reer e tuler dirak an dizampartiz hag an taolioù trubard, an afer Kiberen. Diwezhatoc'h e teu eurioù an trac'h (touellus avat I), o lakaat ar Chouanerezh da vezañ mestri er vro. Gwelloc'h eget LA VARENDE e laka sklaer Jean RIEUX bolontez fall ar Britsed (Kont Provañs ha Kont Artez); kemmet e vije bet marteze penn-da-benn an traoù ma vijent deuet war an douar-bras da gas ar brezel en-dro: moarvat ne felle ket dezho adgomit ar vail gant skoazell ar Vretoned... Souezhat e chomer atav dirak fealdig J. Kadoudal e-kefever ar Vourboned. N'eo ket ur sod, pell e-kanano: n'eo ket poell politikel na poell-brazel eo a vank dezhañ. Neuze? N'emañ ket o klask distro ar Vourboned abalamour dezho o-unan: n'eo ket se e bal, met hepen an dro-bleg evit daskorñ da Vreizh he frankizioù, ar frankizioù-se bet adskrapet digant en anv ar «Frankiz» I N'eo ket dallet gant pilpouerezh ar c'homzoù hag anv an demokratelezh. Ne chom ket J. RIEUX da demal evit diskleriañ n'eus evit Kadoudal a vir vail nemet an hini a zeu eus ar Gwir, bial kensakret en un doare bennak gant ar c'hantvedoù ha gant an oledadur a-barzh Doue, Echu eo bremañ mare an oledadur-se, ha da grediñ e vefe ne c'hell ket Bro-C'hall adkavout abaoe mare Loëiz XVI, ur vail kreñv ha didabud, pa chom distabli ar vuhez politikel. Evit Jord ne oa ar roue nemet benveg an Aotrou Doue evit ma vefe saveteet ar feiz; e uhalvenned na oa ket «Ar Roue», met «Doue ha minn Bro».

375 pajenn: dav e vije bet marteze ur skrid frammetoc'h. Un tammig evel gant ar filmoù o pegan, o stagañ ar skeudennoù dre rummaoù, e komz J. RIEUX diwar-benn an den-mañ-den, diwar an dra-mañ-dra, hep klask skoulmañ an traoù etrezo, hep an «tremen lennegel-se», evel ma lavarer, emeur kustum da gavout er skridoù; setu aze ur stumm-skrivañ hag a gaver meur a wech er romantoù a-hiziv; ne oa ket ar c'hiz-se avat gant an istorourien. Marteze ne vez ket ken sklaer dibun an destenn, met alies e teu da vezañ buhezecoc'h ha nerzhusoc'h.

A-wechou e komz ar skrivagner ouzh al lenner evit lavarout dezhañ penaos en deus tizhet kaout un diell bennak, penaos eo deuet da anaout doareoù ur c'hastell pe ur c'hornad-bro bennak, e pe stad emañ an traoù eno hiziv; un tammig evel ma rafe ur marvailher; ha n'eo ket ur stumm displejus.

An oberenn kemeret en ha fezh ne deo ket displejus: ne adro ket ar skridoù embannet araozi war an hevelep danvez-ur skoilh diags tec'hout dioutañ avat! Amañ hag ahont ur faziig dibouez. Kreññ a reomp ez eo mat, ez eo ret e vefe embannet evel-se levrioù nevez war un danvez anavezet dija, ha pa ne vefe tra nevez abet da lavarout! Ankounac'haat a reer ar skridoù koshoc'h. Prenet e vo eta al levrv-nevez-mañ ha brudet an haroz ur wech ouzhpenn: gwel-la-se evit Kadoudal hag evidom -ni, Bretoned.

J.C.

Yves LAINE, **Europe, rendez-nous la mer** (Négociation maritime, atout majeur pour la Bretagne), CELIB, 1976, 232 paj., prix: 30 L.

Setu ur studienn deknikel embannet dindan gwarant ar C.E.L.I.B. Moulset eo bet gant servijou Skol-Veur Roazhon, a-lec'h bezañ gant un ti-mouerezh a-vicher, ha setu perak n'eo ket ken brav marteze evel ma c'hellje bezañ -ar pezh na vir ket outi da vezañ an oberenn a dalvoudegezh savet gant un ispalour o labourat abaoe pemzek vloaz zo war an darvez-se.

N'eus keñ ebet er studienn-se a gudennoù-pesketeerezh, nag a gudennoù saverezh-listri; ar gerioù etre kromelioù lakaet da heul an titl pennañ a ro dirp da c'houzout gant peserit tachenn emañ o pladñ: ar c'henverzh etrevroadel dre vor evit Breizh, ha dreist-holl evit an Naoned-Sant-Nazer, ar porzh end-aeun e-lec'h m'emañ an oberour, Yves LAINE, o labourat. Stad an traoù dac'h, stad an traoù hiziv, an diasterioù en abeg d'un «hinterlands» bet krouet gant ar Gouarnamant gall ha troet nemetken war-zu an douar; setu perak ez eo brasoc'h komeur ar marc'hadoù gant ar porzhioù-mor all; gall pe estran. Sklaer eo diskouezet pegen fall ez eo stad an hentoù, ken an hentoù diabarzh etre Norzh ha Su Breizh, ken an hentoù diavaez: gourhent ebet... Stad an hentoù-houarn.

Da ziskouez pegen talvoudus ez eo ar mor evit krouñ pinvidigezh ur vro, e ro Yves LAINE skouer Danmark, Norvegia, ha Gresia. E pep hini eus ar re-mañ -nabaut a bledra naturel dezho- ez eo etus ar mor eo e vez tennet ar binvidigezh pouzusañ, eus ar c'henverzh etrevroadel gant gant o listri; dre-se, broioù bihan evelto, enno ur boblañ rouez

a-walc'h, a zo en em savet betek ar renk kentañ dre ar bed. Merdeñ a ra o listri evito o-unan, met ivaz ar broioù all.

War-lerc'h ar rann-se eus e levrv, e lavar Y.L. charsoù (mat pe fall) pep porzh-mor, a Breizh. Gant ur gomz a spi, ec'h echu e levrv, anezhañ ul levrv-stourm, rak dindan dalbenn an destenn, un talbenn harpet-start war aifrou ha stadegoù, ez eus aze ur benveg kinniget da bastred a-raok ar stourmerien vreton, met ivaz ur brouenn eus al Liger nozuz hag enepreizh an diariann eus al Liger Atlantel eus ar peurrest eus Breizh. Ne blijjo ket marteze d'an holl; n'eus forzh I Gentañ emañ ar wirionez.

J.C.

Jean-Pierre RICHARDOT, **La France en miettes**, 224 paj. Belfond, 1976.

Ganet en Alpoù-Provensa, desavet e Menez-Kevenna, e Normandia hag er Suzh Roman... Pevr den kozh I Tri eus broioù ar yezh-Ok hag unan eus bro ar yezh-Oil: setu Richardot. Un den eta eus ar gwellañ-plaset evit barn ha keñveriañ ar pobloù disheñvel strollet er Stad c'hall, un den eus ar gwellañ-plaset evit barn ar stadrenerezh diazezet war ar federallezh, perzhioù mat ar seurt stadrenerezh e-lec'h n'eo ket broioz tud vut, met tud hag a c'hell lavarout o meno ha diskoulmañ o-unan o c'hudennoù.

Goude un diviz hir a-walc'h war an danvez dre vras, e komz pennad war-lerc'h pennad diwarbenn Okitania, Breizh, Korsika, Elzas: bewech e tagas da goun eus diazezoù listri ha gouarnel o gwirioù. Sebezet e chomer dirak barboilegezh he digested ar Vail, en desped d'an darvoudoù tremenet en Indez-Sina, El-Djazair (Aljeria) hag e lec'hioù all. Kenderc'hel a ra bepred gant an hevelep faziou; hag hervez Richardot, a vazo, deiz-pe-ziez disoc'hioù heñvel ivaz.

Muioc'h-mui e vez skrivet levrioù diwar-benn ar federallezh, E-touez ar Vretoned, Yann p-Boupinot (Doue d'e barfono II), Yann Fouere ha re all, o deus labourer war an danvez-se, meur a vloaz zo dija, marteze an un doare seoc'hoc'h hag hervez doare-sellad ar meizour. Er c'hontrol, aas-tre, ha plijus-tre ez eo Richardot da lenn, dezhañ an donezon da gaout skouerioù, gerioù resis, skeudennoù souezhus, en ur ger un dro-bienn viciuek evel ma'z eo naturel d'ur mab eus Broioù-an-Holl I Netra eus doare ur skolaer pe ur c'helenner, met fedoù, stad wirion an traoù, ha dre-se un destenn eus an talvoudusañ.

Chom a ra meur a dra gant ar C'hallaoued da zeskñ diwar-benn an istor gwir, diwar-benn an doare ma voe savet Bro-C'hall; tennñ gwirioù ar pobloù, tennñ ar feurioù ha klask hepen mad hag interest ar veiz-greiz bewech, Zoken, en dist a hiziv, en desped d'o diskleriadurioù a objektivlezh, a kendalc'h al levrioù-dorn evit ar skolioù kentañ, ar skolioù-etre hag ar skolioù-meur, da zeskñ un istor-fals, breiz-heñchet. Ret eo mirout dirak an daoulagad e chom kalennerezh an istor ur benveg da stummañ spredoù ar pobloù, ur benveg politikel galloudus etre d'ocour ar Gouarnamant. Distrujet e voe dre urzh ar roue Hrist III an embannadur kentañ eus Istor Breizh gant Bertrand d'Argentan, rak ne oa ket mat lavarout a eo ket lakaet ar Vretoned da sinañ dre heg feurenglev 1532.

Goude an Dispac'h bras, memes tra : fall kement tra bet graet gant ar Rouaned ; n'eus nemet ar Republik o talvezout un dra bennak. Lavaret e vo deomp a displeger an darvoudoù en un doare objektivel, hep o falseth ; lakomp ! Met ma ne lavarer ket pep tra, ma lezer a-gostez darvoudoù pounius pe vezhus, en ur ger, ma rœr un dibab evit harpañ un dezenn bennak, ne c'heller ket mui komz eus istor diutnek ; ha kement-se ne deo mui istor e gwirionez, met ur benveg da zistummañ ar speredoù. An istor mac'hagnet-se, kelennet a-hed bloavezhioù ha bloavezhioù a zo en em silet tamm-ha-tamm e spered pep «sitoians» ; hag hiziv ez eus kelennerien, skrivagnerien, kelaouennerien pe gazetennierien ha kalz a dud all hag a ginnig a feiz vat, an dastumad-se a zarvoudoù kempennet, evel istor gwirion Bro-C'hall : istor ofisiel, ne nac'han ket, met istor gwirion, se 'zo ur gont all... Dre-holl ez eo an istor-se eo a vez kavet ha klevet a-berzh an uhelidi bolitikel, ar brezegerien hag ar skrivagnerien. Ha ma fell daoc'h lavarout ur ger bennak a-enep, en anv ar Wirionez, ez oc'h kerket laket da betrountek, da baotr untek pe zizeek, gant ar vroadelourien c'hall ken a-zehou, ken a-gleiz.

Gant martezañ e vo lennet, intentet ha degemeret oberenen ken talvoudus J.P. Richardot gant 10 000 a dud -hag e vefe se, e Bro-C'hall, evit ul levra-seurt-se, un taol kaer e-kefev embannañ a-chomo daou vilion hag hanter-kant a C'hallaoued hag a gendalc'ho o spered da vezañ breinet ha falset gant ar gelennadurezh ofisiel... Evel just, ne gomzo nag ar skingomz nag ar skinwel eus al levra-mañ leun a zarnvez randius ; risklet e vefe da vezañ, evel ur vombezenn atomek vihan... Nebeutoc'h a riskl a zo gant ur «Marc'h-a-Lorc'h» !

J.C.

Histoire de Brest, 400 paj ; 18 x 23, koinet (w.d. 110 lur). Ed. Privat, 14, r. des Arts, 31000 Toulouse.

E-touez ar rummadoù levrioù -istor embannet e Ti b-Privat eo deus er-maez, meur a vloaz 'zo, *ISTOR BREIZH* ha *DIELLOU Istor BREIZH*. Ha nevesoc'h 'zo, istor ur ger vras bennak, evel hini Roazhon. En dro-mañ setu *ISTOR BREST*. Grset eo bet an holl oberennoù-se e kenlabour gant meur a gelenner Skol-Veur (Roazhon pe Vrest), gant ar siou mat hag ar siou fall diaes diwall diout, stag ouzhi al labourioù a-seurt-se. Savet ma'z int gant kelennerien, ez eo mat al levrioù-se dreist-holl evit studierien, kentoc'h eget evit lennerien-etre. Un dra a-bouez eo eo kaout e dibenn pep rann-skrid ur bajenn o reiñ roll al levrioù gwellañ diwar-benn an darvez ; met ne siles, ez eo diseas, ponner, re deknikel, ha zoken briz-ouiziek, an dro-blunien hervez an hini en deus skrivet ar rannad-mañ-rannad. Evelloù ez eo Yves Le Gallo ur mestr-oberour eus ar gwellañ.

Diwar-benn Bro-Vrest hanamzer, ne ouzer ket kalz a dra ; furc'h e vefe, d'hor meno, hen anvez kentoc'h eget dañ paper gant menozioù plijus martezañ, met n'o deus ket kalz a dra da welout gant an istor ; menozioù o tennañ kentoc'h d'ar mojennoù. Dav ez eo d'al lenner bezañ diafizius pa wel lavarenoù o kregiñ gant *ezara*, pe troc'het gant un *ehop mara* bennak ; rak neuze n'eus menn ebet saur !

Brest e Breizh ? Meur a wech e seller ar ger-se evel ur ger estren, dre ma'z eo stag he holl vuhez ouzhi ar verdeadurezh-a-vrezel. Gwir-meurbet eo kement-se, met daoust ma'z eus un niver brasoc'h a estrenien eget ar c'herioù breizhat all, ez eo genidik ar bobl vihan a Vro-Leon ha dreist-holl a Oueled-Leon. Evel just, ez eo bet ar verdeadurezh-a-vrezel un nerzh-divrezhonekaat. En deiz a hiziv avat, e striver da zoberer al labour fall-se. Emañ ar gwir gant Le Gallo oc'h ober un diforc'h etre poblañs mesket-tre ar Gêr gozh ha karter Rekoruñs breizhekoc'h a spered.

E-pad meur a gantved ne voe eus kêr nemet ar c'hastell hag en e gichen un toullad diester a diez. Ne zeu ar c'hreskiñ nemet gant Richelieu, ha displeget mat eo pal ha labour hemañ. Met goude, setu un arriennad pajennoù, re hir evit gwir, o trevelenn ar emgannoù war vor, e dibenn ar XVIII^{vet} kantved, pe e-pad an XVIII^{vet} kantved. N'eo se eo istor Brest, daoust ma oa kêr porzh-stagañ al listri-brezel. Er-maez eus ar sujed emañ kement-se.

Dedennus ez eo ar pajennoù diwar-benn an Dispac'h, e Brest. Souezhus eo gwelout pegen kref e voe nerzh ar Frañmasoned evit heñchañ an dud etrezek ar Reveulzi, tapout krog er stur ha kas ar stourm a-enep an liz. 'M eus son, n'en deus ket gouezet ar skrivagner chom objektivel ; re daer ez eo e stumm da gomz diwar-benn an dud-a-liz ha da damall dezho bezañ enebourien an Dispac'h. Ger ebet amañ diwar-benn labour guzh ar Frañmasoned a-enep an liz hag a-enep an heskinadeg graet d'ar veleien. Da grediñ eo ivez, ez eo un tammig heget o komz diwar-benn ar Jirondined hag ar Federalizezh vrestat. Evitañ e oa bet ezhommi eus ar «Sponterezh» hag eus an «Dibennerezh» da savetiñ an Dispac'h, e Brest. N'eo ket anvioù an Dispac'h herien vrestat eo a vank ; met n'eo ket meneger ar beleg Glodda Laport, ken mat evit ar bobl vihan, bet toullbac'het evel «didous», kaset da Bariz ha drouklazhet e-kerz Lazhadegoù Gwengolo 1792. Dlead ur gwir istorour ez eo lavarout an traoù o plijout dezhañ, met ar re all ivez.

Poellekoc'h ez eo Le Gallo. Diskouez a ra pegen dilezet eo bet ar porzh ha kêr gant Napoleon Ier, Barnet a chomer o lenn pegen don e oa ar spered enebourien e-touez an ofiserien-vor pe ar vourc'hizien. Met pegen kaer ez eo ar bajenn o tanevelañ an distro d'ar relijion diwar labour ur person deus diwezhatoc'h da vezañ Eskob Kemper : an Aotrou Graveran, ar poseionoù kentañ er-maez eus an ilizoù, berzh-mat ar Mision e 1826, goude c'hwitadenn ar Mision difennet e 1819 ; an div drederenn eus ar c'haleourien o c'houlenn komuniñ.

Taolennet mat ez eo ivez striv an eil Impalaerdaed a zo chomet bev-buhezek ar soñj anezhi e spered Brestiz kozh. Met goude-se, pajennoù ha pajennoù diwar-benn an emdroadur war dachenn ar politikerezh hag ar gevredigezh e-pad ar c'hant vloaz diwezhañ. Perak dibunañ dre ar munud, araokadennoù pe gilaedennoù an holl strolladoù politikel ha sindikaded, Sifroù hag anvioù soñj-kont, traoù o tiskouez labour un den-a-studi kentoc'h eget labour un istorour ; ken e teu ar skrid da vezañ divlaz. D'hor meno, e vefe bet gwelloc'h tennañ an un doare esun ha sklaer, ar c'hentelloù, eus ar sifroù-se, ha lakaat ar sifroù o-unan en notennoù.

Er c'hontrol, berr eo, aston, ar pezh a gontter diwar-benn bloavezhioù-brezel 1940-44 e Brest. Setu-aze ur marevezh e-bouez vras en istor Brest : distrujet kêr, adsavet kêr, pe gentoc'h savet ur Gêr

all, disheñvel. Ger ebet diwar-benn donedigezh an Alamaned, kouz lavarout, spontadeg ha tec'hadeg an dud, peñsaedenn ar «Vauquois» leun a re ysouank o tec'hout kuit. E berr-gomzoù ur skrid graet dreist penn-biz. Evel-just, sed aze «darvoudoù», hag emañ ar c'hiz bremañ gant an istorourien da ober fae war an darvoudoù sellet evit traoù didalvoud. Met e gwirionez penaos ha peur e kemm istor ur vro pe ur bobl nemet gant darvoudoù bras, brezelioù hag all ? Penaos e veve Brestiz dindan bell an Alamaned ? Ne ouezo ket al lenner : met ne oa ket ur vuhez fentus. E-keud-se e lakomp marteze hor biz war ar gwiridig evit pezh a sell ouzhi al labour-mañ : un oberenn e-skiant hep mar, met un displeg ven hep buhez nag eme emañ. Re a gelennourien n'o deus ket displeget na santet mat, marteze- kalon Brestiz kozh. Eno e vefe ar rebech brasañ da ober d'un oberenn ken talvoudus a-hend-all.

Da glozañ evelkent, lavaromp ez eo taolennet mat stad an traoù en deiz a hiziv, gant menozioù mat evit an amzer-da-zont.

J.C.

ERWAN AR MENGA, *Breuziezh Vreizh*, 1970, Na ture et Bretagne, kentskrid gant H. Caouissin, Paj. 164.

Evit ober ar rantañ-kont eus al levra-mañ e vefe trawalc'h dibab un toulladig eus menozioù H. Kaouissin, an hini en deus savet ar raskrid d'al levra hag eus menozioù Y. Brekilien a lennomp war ar goio. Ul levra dalvoudegezh ez eo, dra ma'z eo ul levra istor, ul levra savet hervez rolennoù an istorouriezh, ul levra o tiskouez ur wech ouzhpenn plouzerezh ha youl-fall gouarnamant ar Frañsiziñ o nac'h ouzhi bro ar Vretoned ar gwir o deus da anaout istor o bro. Ha neuze ul levra-istor skrivet e brezhoneg, ar pezh ne deo ket un dra eus ar pezoñ.

Al levra eta, a gont dimp istor, irienn Markiz ar Roueri, irienn hag a voe darbet dezhi mogañ an Dispac'h. Pennañ den an istor-se ez eo evel just, ar markiz e-unan, daoust ma komzer ivez eus e gevelerien, na petra 'ta. D'hor meno, e vefe bet gwelloc'h marteze lakaat evel stagadenn roll an dud a gaver er pennad TONKADUR HINIENNOÙ ; tu a vefe d'ober un dibab warno da vitanas. Evel un istorour e skriv Erwan ar Menga, evel unan hag a bouez e c'herioù, unan ha na venn ket koutoniñ paper ; setu perak ez eo sech un tamm an danevel, amañ hag ahont. Ar gwellañ pennadoù moarvat ez eo an hini a gont marv ar Roueri, hag hini Prosez an 18 a viz Mezheven 1793, met bez'ez eus lodennoù all el levra hag a lenner hep skulzhañ.

Bras eo avat mettoù an oberour, rak kalz a ziaesterioù en deus kavet war e hart evit sevel e levra. Da gentañ, pourchas an dielloù a oa ezhommi, rak estreget levra J. LENOTRE : «*Le Marquis De La Rouerie et la Conjuration Bretonnes*» (hag a zo dre vras evelkent diazez al levra-mañ) en deus studiet ; furchet an deus e Dielloù-Stad Pariz, e dielloù an li-ha-Gwilun, e dielloù ar Morbihan, e paperoù familhoù 'zo. Un diaester all a oa ar ganiadur da zibab evit komz eus ar Reveulzi, eus ar strolladoù a bep seurt, eus kargidi al lazioù-barr, eus an tolpadoù politikel ; re nebut a labourioù e brezhoneg war an dachenn-se a oa evit asaat e labour d'an obavour. Un diaester all a oa c'hozh ;

an anvioù-tud hag an anvioù-lec'hioù, evel anvioù ar parrezioù, rak ne gomz al levra nemet eus lec'hioù ha parrezioù eus Breizh-Uhel, anv brezhonek resis ebet dezho. Da c'hras Doua, ez eus bet unan hag en deus digoret an hent, un toullad bloavezhioù 'zo : Teofil Joussef (Doue d'a bardono !), ha gallet en deus E. Menga en am vat eus e labourioù ; ha da vezañ suroc'h a-se da vezañ komprenet, en deus lakaat e dibenn al levra, paj. 159, etroidigezh un toullad anvioù-lec'h. Ur gartennig-douronlezh ne vefe ket bet a re, kennebut.

Peseurt menozioù a sav e spered an den dra ma lenn al levra ? Anat e teu da vezañ e voe ar Reveulzi an afer spontus, ha n'o deus digarez ebet ar Frañsiziñ, goude ur seurt lazhadeg digerez, d'en em dremen evel pobl seurt, na da gemer glour Peadra a zo ivez da chom sebezet o welout pagen sonik e oa Kont Provensa ha Kont Artez, hag a zlee donet da vezañ diveshoc'h rouaned dindan an anv a Loiz XVIII ha Charlez X ; gwir eo, ne venent ket anaout risklañ o zammig kroc'hien o tonet da stourm war an douar-bras. Anat eo, ur wech ouzhpenn, ez eo bet kenkizet Breizh gant an Dispac'h gall, a-enep da feur-emglev 1532. Un dra souezhus : penaos an devoa gallet an doktor Chavetel ober e labour a drubard hep tennañ diafiz tud-an-irienn warnañ ? Un den gwiall-akuit e oa hep mar ebet ; hennezh eo dreist-holl a voe penn-kaoz d'an irienn d'ober chat, ha da gale a dud da vezañ dibennet. Setu amañ ar pezh a skriv Erwan ar Menga da glozañ e levra : «*Hop yudazerezh Chevetel ez eus da grediñ e vije bet diskaret an Dispac'h hag ha devija Breizh adkavet hoc'h emrenezerezh -ma n'eo ket ha dshualled. Kalz a lazhadegoù hag a wellerezhioù ne vefe ket bet anezho kennebut. Ha moarvat e vije bet an tavañ a oa bet eus an Dispac'h un abeg da ober ar buannañ ar gwellañ an adreizhadennoù a oa d'ober war dachenn ar politikerezh hag ar gevredigezh.*

N'eo ket aez gouout peseurt menozioù resis en devoa Markiz ar Roueri o sevel e irienn ; dshualliñ Breizh ? Distreiñ d'ar estatu quo gant sikour ar roueiezh ? Bez'eo ar roue un dra bennak evitañ, pa'z eo ar c'helou eus marv Loiz XVI war an dibennerezh, a reas d'an derzienn sevel d'e empen hag a voe penn-kaoz d'e varv dezhañ e-unan.

KLERG

R. HEMON, *A historical Morphology and Syntax of Breton*, The Dublin Institute for Advanced Studies, 1975.

En deiz a hiziv n'eo ket al levrioù eo a vank da studiañ ar yezh ; ar yezh kozh gant labourioù L. Fleuriot, ar yezh a-vremañ gant Yezhadur bras F. Kervilla, nag ar yezh a-vez graet anezhi ar Brezhoneg-Krenn, gant labourioù E. Emond, Aboosen, hag all. Da glozañ kement-se e talc'h R. Hemon gant e C'heriador Istor... Daoust ma oa bet embannet warlene (1976), e vefe paeñ-hed tremen hep menegiñ al labour savet gant R. Hemon war stummadur ha kavardur ar brezhoneg e-pad ar c'hantvedoù tremenet. Ul levra moulet-brav, evel al levrioù all moulet gant THE DUBLIN INSTITUTE, 328 paj. Peadra da studiañ, hag mar ebet !

El levr-mañ e weler penaos eo deuet ar yezh da vezañ ar pezh ma'z eo hizh... Ur yezh a zo un dra vezh hag e zalc'h da vorit war-raok en ur genderc'hel da gemmañ : mirout, dilezel, amprestañ, en em rannañ e meur a rannyezh, setu tonkadur pep yezh, ha dreist-holl ar yezhoù-pobl, ar re n'int harpet gant ur vuhez lennegel ha speredel kreñv, gant darempredoù stank etre ar re a ra ganti, dreist-holl ar skrivagnerien, an dud uhel, ar velestrourien... Ken boaz ez omp da gaout d'ober gant rannyezhoù, ma soñj ganimp a-wechoù e tle bezañ ar rannyezhoù-se traoù bet a-viskoazh. Sur-mat n'eo ket e levr R. Hemon eo e vo kavet nemeur a dra da harpañ ar gredennoù. EVEL m'en devoa merzet L. Fleuriot e oa d'ar brezhoneg skrivet ur stumm urvan en amzer gozh, setu ar pezh a c'heller tennañ adarre eus oberenn R. Hemon. Traoù boutin evel «gwelloc'h», «muic'h», «gwashoc'h», «kentoc'h», a zo traoù ha n'int ket gwall-gozh er yezh. Evit «gwelloc'h» n'en deus R. Hemon kavet skouer ebet anezhañ kent an XVIII^{vet} kantved, «gwashoc'h» war-dro ar XVI^{vet} kantved, «kentoc'h» en XVII^{vet} kantved. Ne lavar ket R. Hemon ne dint ket koshoc'h eget se, e gwirionez, rak gallout a rae ar bobl ober gant kent na oant ket lakaet dre skrid, met n'eus forzh, traoù nevez a-walc'h ez int sur-mat ar yezh.

Pa welomp dindan hon daoulagad-ni, koulz lavarout, ar c'hemmadurioù o vont a-darnmoù e genou ar bobl draist-holl ar re yaouank, met ivez e genou brezhonegerien gozh, e weler e levr R.H. Kemmadurioù diazezet-mat evel ar c'hemmadurioù-c'hwec'h goude : tri, pevar, nav, tri zra, pevar zi, nav flac'h, hag all.

An implij ken boutin, e Treger, Leon, Goueloù eus ar stummoù ac'hanon, ac'hanout, anezhañ, anezhi, ac'hanomp, ac'hanoc'h, anezho, n'en deus R. Hemon kavet roue ebet anezhañ, nemet ur wech hepken evit ar stumm anezhañ, e brezhoneg-krenn. Fidelec'h ez eo chomet yezh Gwened d'ar boaz kozh, war ar poent-se... Evit pezh a sell ouzh an derez-kevatall MAR, o klotañ gant ar C'herveveg MAR hag ar C'hembraeg MOR, e verk R. Hemon e c'hell bezañ bet chomet pelloc'h e yezh Gwened eget e lec'h all. A c'hell bezañ, rak pa oa bet adembannet INIZ ER VERTU e 1925 e oa bet miret MAR GOH Oé = ken kozh e oa. Perak en defe lezet an Aotrou Prillaeg ar gerioù-se ? Gwir eo e oa an Aotrou Prillaeg-se ur mailh war ar yezh hag e kave marteze adveañ an derez-kevatall-se.

Paj. 50, e komz R. Hemon eus an derez-keñverista (derezh uheloc'h) hag e veneg ar ger ESTR (estregtet). E yezh Gwened e leverer istroc'h (leid ur ush). E Bro-Dreger e reer gant istoc'h 'vit pe istoc'h' wit.

Bev-mat ez eo bepred ar ger nesañ, nesoc'h e Bro-Lannuon, implijet ken aes ha tost, tostoc'h.

Deoust d'ar pezh a lenner paj. 55 : The corresponding comparative (eus diwezhatoc'h) DIVEZOC'H «stara». R.S. paj. 51 is never used today, ez eo bev bepred e Bro-Lannuon ar ger-se distaget, hervez gliz Treger : diweoc'h (diwezhatoc'h).

Ne ouzon ket hag-ef ez eo ur mark emañ ar yezh o trefi, pe ez eo ur stumm kozh, met bremañ da heul an sraogenn HEP (gwel. paj. 97) ne glever mui e Treger, nemet Hapon, hepout, hepañ, hepl, hepom, hepac'h, hepe. N'eo ket meneget ar levr-mañ gant F. Keryvellet e Yezhadur paj. 334.

Ar stumm enna (paj. 98) eo e glevet e Treger ha n'eo ket etre.

An neb a studio a-dost oberenn R. Hemon a welo nag a draoù he deus lezet ar yezh a-vremañ da gouezhañ eus ar yezh kozh, hag ivez petra he deus pep rannyezh miret eviti. O vezañ m'eo diazezet al labour war an testennoù skrivet -ha moulet dreist-holl- ez eo riskus bezañ re hardiz evit kinnig disklariadurioù re c'hroffs, met war a seblant ez eo bet ar XVI^{vet} kantved unan hag en deus roet lañs d'ar rannyezhoù. E-keñver istor : ez eo er c'hantved-se eo e voe sinet feurmeleg Breizh ha Bro-C'hall, 1532. Evit pezh a sell ouzh rannyezh Gwened, arabat disoñjal e voe Bro-Wened unan eus an tachennoù-e-lec'h ma reuzias da vat brezel Hérezh Vreizh, hag e c'hell ar brezel-se bezañ bet unan eus an abegoù a reas da rannyezh Gwened en em zispartiañ diouzh ar rannyezhoù all ha mont mui-ouzh-mui war zishevelaat. Sellit evat petra a lavar R. Hemon diwar-benn ar deziadoù pennañ e-keñver ar stumm-mañ-stumm.

N'hon eus ket gallet er reñtañ-kont ber-mañ menegiñ dre ar munud an holl binvidigezhioù a zo e levr R. Hemon : 118 paj, gouestlet d'ar verboù, ar pezh a ziskouez pervedheñ al labour.

Un nebeudig mankoù a weler amañ hag ahont. Paj. 131 (et 78) : piv ; pin (?) evit pyou moarvat. Paj. 168 : pevar den koz all var'n ugent troet 84 other old men e-lec'h 24.

Ul levr o teurel kalz a sklerijenn war istor hag emdroadur ar yezh, setu petra eo oberenn R. Hemon A HISTORICAL MORPHOLOGY AND SYNTAX OF BRETON, ha sur-mat ar gwellañ labour war ar brezhoneg-krenn ha brezhoneg deroù an amzervezh modern-ha gwellañ levr R. Hemon war ar yezh gant ar Geriadur Istroel, eveljust.

Geraint ELFYN JONES, Bywyd a gwaith John Dyfnallt Owen, 140 paj, priz 1.75 lur saoz.

Ul levr moulet-sklaer gant ur golo kalet, o rañ un albez eus buhez ha labour ar Reverant Dyfnallt Owen (1873-1956). Anavezet mat e oa Dyfnallt Owen gant tud an Emsav, e Breizh. Ur mignon bras e oa d'an Aotrou Perrot ha bet meur a wech e Skirigneg. An Aotrou Perrot diouzh e du, e oa bet o R. Hemon en toull-bac'h goude ar brezel, ha pe oa bet e brosez e Roazhon, e 1946, ez eo Dyfnallt Owen a savas da gentañ evit hen difenn, ken ma rankas ar gouarnamant plegañ mezhek da lezel R. Hemon en e frankiz. Un tamm brezhoneg a ouie D. Owen, met dreist-holl e vab, an Dr. Geraint Owen a oa barrek war hor yezh ; anavezet e oa Mairion Dyfnallt Owen, e verc'h, gant ar polis-gall dre ma taremprede patroed Breizh-Atao !

Al levr-mañ a gomz evel just, eus bugeleaj, eus studioù D. Owen, eus e labour evel pastor, barzh, lennegour, istorour. Fetis avat ez eo pep pennad, dre ma'z eo un diverrañ eus ur barn dielloù e weler ar roll anezho a dibenn pep pennad end-eeun. Ne reer deomp ata nemet ar vuodenn eus an dielloù, koulz lavarout. Ar pep talvoudusañ evidomp-ni, Bretoned -ha c'hoazh e karfamp klavout hiroc'h, na petra 'ha i -ez eo ar pezh a leverer diwar-benn darempredoù Dyfnallt Owen gant Breizh. Rak larout a rae Breizh, ar «gwir Vreizh» evel ma lavare, da lavarout eo, ar «Vreizh vrezhonek», a oa evitañ e sil vammvro :

A'I Lydaw oedd ail Eden (Hag e Vreizh a oa un ail Eden) evel ma lavare W.J. Gruffydd diwar e benn.

Kalz a zielloù en devoa D. Owen o sellout ouzh Gorsez Breizh, hag an disrann en em gavet enni, met divizet en deus war e destamant na vefe ket digoret an dielloù-se hag a zo e Levraoueg Vroadel Kembre, a-raok dibenn ar c'hantved-mañ.

Dastumet en devoa ivez e skridoù diwar-benn Breizh, en ul levr O BEN TIR LLYDAW...

Ar pezh a zo kausas gant el levrioù kembraek ez eo gwelout an anvioù-lec'h dindan o stumm gallek hepmuken. Gwir eo, daoust d'ar pezh a grader, n'eo ket gwall-anavezet douaroniezh Breizh gant meur a hini eus tud Kembre. Oberour al levr o komz eus beaj O.M. Edwards e Breizh e 1889, a lavar ken dinec'h ha tra «Pa'z eus O. Edwards d'ober ur veaj da Vreizh, ne weladennas nemet ul

Iodenn vihan anezhi, da lavarout eo ar c'hornad-bro-en-dro da Sant-Maloù...» E gwirionez e oa bet ivez o welout Bro-Dreger, Lannuon... Montroulez... Hag evel ma ouzoc'h, ur filpadig hent a zo evelkent etre Sant-Maloù hag ar c'harioù-se ! (1).

NOTENN

KLERG

1- Gwelout TEITHIO 'R CYFANDIR : Gweithiau Syr O.M. Edwards, Canmwyddiant 1858-1958, paj. 179 sq : Tro Yn Llydaw. El levr-mañ avat, e ranker meuliñ an embannerien o deus bet roet d'ar c'harioù ha bourc'hioù o gwir anv brezhonek, war-bouez unanig bennak : Pampoull, Kenti, Ar Roc'h-Darrien, Langoad, Lannuon, Perrot, Tregastell, Montroulez, Landivizio, h.a.

Un draig bennak a gaver diwar-benn D. Owen war Varr-Heol, niv. 10, Meurzh 1956, paj. 14-15.

REUZIOÙ ER BED-mañ

PER AR MAENOUR

Abaoe m'emañ hon tammig pellennouzar oc'h ober he zro dre an oabloù ez eo aet a reuz da reuz, hag abaoe m'emañ mab an den oc'h ober e dreuz warni ez eo bet ken gwazh all evitañ : stourm ouzh al loened hag an dud : emgann ha brezel eo bet e lod re alies ; stourm ivez ouzh an natur a zo en-dro dezhañ, an natur a ro dezhañ he finvidigezhioù, met ivez a ro dezhañ da c'houzañv he fennadoù follentez : yenien ha tommder, sec'hor ha dour-beuz, arne ha korventenn en deus bet da c'houzañv evit dont a-benn da wellaat stad e vuhez. Hag ivez ar stourm ouzh ar c'hleñved. Ha bremañ zoken ma ranker anzav hon eus kalz a aezamant evit bevañ, e vez bec'hiet an dud koulskoude gant preder hag enkre, ha ne dikhont nag an eürusted nag ar joa-bevañ.

N'emañ ket em soñj avat sevel ar pennad-mañ diwar-benn ar reuzioù niverus degaset gant an dud da dud all, met plediñ a ra gant ar re a zeu warnomp diwar-goust an natur.

AN DOUAR O KRENAN

E Breizh e vevomp en ur vro hag a vez rouez da unan bezañ spontet enni evel abeg da grenadennoù an douar ; kement-se ne deo ket gwir bepred e kornioù a zo eus ar bed, hag abaoe penn kentañ ar bloaz 1976 ez eo bet stank ar c'heleier diwar-benn an distruj degaset gant an douar o krenañ.

Kran-douar ar 4 a viz C'hwevrer a reas evel-se kalz a zismantr e republik ar

Guatemala, unan eus broioù Amerika Greiz. Gwall skoet e voe dreist-holl kâr-benn ar vro, Ciudad da Guatemala, a voe distrujet enni 58 000 ti (war-dro seizh-kant mil den a oa o chom eno), met ar vro a-bezh e voe lazhet un 23 000 bennak a dud dindan an dismantrou pe an disac'hadennoù dour, an departamant ar gwashañ tapet o vezañ bet hini Chimaltenango, e tu ar gornaoueg e-keñver ar gêr-benn, hag a gollas ennañ 13 500 den o buhez, war ar 194 000 bennak a dud a oa o chom ennañ.

Ne deo ket ar wech kentañ da Ciudad de Guatemala da vezañ strilhet evel-se, ha ken bras droug a oa c'hoarvezet ganti e 1917, met d'ar mare-se e oa, gwir eo, kalz nebeutoc'h a dud o chom enni. E 1776 e oad en em lakaet da sevel ar gêr-se, goude ma oa bet ivez distrujet ar gêr-benn a oa araozi dre dair gwech, e 1689, 1717 ha 1773. Ar gêr-se a voe diwar neuze dilazet gant renerien ar vro hag arvet e vez bremañ La Antigua, ha n'eus o chom enni nemet war-dro 27 000 a dud, met ne seblant ket e vije bet gwall dizhet gant ar c'hren-douar diwezhañ.

Ne deo ket souezh e vije skoet gwech ha gwech all ar Guatemala gant gwall grenoù-douar, rak treuzet eo ar vro-se gant unan eus «kleizhennoù» bras ar bed, hag houmañ a vez arvet, gant an dud a zo o nicher studiañ an douar, linenn ar Motagua, an anv-mañ o vezañ hini stêr vrasañ ar vro, a gas ha dourioù da bleg-mor an Honduras.

E Kreizamerika ivez e voe distrujet ivez ur gêr-benn all, Managua, hini an Nicaragua, d'an 23 a viz Kerzu 1972, gant ur c'hren-douar, evit an teirvet gwech ivez abaoe penn kentañ an naontekvet kantved. D'an 8 a viz Eost diwezhañ ez eus bet c'hoazh ur grenadenn eno, met n'eus ket bet re a zistruj en taol-mañ evit doare.

E miz Mae avat e c'hoarvezas droug bras ivez e menezioù ar Frioul, e korn biz an Itali, a-us da gêr Udine. Dre eno e tremen ivez ul linenn distabiled e tonenn an douar linenn hag a ya pelloc'h etrezek ar gevred a-dreuz Yougoslavia, hag e miz Eost e krenas ivez an douar e Banja-Luka, ur gêr eus Bro-Vosnia, hep koll tud avat. Met gwashoc'h a c'hoarvezas un nebeud bloavezhioù a zo pelloc'h er gevred, pa voe distrujet ul lodenn vras eus kêr Skopje, kêr-benn Makedonia.

Ha d'ar 26 a viz Even e kollas da nebeutañ 9 000 den o buhez diwar-goust ur c'hren-douar a c'hoarvezas en Irian Barat, al lodenn eus ar C'hinea Nevez hag a zo e dalc'h Indonesia, ur vro enni menezioù uhel ha kaniennoù don. Ken gwazh pe washoc'h a c'hell bezañ c'hoarvezet d'ar 17 a viz Eost er memes rann eus ar bed, en Inizi Filipinas. Ha dreist pep tra e Mindanao, enez vras ar su. Amañ ne deo ket war an douar dizolo eo e krenas an douar met dindan Mor ar Celebes. Ar mor-se a zo anezhañ ur «mor kloz» ha don (ouzhpenn 5 000, ha zoken ouzhpenn 7 000 m er reter) etre Enez Mindanao en norzh, Ledenez Minahassa er su (anezhi ur rann eus Sulawesi = Celebes), inizi Sangihe ha Kawio ar reter, Borneo er gornoueg hag Inizi Sulu er gwalarn. Pa gren an douar e strad ar mor e sav a-wechoù gwagennoù bras-tre hag a ya da skeiñ goude war an douaroù a gavont war o hent, oc'h ober

muioù c'h a zroug eget ar c'hren-douar alies, pa'z eont da skeiñ war zoueroù izel poblet-kaer, ar gwagennoù bras-se a vez graet anezho Tsunami, un anv japanek, rak studiet int bet da gentañ e Bro Japan. Setu ar pezh a zo c'hoarvezet en taol-mañ e Mindanao, ar gwagennoù o vezañ aet da skeiñ war aodoù pleg-mor Moro ha war gêr Cotabato ha meur a vil den a gollas o buhez, skubet m'eo bet an arvor gant ur wagenn dek metr uhelder.

Ar gwashañ distruj a zo bet avat e Bro-Sina. Eno e c'hoarvezas d'an 28 a viz Gouere ar c'hren-douar krefvañ a zo bet er bed abaoe 1964, pa voe distrujet Anchora-

ge, kêr vrasañ an Alaska. Hemañ a c'hoarvezas tost a-walc'h ouzh ar gêr-benn Beidjing, a chom anavezotoc'h dre ar bed dindan an anv Peking, peogwir n'eus nemet 140 km etrezek ar reter betek Tangshan, ur gêr enni war-dro ur milion a dud hag a zo bet tost da vat peurzistrujet war a lavarer ; ar porzh bras Tientsin (pe Tianjin bremañ) a voe ivez kalzik distruj ennañ. Tangshan a zo ur greizenn labouradegoù hag ar mengleuzioù glaou a vije ar re vrasañ a vro Sina, gant kant hanter-kant mil den o labourat enne. Kalz tud, meur a gant mil marteze, a vije bet lazhet ; met Sinaiz ne deont ket da embann re greñv, o c'hollou hag ar gelaouennerien ne c'hellont nemet damc'hwesha ar wirionez... Meur a hejadenn all a zo bet abaoe er c'horn-bro-se, ha d'an 8 a viz Eost ez eus bet adarre ur grenadenn greñv a-walc'h, bet santet-mat zoken e Peking. Tud ar gêr-mañ a zo bet e-pad tost da deir sizhun o lojañ er-maez (ur seizh milion bennak a zo anezhe !) o vezañ ma oad war-c'hed eus ur grenadenn vras-all, met evit doare ne deo ket deuet... Un nebeud mizioù a-raok darvoud Tangshan o devoa Sinaiz roet da anaout e oa deuet o skiantourien a-benn da c'houzout pegoulz tost da vat e oa ur c'hren-douar da vezañ, ha da reiñ tu evel-se d'an dud da dec'hout diouzh o ziez a-raok na gouezhjar re-mañ war o c'hein. E Tangshan koulskoude ne seblant ket e vije bet gouezet un dra bennak en a-raok. Marteze e vo bet aet gwelloc'h an traoù er Shansi, ur rannvro veneziek war-dro 300-400 km er mervent da b-Peking, rak eno e krenas ivez da vat an douar d'ar 16 a viz Eost. Moarvat ez eo er c'horn-se eus ar bed eo ez eus bet lazhet ar muiañ a dud gant ar c'hrenou-douar, rak ur bern tud eus ar vro-se o deus graet o zi eno dindan an douar (al «loess» brudet, aes da doullañ, ha dalc'h dezhañ koulskoude), hag anat eo e c'hell, pa zeu an douar da grenañ, lein an ti disac'hañ war ar re a zo o chom e-barzh hag o beziañ eno ez-vev.

An div vro o deus ar vrud da vezañ skoet an aliesañ gant ar c'hren-douar eo Japan, er Reiter-Pellañ (hini 1923 dreist-holl a zo chomet brudet), ha Chile, an Amerika 'r Su (da skouer hini Chillan e 1939). Pellik 'zo bremañ koulskoude ma n'eus ket bet anv eus an div vro-se er c'helaouennoù, met ne vije ket ur souezh e vije bet a-benn ma lennot ar pennad-mañ, ar pezh ne deo ket da hatiñ evit an dud kaezh a vije tapet gant an diroll, anat eo. E Bro Japan da

vihanañ o deus desket an dud, tamm-ha-tamm, en em ober ouzh froudennoù an douar, savet e vez an tiez en un doare dereat evit ma c'helljent herzel start ouzh an hejadennoù gwashañ. Tostoc'h deomp ez eus ivez da nebeutañ div vro all hag a vez anv anezhe alies er c'heleier, Turkia hag an Iran an hini int, ha ral eo bloavezhioù ma ne vez ket un distruj bras bennak du-hont.

Amañ e Breizh, hag er pep brasañ eus broioù ar bed ivez, ne deo ket ken froudennoù an douar. Ur gridienn bennak a c'hoarvez koulskoude ur wech an amzer e korn pe gorn eus hor bro. An daou gren-douar krefvañ a zo bet dre amañ er c'hantved-mañ a zo moarvat hini an deiz kentañ a viz C'hwevrer 1925, diouzh an noz, hag hini an 2 a viz Genver 1959, abred diouzh ar beure. E meur a lec'h e tisac'has neuze zoken un tamm mogerenn bennak e stad fall pe c'hoazh un tamm torrod bet kleuzet dindanañ gant an dour. Ha ne deo ket er bloaz-mañ c'hoazh emaooc'h o riskl da vervel dindan dismantrou ho ti taolet d'an traoù gant ur c'hren-douar.

BERREGEZH DOUR

E Breizh e kendalc'h sec'hor ha krazien, ken gwazh ha biskoazh. E niverenn a zeu Barr-Heol e vo tu marteze da zisplegañ gwell penaos e vo bet an amzer e-pad an hafv, evel ma oa bet displek en niverenn 89 penaos e oa bet e-pad ar goañv (ha ret eo din amañ goullenn digarez digant al lennerien evit an taolennoù bet mac'hagnet gant an hini o frientans evit ar moulañ !) ; evit bremañ ne rin meneg nemet eus ar pep pouezusañ.

Pemp miz 'zo bremañ, abaoe an 22 a viz Meurzh, ma n'eus ket bet dre amañ, e tro Lannuon, o c'hlav da dreuziñ an douar. Souezh ebet eta e vije berr an dour hag e vije berregezh ivez war ar boued chatal ha war al legumaj, hag ur penn saladenn a zo bremañ ken ker hag un dorzh vara... Rouez an devezhioù hep heol abaoe penn kentañ miz Ebrel, n'eus bet hini ebet zoken e miz Even nag e miz Gouere, nag hini ebet e-pad teir sizhunvezh kentañ miz Eost, d'ar mare ma skrivan kement-mañ, n'eus ket bet zoken un dakenn c'hlav e-pad an teir sizhun-se. Diwar an 23 a viz Mae e krogas evit mat tommderioù an hafv, hag eus ar 25 a viz Even betek ar 15 a viz Gouere ez eo bet tomm-kaer alies, tomm-brouet zoken devezhioù 'zo evel ar 26 a viz Even (28,5° C a Lannuon) ; an 2 (30°) hag an 11 a viz Gouere (29°) ; abaoe hanter miz Gouere ez

eo deuet da vezañ un tammig distanoc'h, met n'eus ket bet muioù c'h a c'hlav evit-se : e miz Gouere ez eus bet koulskoude teir strinkadennig hag o deus graet un tamm vad d'ar plant bihan (e noz an 1 hag ar 14, hag e beurevezh an 20), abaoe avat o deus ar plant ranket tremen gant glizh an nozvezhioù fresk.

POEZON EVIT AL LOENED

Gant ar sec'hor o ren o devez al loened, ar saout dreist-holl, poan o kaout o zammig boued. Arabat bezañ estonet neuze ma lammont war bep tra c'hlas a gavont, ha setu moarvat perak e vez anv alies eus loened bet ampoezonet. E-touez ar gwez hag a c'hell lakaat al loened da glevvel, ha zoken da vervel, emañ an ivin, hag a zo poezon o delioù, ha dreist-holl an had a zo e kreiz o frouezh (ar gigenn ru ar had a vez en-dro d'an hadenn ne vije ket fall avat !). Da zivall a zo ivez ouzh ar girzhier lore delioù ledan (hag a zo ur seurt kerez e gwirionez) hag ouzh meur a blantenn all. A-hed ar gwazhioù-dour hag er pradeier gleb ez eus ivez da zivall ouzh ur blantenn all, pa vez sec'h an amzer dreist-holl.

Ar blantenn-se a gresk puilh a-hed an dour-red ha pa vez en he bleuñv e c'hell tizhout tost da vat ment un den. Graet e vez anezhi korz-dour, pe ivez pempez pe pempiz, da lavarout eo «pemp biz», kement-mañ en abeg d'ar gwizioù tev a vez dindan, hag a denn da viziad c'hwezet. Anv skiantel ar blantenn-se a zo *Eranthis crocata* hag eus rummad an Umbelliferae eo koulz hag ar c'harotez pe ar persilh. E gwirionez ne deo ket poezon an delioù nag ar c'horz o-unan (ha gwelot em eus zoken, pa oan yaouank, tud ouzh o zroc'hañ da nasklañ al loened pa veze berregezh boued) ; ar pezh o laka da vezañ dañjerus eo avat ar gwizioù tev a gaver dindane. Peurvuiañ e chom ar re-mañ dindan an douar, met pa vez diseot het al lechioù dourek, e teu ar saout, aet da glask diaheol, a-benn d'o lakaat da zont war-wel dre forzh mac'hañ an douar gant o zreid, hag e teu dezhe neuze o debrñ, rak evit doare e kavont mat o blaz daoust pegen fall e c'hellont bezañ evit o yec'hed. Ur ouenn all a Eranthis a vez kavet ivez er gwazhioù dour fresk ; honnezh a zo kalz bihanoc'h ha ne da ket kalz en tu-hont da 30 cm. Stank e vez al lec'hioù ma kresk hez an *Nasturtium officinale*, ar blantenn e vez graet belor anezhi e brezhoneg (ha Belerid a

gaver da anv da veur a lec'h). An anv beler eo da nebeutañ an hini a vez kavet er geriadurioù, met me, pa oan yaouank, a glev ober «kreson» eus an Nasturtium hag an anv beler a veze roet d'an Enanthe bihan. Da grediñ eo ez eus bet graet ur meskaj e spered an dud etre an div blantenn, mesket evel ma vezont ivez en natur. Biskoazh avat n'em eus klevet lavarout e ve bet ampoezonet den pe loen gant ar «beler»-se !

HA BREMAN AN TAN-GWALL

Ar pep brasañ eus an dud a zo bremañ bev n'o deus ket gwelet ken gwazh sec'hor hag a zo er bloaz-mañ. Ar re goshañ evelkent o deus miret un tamm erfor eus sec'hor vras 1921 e Breizh hag a badas betek fin ar bloaz-se. Evel ma n'o deveze ket an dud, d'ar mare-se kement a ezhommoù dour hag o deus bremañ, ne voe ket santet marteze kement ha ma vez hini ar bloaz-mañ. N'eus forzh penaos ne gav ket din e ve bet neuze kement a lanneier hag a goadier devet ha ma'z eus bet er bloaz-mañ.

War-dro fin miz Even ha penn-kentañ miz Gouere ez eo dreist-holl e Breizh-Uhel eo ez eus bet reuz ha bec'h en-dro da goadier Pempont. Bremañ avat, abaoe Hanter Eost, setu ma weler an tan o kregiñ un tammig e pep lec'h ha kalz reuz a zo bet dreist-holl e lodenn uhelañ Menez Are, ken ez eus bet ranket lakaat nijerezed «Canada» da zont eus ar C'hreisteiz evit sikour lazhañ an tan, ar re-mañ, stummet evit al labour-se a ziskenn war ar mor da gargañ meur a vil litrad dour en o c'hof, dour hag a yeont goude da skeiñ el lec'hioù ma vez an tan-gwall en e washañ. Ne deo ket rouez e gwirionez an tan-gwall e Menez Are, met ar wech kentañ eo moarvat ma vez ken alies e kreiz an haf. Peurliesañ ez eo kentoc'h miz Meurzh ha miz Ebrel eo hag a vez ar mare gwashañ, pa vez kras ar geot hag ar raden sec'h ; pa vez adkresket ar raden ha geot parv ar menezioù e vez nebeutoc'h a zañjer. Ar pezh a c'hoarvez bremañ avat, gant ar grazien a zo warnomp abaoe mizvezhioù eo e tev an tan, n'eo ket hepken ar gwiskad strouezh a zo war-c'horre, met kregiñ a ra ivez er gwirizioù brug hag en taouarc'h a zo un tammig e pep lec'h, ha goude ma kreded e oa bet lazhet an tan e chom eno evel tan-mouzh da c'horri ; gant ur foudrad evel e c'helio adarre ar fiamm adkregiñ hag e krogio adarre an tan da redek a-dreuz ar menez.

Dre vras e krog an tan dre zegouezh, peurliesañ dre ma vez dievezh an dud. Met anat eo ez eus ivez tud hag a laka an tan a youl vat, dre zrougiezh pe dre folientez ha seul stankoc'h e vo an traoù, seul vuioch e vo kavet a dud trelatet o lakaat an tan da gregiñ.

PRIZ AN ED, KANT VLOAZ 'ZO

Marteze ne vo ket kavet didalvoud gant hol lennerien gouzout pegement e veze paeet an ed ur c'hantved 'zo bremañ, pe war-dro. Ar prizioù a zo anv anezhe amañ da heul a zo bet kavet war *Feiz ha Breizh* ar bloavezh 1872 (ur gelouenn sizhuniek e oa neuze).

Bez'ez int ar prizioù a veze paeet war varc'hadoù goueled Kerne, Kemper ha Pont-N-Abad er bloavezh-se, met moarvat e oa prizioù tost da vat heñvel er c'hornioù all a Vreizh. Ar priz a vez kavet eo hini an daou-c'hant lur bouez (pe ar c'hantal).

Kentañ tra o daoler evezh outañ eo e veze paeet neuze ar gwinizh kalz keroc'h eget an edoù all. Ha keroc'hik e veze e Pont-N-Abad eget e Kemper, ar pezh ne oa ket anat evit an traoù all. E fin miz Meurzh e paeed eno 28,33 lur evitañ tra ma ne gouste nemet 26,50 lur e Kemper, hag e penn diwezhañ miz Mae e oa savet da 31,25 lur e Pont-N-Abad ha da 30,02 lur e Kemper. Ret eo krediñ e oa oet ar priz war gresk dre ma ne chome ket kalz a c'heun ken an ir'chier pe war ar solieroù ; peogwir e oa deuet en-dro da 29,16 ha da 27,14 e marc'had kentañ miz Eost. Pemp miz goude e oa adsavet da 30,21 e Pont-N-Abad ha da 28,74 e Kemper.

A-raok an eost e veze paeet ar segal ar memes priz en div gêr : 17,30 lur e penn kentañ miz C'hwevrer, ha 17,90 e fin miz Mae. Met goude ez eas war geroat kalz peogwir e veze paeet 21,04 lur e marc'had kent Nadeleg, tra m'her choved evit 18,75 e Pont-N-Abad er sizhun-se. An heiz hag ar c'herc'h a veze paeet tost da vat heñvel en omzer-se, etre 14 ha 17 lur, an ed-du a oa keroc'hik, met war-bouez nebeut.

Kavet e vez ivez priz ar patatez. Gwelloc'h marc'had e oa ar re-mañ e Pont-N-Abad eget ne oant e Kemper, met eostad 1872 o ranke bezañ bet dister a-walc'h peogwir e weler a tremenas ar priz eus daou skoad da eizh lur er gêr vigoudenn hag eus seizh da nav lur e Kemper.

104 bloaz a zo abaoe eta, ha kemm bras a zo bet er vro. Da gentañ holl, ne vez mui an ed kavet da bremañ war ar marc'had, ha d'an eil, an holl a oar pegement eo aet talvoudegezh

hor «moneiz» war-drañ. Pa'z an da bremañ greun evit va yer e paeen bremañ ouzhpenn 100 lur (nevez) an daou c'hant lur bouez, pe e vo heiz, pe e vo gwiniz, hag ar c'herc'h ne vo ket kalz gwelloc'h marc'had. Klask segal pe ed-du a ve aner, a gav din. Lakaomp e vefe ret distaol eus ar priz-se gounid ar marc'hadour, se ne vir ket ouzhr priz ar gwiniz da vezañ bet

kresket e briz dre 300 en ur ober ur c'hantved, ha priz an edeal all dre 400 pe dost. Evit ar patatez ez eo diaesoc'h ober ur c'hantvedour a vezañ ma'z eus bremañ gouennou patatez hag a vez gwerzhet kalz keroc'h eget ar re all, met ret eo kentañ ur c'hresk a 500 gwech moarvat hag evit ar bloaz-mañ marteze ur c'hresk a vil gwech.

GERIOU AR BED NEVEZ

Ar roll-gerioù-mañ ne deo ket klok. Kement-se n'eo ket hor pal, met hepken reiñ tu da gaoz gerioù evit ar vuhez pemdezhek. Ne roomp troidigezh ebet. Ar re a garo studiañ ar gerioù-mañ a silomp da sevel fichennoù diwarne gant an droidigezh er yezh a garint.

A - SERVIJ AL LAEZH

- 1 - Paotr-al-laezh :
- an hini a zegas laezh d'an tiez, pe a ra war-dro al laezh : bet eo paotr-al-laezh amañ ; eru eo paotr-al-laezh.
- an hini a bilz laezh ha boued-dre-laezh dezhañ ; he-mañ 'zo paotr-al-laezh. (Evit ur plac'h) ; homañ 'zo plac'h-al-laezh.
- 2 - Paotr-ar-c'hamion-laezh : an den a vez o tatum al laezh en stantioù. Tu a zo da lavarout ivez «Paotr-al-laezh» hepken, met ne deo ket ken res.
- 3 - Boued-dre-laezh
- 4 - Sai (kambri)-al-laezh

B - SERVIJ AN DOUR

- 1 - Dour-kêr : an dour lakset en tiez nevez gant ar c'huminioù. Dour-kêr a lavarer, zoken war ar maez.
- 2 - Kastell-dour (tour-dour) : ar savadurioù a servij da zatum dour
- 3 - Sai-dour
- 4 - Dour tous, dour uzet, dour-skarzh : an dour lezet da vont kuit, pe daolet er-maez.
- 5 - Kan, korzenn an dour-skarzh
- 6 - Pep tra d'ar c'han-skarzh
- 7 - Staller-dour
- 8 - Lakaat (an) dour en tiez : ober al labourioù a zo ezhomm da zegas dour
- 9 - Staller-dour : ar micherour a laka dour en tiez
- 10 - Stalleraz-dour : kompagnunezh pe stal a gemer war he c'horrek lakaat dour.
- 11 - Stalladur-dour :
- stalladur dour, lakaat dour
- al labour gret
- 12 - Kontar g. konterien ha konterioù : an ardivink da vuzuliañ an dour impliet.
- 13 - Paotr-an-dour : an hini a zeu da sevel er c'honterien (ar c'honterioù) da welout pegement a zour a vez bet impliet. Mar lerrer bezañ resioch : paotr-er-c'honter-dour.
- 14 - Paotr-an-dour (paotred-an-dour) : ar vicherourien a ra war-dro an dour, al lakaat-dour.

C - SERVIJ AR PRIVEZIOU

- 1 - Privezioù : al lec'h distro evit an ezhommoù naturel
- 2 - Ar gomodite (ar c'homoditeoù) gg. ; id.
- 3 - Ar gabined (ar c'habinedoù, habinedoù) gg. ; id.
- 4 - Ar waster : ger saonek treampliet gant ar c'halloued hag amprestet da c'houde gant ar bobl. 33. (sours).
- 5 - Mant d'ar privezioù : mont a-gostez, mont d'al lec'h distro, mont un tu bennak.
- 6 - Pitec'h emañ er privezioù, m.p., er waster, ar c'horn-distro.
- 7 - Geriennoù all poblek, met damuzaven : mant da ober ur flegadenn, un disouadenn. Cf. Pep loen bev a rank distro a gij.

- 8 - Geriennoù gros met boutin : staotri, kac'hiri, impliet gant ar baotred (lec'h da st., da gac'hat).
- 9 - Staller (ar)-privezioù, lakaat-privezioù : evit servij ar yec'hed an tu bennak.
- 10 - Servij an tommah hag an dour : kompagnunezh, pe stal pe vicherourien, a ra war-dro an tommah tiez hag al lakaat dour (privezioù hag all). Da lakaat evel-se war ar skrifelloù war an tiez-kofrens hag ar stalioù o plediñ gant er seurt labourioù. Hep resisat vuioch evel ma ra ar C'halloued.

D - SERVIJ AN TOMMAH

- 1 - Lakaat an tommah cf. tommet eo an ti, ar sal, ar gambi, ar burez, h.a.
- 2 - Staller-an-tommah : micherour karget d'ober al labourioù da dommañ an tiez (ger chimik un tamm)
- 3 - Stalleriez, stalladur, h.a. : gwelout uheloc'h : Servij an dour.
- 4 - An dommeraz-dour : ardivink da dommañ an tiez dre zour tomm.
- 5 - An dommeraz-tredan : id. dre dreden, gant tredan.
- 6 - An tommerezh-dour, an tommerezh-tredan : an tommah gant dour pe gant tredan.
- 7 - An tommerezh-kreiz.

E - SERVIJ AN TREDAN

- 1 - Tredan, ar ger-mañ a vez impliet gant ar re o deus studiañ ar yezh, pa na deo ket ur ger poblek.
- 2 - Paotred-an-tredan :
- an dud karget da soursial ouz-an tredan, dre vras - micherour, tredanour, elektrisier (poblek)
- an den karget da sevel ar c'hontier-tredan da welout pegement a vez bet dispignet (uzet, impliet). Bet eo paotr-an-tredan amañ.
- 3 - Tommeraz-tredan h.a., gwelout a-us (Servij an tamm mañ).
- 4 - An tommah war-dreden, an tommah gant tredan, dre dreden.
- 5 - Forp-dreden da bozhat boued dre narzh an tredan, pe gant narzh.
- 6 - Ar c'heginat gant tredan (pe dre dreden)
- 7 - Red-tredan : an tredan a dremen dre an orjalennoù.
- 8 - Troc'hioù, troc'hedennoù : pe vez troc'hiet an tredan, evit arbediñ, arbediñ an tredan, pe evit ober labourioù war al lezenn. Gerioù anavezet-met, dreist-holl troc'hedennoù, e-Treg.
- 9 - E-lec'h etredana e vez gret alioù gant ar ger egelede eus eskout d'al lampou-tredan o c'houezh an tiez, ar rutoù hag all. Troc'h-treuz : war eo ar gouez, etre eo ar gouez, pe marvat eo ar gouez, gouez eo, gouez eo an-dre.
- 10 - Redad-tredan (an) flegazh : an holl ardivink o vont an-dre gant tredan, an tiez, dreist-holl evit ar ger gij.
- 11 - Tredan-tredan (an) flegazh : N'eus neta ar ger a-er-veur evit ar yezh, met ne sellet ket gwell-betek ! N'eo ket sur e tremenfe.

NOTENN

Deuz ivez-hedennoù d'ar gelouenn BARR-REO, 2000 LANNON

PREDERIADENNOÙ DILORC'h

G. BRUNEAU

KANNADEG VIHAN AN DEIZ-GOUEL

Hiziv emañ hor Gouel. Dizale e vo gwelet ha berzh-mat a raio pe ne raio ket. Ken diaes eo bremañ sevel gouelioù.

— Noz goude noz, a-hed an div sizhun diwezhañ, o deus re yaouank ar C'helc'h lakaet daou-ugent mil trakt-bruderezh e-barzh ar boestoù-lizhiri. Diaes eo avat gouzout a-raok ha kalz a dud a zeuio. Pell eo bremañ ar mare ma terede a-viliadoù tud rannvro Su Pariz evit gwelout korolloù ha klevout sonerezh breizhat : ar mare a-raok ar festoù-noz hag ar ganerien vrudet.

— Dindan gwez-tilh bali karter **Suma** en em renk ar C'helc'hioù evit an dibunadeg. E toull prañestroù ar savadurioù uhel n'eus ket kalz a dud o sellout ouzhimp avat. Gant o fred emaint moarvat, ha dont a raint diouzhtu goude, pa grogo an abadenn. Sur-mat.

— Bannieloù, bagadoù, kalc'hioù liesliv. Setu ma sko, urzhiet-mat, an dibunadeg war-du an dachenn-sport 'lec'h ma vo dalc'het ar gouel.

— Sellet mat am boa ouzh pep tra, a gave din. Ha padal, marteze dre ma oa bihan, e oa un dra ha n'am boa ket gwelet, hag an dra-se a oa da vezañ pouezus er gouel.

— Mat. Ret eo din bremañ redek buan betek an dachenn-sport evit reiñ an dorn d'am mignon Per ha da wreg Jakez, da werzhañ bilhedoù.

— Distank a-walc'h da gentañ, ha bremañ stankoc'h-stankañ, setu ma teu an dud da gemer bilhedoù. Ha setu ma krog d'en em silañ e-touez an dud an dra na oa ket gortozet : bugale ! Paotredigoù, marc'hoù-houarn ganto, merc'hedigoù krog e dorn o c'hoar koshoc'h egeto.

— Speredoù disañ ac'hanomp ! Aozet mat hor boa pep tra. An dibunadeg evit sachañ tud. Disañjet hor boa e vefe dedennet muioc'h c'hoazh bugale karter **Suma**. Divizet hor boa lezel da zont-tre ar vugale dindan eizh vloaz, ha disañjet hor

boa e vefent ambrouget gant o breur pe o c'hoar goshañ. Ar vugale n'eus gwenneg ebet ganto, hag o vezañ ma ne c'hell ket ar re goshañ dont-tre hep paeañ, ar re vihan a chom ganto, sentus, a-dreñv ar gloued...

— N'eo ket posubl deomp chom e giz-se gant an toullad bugale-mañ peg o fri ouzh ar gloued. Santout a reomp he deus kêr kaset deomp he c'hannet vihan, evel evit hon arouñ. Ha degemeret e vint ? N'omp ket chomet da dermal. Divizet hon eus ober un tamm doan d'hon teñzor ar lezel da zont-tre ar vugale, marc'hoù-houarn ha tout. Pezh o deus graet en ur richañ evel ur vandenn-filiped.

— Bugale gwisket-brav darn anezho, met dreist-holl bugale tud divroet eveldomp lskis avat, ez eo gwelout kement all a vugale hep arc'hant.

— A-wechoù e felle d'ar vugale mont er-maez ur pennadig. Neuze e lakaemp dezho gant ur siell merk un triskell war o dorn. Pezh a voe ur c'hoari evito. Diouzh an noz ur wech distro d'ar gêr, ez eo bet moarvat tadoù ha mammoù souezhet-bras gant an iskis-se a arouez diskouezet dezho gant o bugale.

— Un den kozh a-walc'h, rust ha diseven, ur c'hi-bleiz en e raok, ha div vaouez gantañ war e-lerc'h a felle dezhañ diskouez «digoust» d'an div vaouez. «*Ar Vretoned o tañsal*». Taolet hon eus er-maez ar c'hi, ar c'hozh den ha skarzhet eo kuit, an div vaouez atav war e seolioù.

— Ur vaouez tregont vloaz bennak dezhi, a felle dezhi dont-tre gant he faotrig hep paeañ, peogwir e oa Breizhadez. Respontet hon eus dezhi e c'helle he faotrig dont-tre, na goustfe nemet 10 lur ar bilhed dezhi hag hor boa bet ivez frejoù evit aozañ ar gouel. Termet hon eus, met he lezel da zont-tre a vije bet un dismegañs evit ar re all o devoa paeet o bilhedoù. Kinniget hon eus dezhi, goude ma oa boulc'het mat ar gouel, ur bilhed evit 5 lur hepken. Nann. Aheurtet e oa, ha chomet eo da voutzhat ouzh ar gloued. Marteze e roe d'ar gouel ur ster disañvel diouzh hon hini, met n'eo ket

sur. Pezh a zo sur, n'he deus ket komprenet c'hoari ar vugale gant an triskell.

— Eus ar gouel n'em eus gwelet koulz lavarout nemet an «heuliad-korolloù». «*DALC'H MAT*», «*Athis* hag hini «*GALV AR VRO*», Fontenaibleu, hag a dalveze evit kenskrivadeg Gwengamp a-benn miz Eost.

Un heuliad-korolloù a zo ur rummad korolloù ijinet bremañ gant ar re yaouank diwar ar c'horolloù henc'hizel. An heuliad-korolloù a ziskouez dirak an holl o ijin, hag a blij kalz d'ar re yaouank.

Plijus e oa gwelout hini «*DALC'H MAT*» en doa klasket, d'am soñj tizhout ar peurvad. Disañvel-tre e oa hini «*GALV AR VRO*» en doa savet o heuliad-korolloù diwar labourioù an douar gwechall. Eus ar jestroù hengounel displeget eno gant tud yaouank, e teue ur seurt nerzh-hud n'am boa biskoazh gwelet. Eilet e oant gant sonerien, binvioù liesseurt ganto, en o zouez ur fleüter a sone dispar.

Goude-se, ez omp aet, Pêr ha me, da evañ pep a vanne-sistr... Ha neuze...

— Speredoù avelet a zo ac'hanomp ! Dirak stal ar c'hrampouezh e oa reuz. Ma oa bet dedennet ar vugale betek neuze gant an dibunadeg, e oant bet sachet muioc'h c'hoazh dre o fri betek stal ar c'hrampouezh e-lerc'h ma chome peget ar re vihan-mañ, gant o fri o pouezañ ouzh an daol. Klasket o doa ar c'hrampouezhered o fellaat diouzh an daol en ur reiñ dezho tammoù krampouezh. Poan gollet. Ar c'hontrol eo a c'hoarveze, ken digor evel ma oa o c'halonoù. Gwelout a ris Enora, unan eus va skoliadezed, o klask lakaat, evit ar c'hantvel gwech marteze, un tamm urzh tro-dro d'an daol. Desped a zeuas deomp, rak e-keit ha n'hor boa-ni bet nemet lezel ar vugale da zont-tre, he doa-hi bet bec'h ganto. Ne oa nemet un tu d'he disammañ : paeañ pep a grampouezhenn dezho.

— Prenañ a rejomp tikedoù evit se ha diouzhtu e oa un dourni vras tro-war-dro deomp. Ma lavaran an dra-se n'eo ket evit reiñ meulodi deomp hon-unan -ar pezh hon eus graet ne deo natra- met evit displegañ ar pezh a c'hoarvezas ganin : sachet e voen dre va mañch gant unan bihan-tre, un Aljerianez bihanoc'h c'hoazh eget ar re all.

— Met un tiked e zo dija geneoc'h, a lavaris.

— Ya, emezi, met roit din daou all evit ma c'hoar ha ma breur bihan.

Sioul hag asur e oa he mouezh. He daoulagad du ha dilufr a oa paret warnon. Hag ar plac'hig-se, sioul hag asur, he deus lakaet da sevel ennon ur c'hoant dizanav din : bezañ pinvidik evit seveniñ seurt goulennoù.

— Enora ivez, boas ouzh ar vugale dre he micher, he deus santet ar gudenñ. Ar vugale-mañ n'int ket kollet. Prim ez int, met sentus, ha n'int ket gaouiat. Santout a raen he c'hoant d'ober war o zro. Ganti ne vefent ket lezet da straniñ dre ar ruioù. Ha padal, warc'hoazh, ez aio peb unan diouzh e du, hag e vo echu ar gouel evit an holl.

— «Bro Gozh». Dibunadeg diwezhañ. Buan ez a an dud kuit rak poent eo mont da glask koan. Ne chom den, koulz lavarout, pe gejomp, Pêr ha me, gant Hervalina.

— Homañ a zo unan eus va c'hentañ skolidi, ha labouret hon eus a-gevret e-pad pell amzer. Bremañ ez eo aet evit he studi da lec'h all. Seven, hag hegar eo atav.

— Edomp-ni hon-tri o varvailhat, pa voe tennet hon evezh gant ur choloni. Pignet e oa ar vugale war al leurenñ-dafis. Tro-dro da homañ, ar marc'hoù-houarn bihan en o gourvez er geot. O korollif edont. Gwelout a ris an Aljerianez vihan o lakaat he breur hag he c'hoar vihan da droidellat.

Ha neuze, Hervalina, Pêr ha me, seizet gant ar from, hon eus gwelet ganedigezh ur c'horoll.

(Da gendec'hel)

KELEIER

STADOU-UNANET.

200 vloaz 'zo da gelver ar bloaz-mañ, ec'h en em savas ar wir deuet da vezañ abaoe AR STADOU-UNANET a-enep Bro-Saoz. Gouelioù bras, evel just, a zo bet da enveroù an degouezh-meur-se. E-touez ar re a veas e-du gant an Amerikaned hag a gemeras an armoù da vrezekaat ganto, e oa meur a Vreizhañ, evit da skouer ar C'hornou Breiz, markiz ar ROUËRI. He neuze La Fayette. Ezel-se a veas ar STADOU-UNANET da vezañ mestr war o flanedenn, ha war o steroù o-unan. Ezel n'o deus

graet Aljeriz nevez 'zo o tonet evel-se da vezañ perc'henn war eoul-douar kondon o bro... Amañ, e Breizh, evel ma ouzer, ez eo bet kemeret Breizh gant ar Frañsizien evit ober an aluzen dezhi, ha n'eo ket tamm ebet evit pinvidikaat diwar he c'houst.

ER C'HANADA

E Montreal ez eo tremenet ar C'hoariadegoù Olimpek etrevroadel en ur lezel ur miliard bennak a lurioù war gont ar vro-se da baeñ. Ur Breizhad bennak a oa du-hont ivez o kemerout perzh ar c'henstrivadegoù : L. RAOULT eus Plouvinaz, evit ar redadeg dek mil m. (10 000 m). Allas, en em gavet e oa diaes e-kreiz ar redadeg : deuet e oa berr warnañ, ha ret e voe her c'has da ospital ar C'hoariadegoù. Gwelloc'h eget-se e telleze ar paotr kalonek-se, 40 vloaz dezhañ, hag o redek bepred.

E pennad Pêr ar MAENOUR e komzer eus reuzioù an douar, dreist-holl eus ar c'hrenadennoù-douar. Ur spont an niver a dud lazhet ar bloaz-mañ, dreist-holl e Bro-Sina hag e Inizi Filipinaz. Ne ra P. ar MAENOUR nemet menegiñ afer ar SEC'HOR, hag a zo deuet da vezañ ur gwir walenn-a-gastiz. Dour o vankout d'al loened, d'an trevadou, d'al louzoù-kegin, gwez-faou o tisec'hañ war o zread. Ar maiz poan dezhañ o tarveañ. Al laezh o koazhañ gant al loened. Un tamm mat a goll evit ar balzanted. Un dudi avat evit an douristed hag o deus kavet gratis kaout vakañsoù eus an heoliekañ. N'eus droug ebet a gement ne servij ket d'ur vad bennak.

Un toullad saout avat, a zo bet ampezonet, en un doare dic'hortoz. Evel ar bloavezhioù all e oa bet louzoùet an trevadou evit distrujañ ar plant fall ; met pa ne gouzhe takenn c'hlev ebet da walc'hif delioù ha korz an ed ez eus bet dic'hañset da saout 'zo, bezañ dennet gant glazur an ed-se, ha lonket o deus evel-se an ampezon a oa bepred war an delioù.

E BRO-GEMBRE.

Klenn a ra Kevredigezh ar Yezh Kembraek (*Cymdeithas yr Iaith Gymraeg*) o vezañ ma fell d'ar Saezon sevel tiez da loñh tud, e Bro-Gembre, gant ar riski da sacznakaat ar vro. Goulenn a reont a-hend-all ma vefe graet ar pezh a zo ezhomm evit kembraekaat an estrenien. Bez'ez eus tud avat, hag a zo prest da damall dezho o strizher-a-spered, o fachistiezh hag o c'harantez direizh ouzh o gouenn.

E Breizh avat, ez a kalz seoc'h war-raok ar gallekaat ar Vretoned. Gwelloc'h ez eo d'ar Vretoned en em waikañ hag en em zebrñ o-unan ha chom hep sevel netra efedus eget krouñ ur Genedigezh, un Talbenn Unanet, gouest da gomz en anv o fob.

Ar Vretoned aet gars evel o c'henned-all a bentonioù a gov mat gwerzhañ peadra o zadou, abalamour ar'obers ur gwernezh bennak. Hag evel-se e weler un tamm dre-holl estrañjourion o kenkizañ Breizh. Deut da welout da Vro-Lannuon, penaos e tremen an traoù...

— E Bro-Gembre, er bloaz-mañ ez eus bet un tamm jabadao e-kerz an Eistezvod (*Yr Eisteddfod*) ; daou varzh rampoù e kenstrivadeg ar Gador, Alan Llwyd ha Dic Jones, hemañ ur menajer anezhañ hag ur skrivagner. Un tamm bikilh, a-hervez, a vefe etre an daou zen ; ha Dic Jones evit bezañ sur da c'honit en devefe bet amprestet un anv faos, rak o vezañ ma oa eus ar poellgor karget da zibab danvez, pe destenn ar Gestrivadeg, n'en devoa ket ar gwir da gemerout perzh enni... Hervez ar varmerien karget da vurutellat an oberennou kaset dezho, ez eo «*ODD*» Dic Jones d'an «*NEVEZ-HANV*» eo a oa ar gwellañ. Met siwazh, torret en devoa, emezo, ar reolennoù.

— E Breizh, ez eus tud ha na fell ket dezho e vefe savet kreizennoù nukleel. D'an 22 a viz Eost 1976, e oa bet un disklriadeg war zour parrez Gwimaeg, dre ma fell da servijou an E.D.F. kemerout Beg-ar-Fri evel diazez ur greizenn nukleel.

Bez'ez eus re all ha na fell ket dezho e vefe savet ur chaoser a-dreuz stêr an Trev e Bro-Bontrev, Aodou-an-Hanternoz. 1 000 a dud a oa diredet da gostez Pontrev d'ar sul 22 a viz Eost ivez, da ziskleriañ ne felle ket dezho e vefe beuzet traoñienn gaer ar stêr...

— E Breizh hag e Bro-C'hall ez eo nec'het pennadurezhioù an liz abalamour da emzalc'h dibleg an Arc'heskob LEFEBVRE ha na fell ket dezhañ sentiñ ouzh urzhioù ar Pab hag ouzh divizoù ar Sened Vatikan II. Gant ar riski da grouñ disparti ha disrann etre ar Gatoliked : ar re mod-kozh hag ar mod-nevez. Disparti ha disrann a-barzh ar fin, e-diabarzh an liz hec'h-unan. Bez'ez eus bremañ eskibien oc'h ober o faotred war goude bezañ laosket ar brid war moue o sujidi, hag o klask en em wennañ diwar goust afer Lefebvre.

Komz a reer eus latin, eus oferenn giz P. V hag eus oferenn giz Paol VI, ha me'oar... Donoc'h eget-se ez eo an disparti, se 'zo sklaer. Met gant ar c'hazetennoù, ar radio, ar skinwel ez eo bet c'hwezhet an tabut-se : traoù evesek ha dic'hiz an hini emañ ar Mass-media o klask, na petra 'ta l An oferenn giz Pius V he devoa ezhomm da vezañ «divarret» met piv a greffe lavarout ez eo an oferenn giz Paol VI ur bannoberenn e pep keñver ? Lakit da skouer keñver-ouzh-keñver Lid-ar-C'hinnig en div oferenn hag e lavarot din pehini eo an hini gwellañ ! En ofisoù nevez ez eo krennet da vat lodenn ar Sent. Sent Italian a zo bet lezet (Marteze e oa mat, n'eus den ebet enep d'ar Sent Italian !). Met Ofisoù hor Sent-ni, ne weler mui koulz eus lavarout liv ebet anezho : an ofisoù kozh hag an imoù kaer (dam anezho kaer, a dra sur) en enor d'hor Sent, ya petra ez int deuet da vezañ ? Tremenet dra an dibennerez ! Hag ar Vretoned kaezh deuet da vezañ bajanien ha lonkerien-boulc'hod ne lakont ket brasoc'h potouarn war an tan evit-se... Un dra vat e oa marteze lakaat avel ar spered demokratel da c'hwezhañ an liz evit he dihulac'hiañ, met arabat lakaat ar spered-se da c'hwezhañ diouzh an hevelep tu.

EMBANNADURIOÙ BARR-HEOL

1 - Leksionaloù ar sulioù hag ar gouelioù (A.B.C.). Pep hini	18,00
O-zri war un dro	50,00
2 - Levrioù oferenñ	
Azvent-Epifaniaz ; Korazh-Sizhunvezh santel ; Amzer Fask (pep hini)	11,00
O-zri war un dro	30,00
3 - Lennadennoù pemdezic (Peder levrenn e pep hini)	
Pep bloavezhad	25,00
4 - Ritual ar Briedelezh (klok, liesskrivet)	6,50
5 - Ritual ar Vadeziant (offset)	5,50
6 - Pedennoù ar sulioù ordinal (liesskrivet)	5,00
7 - Levr-oferenñ evit Gouelioù ar Sent (a-hed ar bloaz)	
(Liesskrivet brav, ment 22 x 29) ; 166 paj.	25,00
gant un nebeut oferennoù a zevoision (Treinded santel, Sakramant an Aoter, Jezuz-Krist beleg, Kalon Jezuz, Unaniezh ar Gristenien, Misionoù, Peoc'h, Klafvourien, oferenñ a anaoudegezh vat, h.a.)	
gant ur geriadurig latin-brezhonek !	

EMBANNADURIOÙ ALL

Un nebeut skouerennoù a chom c'hoazh eus :

Otello, Seurez Kerwenan, Aviel Sant Lukaz, Mervel evit bevañ... pep hini 12,00

Merkit war ho chekenn-bost ar pezh a vennit hag e viot servijet kerkent hep mizoù all.

Koumanant da VARR-HEOL

Koumanant ordinal	30,00
Broioù estren	32,00
Studieren	25,00

K.R.P. 245 453 ROAZHON

UI LEVR-KEGIN E BREZHONEG

Abaoe 12 pe 13 vloaz 'zo e kaver e *BARR-HEOL* pennadoù diwar-benn an doare da ober kegin. Gant SAOZ AN TIEG eo bet savet an darn-vrasañ anezho, ha setu m'he deus kavet mat ober ul levrig gant ha gant meur a hini all embannet gwechall e kelaouennoù brezhonek.

Al levrig-se, ment 21 x 13,5 a zo embannet evel stagadenn da Varr-Heol.

PREZ AL LEVR : 15 LUR.

Imprimeur : Copie 22 Pederseg - Moulter : an Aotrou Gall, person Pederseg

Directeur de la publication : M. Le Clerc, Bubulien, 22 Lannion, Gitanet.

Renez ar gelaouenn : an Aotrou Klerg, person Bulles, 22300 Lannuon

Périodique inscrit à la commission P.F.P. sous le N° 29 746

Commentari in lingua Britannica editi - Revue d'ouvrages en langue bretonne

